

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

**№ 4.
2018**

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛО РӮДАКӢ

*Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумора
нашр мешавад*

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
н. и. ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
узви вобастаи АИ ҶТ,
д. и. ф. Раҳматуллозода Сахидол

Дабири масъул
Олим Бухориев

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷики-
стон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи
«Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-
40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст аз
5-уми апрели 2012 таҳти № 0098/мҷ,
бори дуюм аз 12-уми ноябри соли 2015
таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми
сентябри 2017 таҳти № 023/ МҶ-97 ба
қайд гирифта шудааст.

Ҳайати таҳририя:

Абдучаббор Раҳмонзода
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Маҳмадҷосиф Имомзода
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Носирҷон Салимӣ
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Мирзо Муллоаҳмадов
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Ҷӯрабек Назриев
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Сайфиддин Назарзода
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Абдунабӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),
Ҳабибулло Рачабов (д. и. ф., проф.),
Олимҷон Ҳочамуродов (д. и. ф., проф.),
Парвонахон Чамшедов (д. и. ф., проф.),
Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),
Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),
Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),
Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.)

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Пре-
зиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

**№ 4.
2018**

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан

Главный редактор
к. ф. н. Аскар Хаким

Заместитель главного редактора
член- корр. АН РТ,
д. ф. н. Рахматуллозода Сахидол

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21, Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, каб. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почта России» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрировано Министерством культуры Республики Таджикистан, первым изданием с 15 апреля 2012 г., № 0098/мч, вторым изданием с 12 ноября 2015 года за № 0095/мч и третьим изданием с 7 сентября 2017 № 023/мч- 97.

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Имомзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад (член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
Дж. Назриев (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джамшедов (д.ф.н., профессор),
Х. Раджабов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Рахмонов (д.ф.н.)

Душанбе © Институт языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, 2017.

Научный журнал «Словесность» входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

МУНДАРИҶА

ЗАБОНШИНОСӢ

Холматова С. Д., Раҳмонова Н. Ш. Мақоми забони русӣ дар Тоҷикистон.....	3
Муҳаббатова А. Назари нави Ю. А. Рубинчик роҷеъ ба роҳҳои вожа-созии забони форсӣ.....	12
Ғадоев Н. Баъзе хусусиятҳои идиомаҳо дар лаҳҷаи минтақаи Қўлоб.....	24
Валиева М. Таҳлили муқоисавии истилоҳоти кӯҳӣ - металлургӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	33
Ҷанобилов С. Тарзҳои баргардони антропонимҳои тоҷикӣ ба забони русӣ.....	47
Ҷосуфова С. Таҷаккули калимаву истилоҳоти марбут ба наботот тавассути пасванди -ú // -gú	59

АДАБИЁТШИНОСӢ

Мақсудов Б. Мақолаи илмӣ-таҳқиқии адабӣ ва усули таълифи он.....	66
Охонниёзов В. Ҳамоҳангии «ҷаҳон»-и Носири Хусрав бо «ҷаҳон»-и устод Рӯдакӣ.....	80
Улмасова З. Корбурди анахронизмҳо дар романи «Писари Худо»-и Сорбон.....	91
Одинаев Н. Назари таъкиранигорон ба Шохин ва эҷодиёти ӯ.....	101
Беҳронов Ҷ. Нигоҳе ба сабки “Бадоеъ-ус-саноеъ”-и Шамсиддин Шохин.....	111
Усмонова Г. Таҷассуми ҳасби ҳол дар ғазалиёти Киромӣ Бухорӣ.....	120
Шафтолиев А. Мафҳумҳои вожаи «бод» дар қасоиди Носири Хусрав.....	128

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

Исмоилов Ф. Инъикоси одоби русуми азодорӣ дар ашъори Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ.....	
Умарова Н. Гуфтори мухтасар аз рӯзгор ва осори Бозор Тилавов.....	141

ЁДБУД

Ҷатҳуллоев С. Ҳикмат Ризо – шоири халқии Ҷурғулисаро	156
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

- Холматова С. Д., Рахмонова Н. Ш. Статус русского языка в Таджикистане.....
- Мухаббатова А. Взгляды Ю. А. Рубинчика относительно словообразовательных путей персидского языка.....
- Гадоев Н. Некоторые особенности идиом в диалекте Кулябского региона.....
- Валиева М. Сравнительный анализ горно – металлургической терминологии в таджикском и английском языках
- Джанобилшоев С. Приёмы передачи таджикских антропонимов на русский язык.....
- Юсуфова С. Формирование лексических единиц в сфере растительности посредством суффикса -ú // -gú

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

- Максудов Б. Научно-исследовательская статья и методы ее написания
- Охонниёзов В. Сходство “мир” Хаким Носира Хосроу с “мир”-ом устода Рудаки.....
- Улмасова З. Анахронизмы в романе Сорбона «Поэма о Божьем сыне».....
- Одинаев Н. Взгляд литературоведов на творчество Шамсиддина Шохина.....
- Бехронов Д. Взгляд на стиль “Бадае-ус-санае” Шамсиддина Шахина.....
- Усманова Г. Отражение биографии в газетях Киромы Бухори.....
- Шафтолиев А. Значение слова “бод” (ветер) в касыдах Носира Хусроу.....

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

- Фаридун И. Изображение обрядов, нравов и обычаев таджикского народа в творчестве Рудаки.....
- Умарова Н. Коротко о жизни и творчестве Бозора Тилавова.....

СТРАНИЦА ПАМЯТИ

- Фатхуллоев С. Хикмат Ризо – народные поэт.....

ЗАБОНШИНОСИ

УДК:811.161.1(575.3)

СТАТУС РУССКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Холматова С. Д., Рахмонова Н. Ш.

Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ

Происходящие процессы глобализации, охватившие все области общественной жизни, привели к тому, что мир стал многоязычным. Многоязычие – это не только осознанная необходимость, взаимодействие и взаимовлияние языков, но и своего рода борьба языков и языковая «экспансия», в результате чего отмирают слабые языки и укрепляют свое положение более развитые мировые языки с древней историей. Именно к таким языкам относится и русский язык, который, благодаря своим богатейшим изобразительным средствам, оказывается функционально значимым не только на территории бывших союзных республик, но и в большей части мира.

Для многонационального Таджикистана русский язык имеет консолидирующее значение, что подтверждено статьёй 2 Конституции Республики Таджикистан, где он наделён статусом языка межнационального общения в Таджикистане. Таджикский язык при этом является единственным государственным языком республики.

Как известно, история отношений между русским и таджикским народами насчитывает более тысячи лет. Основы взаимной близости двух народов составляют общие корни индоевропейского генезиса, антропологическая и расовая близость, принадлежность к единой индоевропейской семье языков. Имеющиеся многочисленные источники по истории русско-среднеазиатских отношений ярко демонстрируют довольно тесные контакты между этими народами.

Советский период в истории таджикского народа, несмотря на его краткость и противоречивость, сыграл огромную роль в возрождении таджикской государственности. Была образована Таджикская

СССР, население которой составляли представители около 100 наций и народностей, объединенные русским языком.

После распада СССР в связи с массовым оттоком русскоязычного населения и известными событиями, происшедшими в Таджикистане, языковая ситуация в республике в корне изменилась. В октябре 2009 года был принят новый Закон о государственном языке, в соответствии с которым общаться с органами государственной власти можно будет только на государственном таджикском языке. Ранее такая возможность предоставлялась и на русском языке; в новом Законе за русским языком не предусматривался статус языка межнационального общения, хотя он сохранялся в Конституции. Правда, этот Закон предусматривает, что «другим нациям и народностям, проживающим в стране, создаются условия для выбора языка обучения». В марте 2010 года парламент республики принял закон об отмене обязательной публикации нормативно-правовых актов на русском языке.

Русский язык лишился своего приоритетного статуса, исчезла языковая среда, способствовавшая его изучению и обучению на нем, были закрыты детские сады, школы с русским языком обучения, в вузах республики лекции начали читаться в основном на таджикском языке, сократилось количество вещания на русском языке по республиканскому радио и телевидению и т.п.

Однако современная жизнь диктует свои законы. Рыночная экономика, интеграционные процессы развития многосторонних экономических связей со странами СНГ и дальнего зарубежья, интенсификация процесса обмена достижениями культуры и разнообразными духовными ценностями ведут к пересмотру положения русского языка в республике.

9 июня 2011 года был одобрен поправкам к Закону страны «О нормативно-правовых актах», который спустя несколько лет вернул русскому языку прежний статус языка межнационального общения и право использоваться в законодательных актах и различных органах государственной власти. Отныне граждане могут обращаться в государственные организации и учреждения с заявлениями, предложениями и жалобами не только на государственном, но и на других

языках. Как показывает практика, таким языком обычно выступает русский. Свободно используется русский язык при бытовом и межличностном общении, при совершении религиозных и культовых обрядов. Вместе с тем, следует отметить, что в многонациональных коллективах с преобладанием таджикоговорящих преимущество отдается таджикскому языку.

В последние годы в связи с региональной суверенизацией, изменением языковой ситуации в республике, повышенным интересом, особенно у молодежи, к английскому языку и снижением культуры общения происходит резкое падение грамотности и культуры русской речи. Практика показала, что для решения межнациональных отношений как предпосылки мира и содружества возникла потребность в создании такой гуманитарной парадигмы, которая предполагает целостное исследование межкультурной коммуникации в современном Таджикистане и изучение роли языков населяющих его народов и народностей. В аспекте сказанного совершенно особое место занимает сфера образования, в которой формируется языковая компетенция человека. Общеобразовательная система в целом обладает уникальными возможностями для формирования духовных ценностей личности и воспроизводства культуры народа.

В современных условиях именно на систему образования делается главный упор в решении вопросов о роли и статусе русского языка в республике. Об этом свидетельствует Указ Президента Республики Эмомали Рахмона об улучшении преподавания русского языка в образовательных учреждениях и «Государственная программа совершенствования преподавания русского и английского языков в Республике Таджикистан на 2003-2014гг.». Само появление этих документов говорит о том, что государство в полной мере осознает необходимость обучения русскому языку через систему образования в целом и через качественное языковое общение в частности, и что нельзя русский язык отнести к иностранным языкам хотя бы потому, что иностранные языки, как известно, изучаются по выбору самих учащихся, тогда как изучение русского языка является обязательным в каждой школе, независимо от основного языка обучения (обучение на уровне среднего образования в Таджикистане осуществляется на

пяти языках: таджикском, узбекском, русском, киргизском, туркменском). В настоящее время уже имеется положительный опыт реализации значимых для Таджикистана проектов.

Отрадно, что роль русского языка в общеобразовательной системе в последние годы значительно возросла. Количество желающих получить образование на русском языке возрастает с каждым годом, что, в свою очередь, вызывает увеличение количества школ с русским языком обучения. Ежегодно в РТ для учащихся общеобразовательных школ и студентов вузов проводятся олимпиады по русскому языку.

При обучении русскому языку важно опираться на родной язык учащихся. Только при соблюдении строгого учета специфики родного языка может быть обеспечено эффективное и действенно практическое и теоретическое усвоение русского языка в школах и вузах республики.

Для качественного обучения русскому языку в общеобразовательных школах и вузах необходима добротная теоретическая и методическая база. Основываясь на всестороннем изучении проблем структуры русского и таджикского языков, языковых контактов, интерференции, лингвисты и методисты республики существенно перестраивают систему преподавания русского языка в таджикской школе. В этом процессе велика роль проводимых учеными республики исследований русского и таджикского языков в сопоставительном аспекте, результаты которых могут быть использованы при создании сопоставительной грамматики таджикского и русского языков, необходимость в которой назрела уже давно. Все общеобразовательные школы и вузы республики обеспечены электронными вариантами таджикско-русского словаря (2004) и первым томом трехтомного Русско-таджикского словаря (2017).

Для улучшения качества преподавания русского языка в республике издается научно-методический журнал «Русский язык и литература» в школах Таджикистана.

Позитивная динамика в обучении русскому языку в высших учебных заведениях республики проявилась, прежде всего, в том, что, в некоторых из них вновь открыты факультеты русской филологии, в

учебных планах увеличилось количество часов по дисциплинам лингвистического цикла, в частности по современному русскому языку. Сегодня в Таджикистане активно разрабатываются всевозможные проекты, направленные на создание прочных условий для академической мобильности, осуществление экспорта образовательных услуг, направление наших учителей и преподавателей русского языка на стажировку в российские вузы, приглашение на педагогическую работу в Таджикистан квалифицированных преподавателей русского языка литературы из России, намечающееся открытие русских школ, которые будут построены Российской Федерацией. Для Таджикистана вопрос знания русского языка в последние годы становится все более актуальным в свете постоянно увеличивающейся трудовой миграции на территорию России, куда по разным данным, ежегодно выезжает от 500 до 800 тысяч трудовых мигрантов. Если учесть то, что их состав ежегодно меняется, то их численность за более чем 10 лет составила 2 – 2,5 миллиона человек. Во время проживания в России трудовые мигранты вынуждены быстро осваивать русский язык. В помощь им в республике функционируют курсы по ускоренному изучению русского языка, издаются русско-таджикские, таджикско-русские разговорники, двуязычные словари малого формата и т.п.

Таким образом, в условиях устойчивого международного сотрудничества и интеграции Таджикистана в мировое сообщество и растущей потребности в высококвалифицированных специалистах, хорошо владеющих русским языком, в республике принимаются эффективные меры по дальнейшему укреплению позиции русского языка как важного средства международного и межнационального общения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная программа //Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков. http://www.education.tj/documents/ru/6/links.php?prepod_angl_rus.htm
2. Статистический отчет. Статистический отчет системы образования РТ. – Душанбе. 2016.

3. Шамбезода, Х.Д. Проблемы функционирования русского языка в Республике Таджикистан. // Шамбезода Х.Д., Дубовицкая И.М., Гусейнова Т.В. и др. – Душанбе. 2006.

СТАТУС РУССКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматривается вопрос о статусе русского языка в Таджикистане, происходящие в процессе глобализации изменения, вследствие которых мир стал многоязычным. Русский язык благодаря своим богатейшим изобразительным средствам оказался функционально значимым не только на территории бывших союзных республик, но и в большей части мира.

После распада СССР в связи с массовым оттоком русскоязычного населения и известными событиями, происшедшими в Таджикистане, языковая ситуация в республике в корне изменилась. В условиях устойчивого международного сотрудничества и интеграции Таджикистана в мировое сообщество и растущей потребности в высококвалифицированных специалистах, хорошо владеющих русским языком, в республике принимаются эффективные меры по дальнейшему укреплению позиции русского языка как важного средства международного и межнационального общения. В Таджикистане русский язык имеет консолидирующее значение, что подтверждено статьёй 2 Конституции Республики Таджикистан, где он наделён статусом языка межнационального общения в Таджикистана.

Ключевые слова: Таджикистан, русский язык, русскоязычный, взаимодействие, взаимовлияние, статус.

THE STATUS OF RUSSIAN LANGUAGE IN TAJIKISTAN

The article deals the issue of the status of the Russian language in Tajikistan, occurring in the process of globalization, changes, due to which the world has become multilingual. The richest graphic means, that Russian language turned out to be functionally significant not only in the territory of the former Soviet republics, but also in most of the places in the world. After the collapse of the USSR due to the massive outflow of the Russian-speaking population and the well-known events that took place in Tajikistan, the language situation in the republic has radically changed. In the context of sustainable international cooperation and integration of Tajikistan into the world community and the growing need for highly qualified specialists who are fluent in Russian, effective measures are being taken in the republic to further strengthen the position of the Russian language as an important means of international and international communication. In Tajikistan, the Russian language has consolidating significance, which is confirmed by Article 2 of the Constitution of the Republic of Tajikistan, where it

is endowed with the status of language of international communication in Tajikistan.

Keywords: Tajikistan, Russian, Russian-speaking, interaction, interaction, status.

МАҚОМИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Мақола мақоми забони русиро дар Тоҷикистон вобаста ба раванди ҷаҳонишавӣ баррасӣ менамояд. Забони русӣ бо воситаҳои бойи тасвирии худ на танҳо дар давлатҳои собиқ шуравӣ, балки дар қисми бештари ҷаҳон мавқеи муҳим дорад.

Баъди барҳамхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, дар робита бо кӯчбандии шумораи зиёди аҳолии русизабон ва ҳодисаҳои рӯйдодаи солҳои 90-ум дар Тоҷикистон вазъияти забонӣ ба кулӣ тағйир ёфт. Дар шароити ҳамкориҳои устувори байналхалқӣ, шомилшавии Тоҷикистон ба созмонҳои ҷаҳонӣ ва афзоиши талабот ба мутахассисони баландхатисоси донандаи забони русӣ дар ҷумҳурӣ барои дар оянда устувор намудани мавқеи забони русӣ ҳамчун воситаи муоширати байналмилалӣ ва байналхалқӣ чораҳои судманд андешида мешаванд. Мақоми забони русӣ дар моддаи 2 Конститутсияи ҚТ муайян гардидааст, забони русӣ дар Тоҷикистон ҳамчун забони муоширати байни миллатҳо мебошад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, забони русӣ, русизабон, ҳамкориҳои тарафайн, таъсири мутақобила, мақом.

Холматова Сановбар Додочоновна – сарҳодими шӯбаи луғатнигорӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АИ ҚТ.

Раҳмонова Наргис Шарифовна – ходими пешбари илмӣ шӯбаи луғатнигорӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АИ ҚТ.

Холматова Сановбар Дададжановна – главный научный сотрудник отдела лексикологии и лексикографии Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ.

Раҳмонова Наргис Шарифовна – ведущий научный сотрудник отдела лексикологии и лексикографии Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ.

Kholmatova Sanavbar Dadajonovna – Junior Specialist of of the Institute of Language and Literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan.

Rahmonova Nargis Sharifovna – Leading Specialist of Linguistics and Lexicological Department of the Institute of Language and Literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan

**НАЗАРИ НАВИ Ю.А.РУБИНЧИК РОЦЕЪ БА РОҲҲОИ
ВОЖАСОЗИИ ЗАБОНИ ФОРСӢ**

*Муҳаббатов Абулфазл
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Тавре ки маълум аст, роцеъ ба роҳҳои воҷасозии забони форсӣ фикру ақидаҳои гуногун, чи дар ҳуди Эрон ва чи берун аз он вучуд доранд. Ба назари аксари донишмандони эронӣ дар забони форсӣ аз ду роҳи воҷасозӣ: воҷасозии вандӣ ва мурқабшавӣ истифода мебардад.

Миёни донишмандони Шӯравии пешин ва рус дар бораи роҳҳои воҷасозии забони форсӣ ихтилофи назарҳои зиёде ба мушоҳида мерасад.

Ю.А.Рубинчик дар гурӯҳбандии аввали худ роҳи воҷасозии нимвандиро аслан эътироф намекард. Вале дар гурӯҳбандии дувуми худ онро яке аз роҳҳои муассири воҷасозӣ дар забони форсӣ медонад.

1. Роҳи воҷасозии нимвандӣ

Ҳамон тавре ки таъкид шуд, дар гурӯҳбандии аввали Ю.А.Рубинчик оид ба роҳҳои воҷасозии забони форсӣ ҳеҷ суҳане дар мавриди роҳи воҷасозии нимвандӣ, ки аз тарафи Л.С.Пейсиков ироа шуда буд, намерафт. Дар ин бора ҳуди Ю.А.Рубинчик чунин менависад: «То ба замони наздик роҳи воҷасозии нимвандиро чун як роҳи воҷасозии забони форсӣ ба назар намегирифтанд ва танҳо ду роҳи асосии сохтани вожаҳо – роҳи вандӣ ва мурқабшавиро таъкид мекарданд» [12, 146]. Сипас, ӯ таъкид мекунад, ки вожаҳои тавассути роҳи нимвандӣ ба вучуд омадаро ба калимаҳои мурқабшавӣ нисбат медоданд. Баъдан, Ю.А.Рубинчик ба дурустӣ таъкид мекунад, ки дар миёни эроншиносон ваҳдати назар дар бораи равишҳо ва меъёрҳои тафкики нимвандҳо дар низоми воҷасозӣ ба назар намерасад. Ҳамзамон бо ин ӯ таъкид мекунад: «Омӯзиши равандҳои воҷасозӣ шаҳодат аз нақши рӯ ба афзуни нимвандҳо дар ғанӣ гардидани вожаҳои забони форсӣ медиҳад» [12, 148].

Аз назари Ю.А.Рубинчик, роҳи вожасозии нимвандӣ чунин роҳест, ки аносири вожасоз дар он на ванд буда, вале амалан дар вожа нақши онҳоро иҷро мекунанд, вале дар тафовут бо онҳо дорои маънии мушаххаси лексикӣ ҳастанд [12, 148]. Ин натиҷагирии Ю.А.Рубинчик комилан мувофиқ ба натиҷагирии Л.С.Пейсиков оид ба роҳи вожасозии нимвандии забони форсии имрӯза аст. Ю.А.Рубинчик ҳам ба мисли Л.С.Пейсиков ва соири эроншиносон муътақид аст, ки «омӯзиши равандҳои вожасозӣ шаҳодат аз нақши арзандаи роҳи нимвандӣ дар ғанӣ гардидани вожагони забони форсӣ медиҳад» [12, 148]. Дар адабиёти забоншиносӣ, - менависад ӯ, дар иртибот бо «роҳи нимвандӣ» истилоҳоти мухталиф ба кор бурда мешавад: «аносири пасвандшудадор», «асосҳо дар нақши ванд», «морфемаҳои нисбатан озод ва нисбатан муртабит», «аффиксондҳо», «нимвандҳо», «вожаморфемаҳо». Аммо, ба назари Ю.А.Рубинчик, истилоҳоте, ки бештар барои бозтоби сохтори сарфӣ забони форсӣ қобили қабуланд, ду истилоҳ: «нимванд» ва «вожаморфема» мебошанд. Истилоҳи аввалӣ тарафи вазифавии воҳидҳои мазкури вожасоз, дувумӣ, бори маъноии онҳоро таъкид мекунанд.

Дар адабиёти забоншиносӣ вожаҳоеро, ки аз ин роҳ, яъне тавасути нимвандҳо сохта мешаванд, нимвандӣ ё нимамуштақ меноманд. Номгузориҳои ин гуна вожаҳо аз сӯи В.И.Месамед анҷом ёфт, ки ӯ онҳоро «композицидҳо» меномад [12, 178]. Бо ин ӯ қаробат ё наздикии чунин вожаҳои сохташударо бо калимаҳои мураккаб таъкид мекунад.

Вожаморфемаҳои забони форсӣ дар ду навъи нимвандҳои феълӣ ва нимвандҳои номӣ зоҳир мегарданд.

Дар идома Ю.А.Рубинчик роҷеъ ба нимвандҳои забони форсӣ суҳан ронда, онҳоро ба сода ва қолабӣ (блокӣ) ҷудо менамояд. Ин назари ӯ комилан дар мутобиқат бо назари Л.С.Пейсиков қарор дорад. Аммо дар ин назари ӯ, ки мегӯяд: «Қолабҳо (блокҳо)-и нимвандӣ ин худ таркибҳои тақсимнашавандаи АЗҲ-и феълҳо бо пасвандҳои вожасоз мебошанд, роҳи вожасозии нимвандии вожа-созӣ дар забони форсӣ рушди бештареро дар нимвандҳои феълӣ

зохир мекунад», як каме ихтилофи назар миёни ӯ ва Л.С.Пейсиков ба мушохида мерасад, ки хеле ночиз аст.

Ин назари Ю.А.Рубинчик, дар мавриди он ки нимвандҳо аз лиҳози маъноӣ наздик ба ҷузъҳои вожаҳои мураккаб, яъне морфемаҳои лексикӣ буда, вале аз лиҳози вазифавӣ зич бо вандҳо дар тамос мебошанд, ҷолиб ба назар мерасад. Роҳи нимвандии вожасозӣ мавқеи мобайнӣ байни роҳҳои вожасозии вандӣ ва мураккабшавиро доранд. Инро қаблан Л.С.Пейсиков низ таъкид карда буд [8, 85].

Дар муносибати миқдори теъдоди нимвандҳои феълӣ ва номӣ хеле бештар аз морфемаҳои вандӣ мебошанд. Дар ҳоли ҳозир сохтани вожаҳо тавассути нимвандҳо яке аз ҷойҳои намоёнро дар ғанӣ сохтани таркиби луғавии забони форсӣ ба худ касб кардааст. Истифодабарии нимвандҳои морфемавӣ умдатан ба сохтани истилоҳоти нави ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва илмиву фановарӣ алоқаманд мебошад.

Дар забони муосири форсӣ нимвандҳои феълӣ нақши муҳимро ба худ касб кардаанд.

1.1. Нимвандҳои баромади феълӣ

Дар таърифе, ки Ю.А.Рубинчик ба нимвандҳои феълӣ додааст, дар иттифоқи оро бо фикру назарҳои Л.С.Пейсиков буда, ин гуна тавзеҳ ёфтааст:

«Нимвандҳои содаи феълӣ воҳидҳои вожасозии аз лиҳози морфологӣ тақсимнашаванда буда, аз асосҳои замони ҳозираи феъл ба вучуд омада, қоидатан дорои маъноӣ лексикӣанд ва қодир ба истифодаи мустақил нестанд. Воҳидҳо ғолибан тавсифкунандаи маъноӣ абстрактӣ мебошанд, вале нимвандҳои феълӣ асосан дорои маъноӣ мушаххас ҳастанд» [12, 85].

Сипас, Ю.А.Рубинчик ба истинод ба фикру назарҳои С.А.Алиев таъкид мекунад, ки маводи дар ихтиёрбуда роҷеъ ба нимвандҳо ҳама аз он аст, ки аксари АЗҲ-и феълҳои сода дар нақши нимванд мавриди истифода қарор мегирад.

Чунон ки маълум аст, дар миёни донишмандон роҷеъ ба он ки ҳамаи АЗҲ метавонанд нимванд бошанд, ихтилофи шадиди назарҳо дида мешавад. С.А.Алиев чунин мешуморад, ки ҳамаи АЗҲ феъл, ки дар вожасозӣ ҳамчун унсури дувум ширкат мекунад, нимванд мебошанд [1]. Аммо, ба ақидаи Ф.Р.Амонова, он асосҳои замони ҳози-

раи феъл, ки ҳамчун вожаҳои мустақил дар сатҳи нахвӣ мавриди истифода нестанд, нимванд нестанд [2, 28].

Донишманди тоҷик Ш.Рустамов вожаҳоеро, ки аз рӯи қолаби «исм+АЗХ» сохта шудаанд, вожаҳои мураккаб медонад [15].

Донишманди гурҷӣ Т.Чхеидзе низ ҳамфикр бо Ш. Рустамов буда, ағлаби вожаҳои бо қолаби «исм+АЗХ» сохташударо чун вожаҳои мураккаб медонад. Вале ҳамзамон бо ин ӯ чунин мешуморад, ки асосҳои феълии «angiz», «āmiz», «kaš», «gir», «bāz» ва ғайраҳо ванд буда, дар вожаҳое чун «vahšatangiz», «qamangiz» муодил ё муродифи пасвандҳои «nāk» ва «gin» мебошанд:

Qamnāk-qamangiz, vahšatnāk-vahšatangiz [14, 18].

Дар худӣ забоншиносии Эрон дар мавриди нимвандҳо ва нақши онҳо дар вожасозӣ ва ҳамин тавр ғанӣ сохтани таркиби луғавии забон, ба истисноӣ як ё ду ибрази назар, тақрибан чизе гуфта нашудааст. Тақрибан ҳамаи донишмандони эронӣ роҳи вожасозии нимвандиро як роҳи ба вучуд омадани вожаҳои мураккаб медонанд. Вале ахиран дар забоншиносии Эрон низ фикру назарҳое ибраз дошта мешаванд, ки аз вучуди чунин як роҳи вожасозӣ дар забони форсӣ дарак медиҳанд. Чунончи, ҳаммуаллифон доктор Муҳаммади Ҳақшинос, доктор Хусайни Сомей, доктор Саидмеҳдии Самой ва доктор Алоуддини Таботабой дар асари худ «Дастури забони форсӣ, вижадавраҳои кордонӣ ва коршиносии пайваста ва нопайвастаи омӯзиши забон ва адабиёти форсӣ», ки соли 2006 дар Техрон ба таърифи расидааст [15], дар мавриди нимвандҳои забони форсӣ муҳокимаронӣ намуда, онҳоро «вандвораҳо» меноманд ва аз таърифи чунин бармеояд, ки ҳамон нимвандҳо мебошанд.

Тавре ки аз ин ақидаҳои зидду нақиз бармеояд, Ю.А.Рубинчик бо каме эҳтиёткорӣ, бо истифода аз «аксари АЗХ-и феъл» ва дар таърифи фикру назарҳои Л.С.Пейсиков фикру назарҳои худро нисбат ба роҳи вожасозии нимвандӣ ибраз доштааст, ки комили илмӣ ва мантиқӣ ба назар мерасанд.

Ба назари Ю.А.Рубинчик аксари таркибҳо (ё композитивҳо) тавассути пайваст шудани нимвандҳои мухталифи феълӣ ба асосҳои исмӣ ба вучуд меоянд. Ба далели ин гуфтаҳо ӯ чунин намунаҳоро меоварад:

شکم پرست (senās - شناس zabān+нимванди زبان) zabānšenās زبان شناس, šekamparast ба маънии пурхӯр, چکش پذیر – čakošpazir – яъне чакушхӯр, نشاط بخش – nešātbaḫš (дар ин ду намунаи ахир исм+нимванд: چکش + нимванди پذیر va نشاط nešāt+нимванди بخش – baḫš ба вучуд омадаанд).

Ба нудрат композитиодҳо аз рӯи қолаби асоси сифат+нимванди феълӣ ба вучуд меоянд:

دیرین شناس (riz + нимванди sanj), ریزسنج – rīzsanj – микрометр (دیرین شناس + нимванди sanj) ва ғайраҳо. dirinšenās – «палеонтолог» (دیرین شناس + нимванди sanj) ва ғайраҳо.

Ю.А.Рубинчик ба дурустӣ таъкид мекунад, ки ғайр аз АЗХ-и феълҳои сода дар раванди вожазозии забони форсӣ асосҳои замони ҳозираи феълҳои пешвандӣ ва мураккаб низ ширкат мебаранд.

Аз АЗХ-и феълҳои пешвандӣ, ба назари Ю.А.Рубинчик, асосан нимванди بردار – bardār (бардор – bar-dār, АЗХ феълҳои пешвандии برداشتن – bar-dāštan) мавриди истифода қарор мегирад: خاک بردار – xāk bardār – «заминков», «хоккаш», عکس بردار – aks bardār – «суратгир». Аз рӯи ин қолаби овардаи Ю.А.Рубинчик метавон чанд намунаи дигарро овард, ки моҳиятан мутобиқ ба гуфтаҳои ӯ мебошанд: نوار بردار – navār bardār, ки ахиран дар забони форсӣ ба вучуд омада, дар забони тоҷикӣ низ қорбурди фаровон дорад; فیلم بردار – film bardār – кинооператор, ки имрӯз дар забони тоҷикӣ «кинооператор»-ро қомилан таъвиз қардааст.

Ҳамзамон бо ин Ю.А.Рубинчик таъкид бар он мекунад, ки теъдоди асосии феълҳои мураккаби нимвандиро вожаҳои, ки ҷузъи нимвандии онҳо ибдоъ аз АЗХ-и феълҳои мураккаб бо ҷузъи феълҳои کردن – kardan ташкил медиҳанд: شیر گرم کن – šir garm kon – «гармкунадаи шир» («нагреватель молока»), ماشین سوار کن – vaslkun («механик монтажа»), میداد پاک کن – medād pāk kon («резинка»).

Як вижагии феълҳои нимвандии мураккаб дар муқоиса бо феълҳои сода дар он аст, ки бақоргии онҳо барои сохтани вожаҳои нав ба сурати муназзам ва тақрорӣ ба вуқӯъ намераванд, аммо нимвандҳои аз АЗХ-и феълҳои мураккаб бавучудомада, робитаи зич бо маънии ин феълҳо дар худ нигоҳ медоранд.

Дар идома, Ю.А.Рубинчик бо фармудаҳои ғайрӣ ҳеш чунин натиҷагирӣ мекунад:

Муқоисаи композитидҳои феълҳои мураккаб имкон медиҳад, ки ду навъи категорияҳои вожаҳои нимамуштакро чудо намуд:

1) Вожаҳои нимамуштаке, ки дар мутобиқат бо феълҳои мураккаб қарор надоранд: شورانگيز - «ҳаяҷоновар», «изтиробовар», زمین شناس – zaminšenās – «геолог», «хокшинос».

Дар намунаҳои фавқуззир чунин ба назар мерасад, ки Ю.А.Рубинчик маъниҳои феълҳои انگиختن angixtan ва شناختن «šenāxtan»-ро ҳамчун асос қарор дода, фикру назарҳои худро ба сурати қотей иброз доштааст. Аммо, ба назари мо, агар каме амиқтар ба маъноҳои феълии нимвандии намунаҳои фавқ бо маънии асили феъл назар афканем, ҳеҷ номутобиқатӣ ба назар намерасад. Ин ҷо тавсеаи маъноӣ ба вучуд омада, боиси тобиши нави маъноӣ гирифтани вожаҳо мешавад, ки аз тарафи Л.С.Пейсиков возеҳан шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Дар ҳамин намунаҳои овардаи Ю.А.Рубинчик робитаи маъноӣ байни феълҳои аз роҳи нимвандӣ бавучудомада ва феъли асли ба ҳубӣ эҳсос мешавад.

2) Вожаҳои нимуштаке, ки дар мутобиқат бо феълҳои мураккаб қарор доранд: زحمت کش - zahmatkeš (аз феъли мураккаби زحمت کشیدن zahmat kešidan), نکته گیر - noktegir – «хурдагир», «айбҷӯй» (аз феъли мураккаби نکته گرفتن nokte gereftan «интиқод қардан», «хурдагирӣ қардан»).

Ғолибан нимванд дорои як маъно аст, вале мумкин аст чанд маъно ҳам дошта бошад. Нимвандҳое ба мушоҳида мерасанд, ки ҳамзамон бо ниғаҳ доштани маънии феълӣ, як ё якчанд маъниҳои нави лексикӣ ба худ касб кунанд.

Дар идома Ю.А.Рубинчик таъкид мекунад, ки тавассути нимвандҳои феълӣ, асосан исм ва сифат ба вучуд меоянд. Худ ба худ ин ё он нимванди феълӣ меёрҳои мушаххасро барои мансубияти вожа ба исм ё сифат дар ихтиёр надорад.

Аз назари Ю.А.Рубинчик, нимвандҳои феълии пурмахсули забони муосири форсӣ ба қарори зайл мебошанд:

دار – dār (← аз АЗҲ-и داشتن dāstan), дар бештари ҳолат ба исм пайваст мешавад; تفرنگدار – tofangdār – «тирандоз»; قالبدار – qalebdār – «хиштсоз»; کشتودار – kešowdār – «қуттиҳои кашидашаванда»; فسادار – fazādār – «фарох», «пахн»; جاندار – jāndār – «зинда». شناس – šenās (←

АЗҲ-и феъли (شناختن). Асосан ба исмҳо пайваст мешавад: کتاب شناس – ketābšenās – «библиограф», «китобишинос»; ویروس شناس – virussšenās – «вирусшинос»; هواشناس – havāšenās – «метролог», «ҳавошинос»; واژه شناس – vāžešenās – «лексиколог», «луғатшинос»; خون شناس – xunšenās – «гематолог», «хуншинос»; گیاه شناس – gibojišenās – «ботаник», «наботшинос»; آنتیک شناس – āntikšenās – «антикашинос»; زیبایی شناس – zibāišenās – «эстет», «зебоишинос»; باستان شناس – bāstānšenās – «археолог», «бостоншинос».

Лозим ба зикр аст, ки ағлаби намунаҳои овардаи Ю.А.Рубинчик аз ҷумлаи вожаҳои навини забони форсӣ маҳсуб гардида, ахиран дар забони форсӣ роиҷ гардидаанд. Табиист, ки теъдоди ин гуна наврожаҳо хеле бештар аз он аст, ки Ю.А.Рубинчик дар асараш зикр кардааст. Вале барои таъйиди назар ин миқдор кофист. Ин гуфтаҳо на танҳо муртабит ба нимванди «šenās» аст, балки ба таври кулӣ ба ҳамаи намунаҳои роҷеъ ба бахшҳои дигари мавзӯи марбутатаи баҳс низ рабт доранд.

ساز – sāz (← АЗҲ-и феъли ساختن – sāxtan) ба асосҳои исми пайваст шуда, дар сохтори худ композитонидҳои дақиқтарро баён мекунад: زرساز – zarsāz «устои корҳои тиллоӣ», «заргар».

Қолиб ба назар мерасад, ки дар «Фарҳанги форсӣ ба русӣ»-и таҳти роҳбарии ҳуди Ю.А.Рубинчик нашргардида ҳам вожаҳои زرساز – zarsāz ва زرگر бо як маънои умумӣ нишон дода шудаанд:

زرساز – zarsāz - редко золотых дел мастер, ювелир [10, 760].

زرگر – zargar - золотых дел мастер, ювелир [10, 760].

ماشین ساز – māšinsāz – касе, ки мошин месозад; مبل ساز – mobsāz касе, ки мебел месозад; مدم ساز – modsāz – «таpҳ соз»; دندان ساز – dandānsāz «устои дандонсоз». (Тавачҷуҳ шавад, dandānsāz аз «dandānpezešk» фарқ мекунад, охири дар забони тоҷикӣ чун «духтури дандон» ва дар ин авохир чун «дандонпизишк» фаҳмида мешавад), فلز ساز – felezsāz, дар забони тоҷикӣ «металлург» ханӯз ҳам дар истифода аст; کشتی ساز – kaštisāz «киштисоз». Баъдан Ю.А.Рубинчик таъкид мекунад, ки имкони пайваст шудани пасванди ساز – sāz бо сифатҳо низ вучуд дорад: راست ساز – rāstsāz «росткунак» (асбоби ба ҷараёни доимӣ гардонандаи ҷараёни тағйирёбандаи электрик); قلب ساز – qalbsāz – «набахрасоз» (касе, ки пулҳои қалбакӣ месозад); ظاهر ساز – zāhersāz –

«сохтакор, риёкор»; تازہ ساز – tāzesāz – «аз нав сохташуда». Дар охир Ю.А.Рубинчик назари худро дар мавриди ин пасванд хулосаронӣ карда мегӯяд, ки пасванди мазкур асосан шуғл месозад.

آور – āvar (← АЗХ-и феъли آوردن) танҳо ба асосҳои исмӣ пайваст мешавад: خواب آور – xābāvar, عرق آور – araqāvar, ربع آور – rebuāvar «суд, даромад», رنج آور – ranjāvar, رزم آور – razmāvar «чанговар, шуҷоъ».

Ҳамчунон ки болотар зикр шуда буд, Ю.А.Рубинчик, вақте ки барои таъйиди фикраш намунаҳо меоварад, ӯ бо чанд мисол фикри худро тақвият мебахшад. Дар забон чандин намунаҳои дигар вучуд дорад, ки ӯ ба онҳо ишора накардааст. Ин ҷо лозим аст ба ду намунаи дигар, ки тавассути нимванди āvar сохта шудаанд ва дар ҳамаи «Фарҳанги форсӣ ба русӣ»-и мазкур дарҷ гардидаанд, таваҷҷуҳ шавад: نام آور – nāmāvar – «машхур», «барҷаста», «намоён» [10, 618]; نان آور – nānāvar – «саробон, нондиханда, таъинкунанда» [10, 618].

Дар иртибот бо баррасӣ намудани нимвандҳои феълӣ набояд ширкати қолабҳои (блокҳои) феълҳои пешвандиро дар офариниши исмҳо нодида гирифт. Ю.А.Рубинчик ин ҷо барои таъйиди гуфтаҳои ду қолаби нимвандӣ: زدایی – zedāyi (← АЗХ-и феъли زودن – zadudan «тамиз кардан», «пок кардан» - نماک زدایی – namakzodāyi – «бе намак гардонидан» ва گرایي – gerāyi (← АЗФ-и گرآیدن – «саъй, кӯшиш кардан») – خردگرایی – xeradgarāyi «мулоҳизакорӣ»). Ю.А.Рубинчик ба дурустӣ таъкид мекунад, ки ин ду қолаби (блоки) нимвандӣ дар сохтани исмҳои нимвандӣ аз тариқи пайвасти мустақим ба асосҳои исмиي نمک – namak ва خرد – xerad «ақл» ширкат мевазанд. Чун дар забон вожаҳои мисли «نماک زدا» - namakzedā ва خردگرا – xeradgarā ҳоло дар истеъмол нест.

Баъдан Ю.А.Рубинчик дар тавзеҳ ба ин гуна қолаби вожасозии нимвандӣ зикр мекунад, ки чунин вожаҳои нимвандии мушобех дар асари пайваст шудани асосҳои исмӣ, феълҳои нимвандӣ ва пасванди вожасозии I – ی (بای مصدری) – yā – ус masdari) ба вучуд меоянд ва ба дурустӣ таъйид мекунад, ки дар аглаби маворид мушкул аст мушаххас намуд, ки онҳо ба кадом пайдарпай сохта шудаанд. Масалан صابون پز – sābunpaz – زبان شناسی – zabanšenās – صابون پزی – sābunpazi – زبان شناس – zabānšenāsi. Аз ин гуфтаҳои Ю.А.Рубинчик чунин бармеояд, ки дар аввал «sābunpaz» ба вучуд омадааст ва ӯ «sābunpazi» [12, 152], мушкул аст мушаххас кард.

Дар идома Ю.А.Рубинчик таваҷҷуҳ бар он мекунад, ки барои муносибии таҳлили воҷасозӣ дар ҳар ду мавриди зикршуда ду қолаб (блок)-и воҷасозро чудо намудан лозим аст:

Нахуст, қолаби (блоки асосӣ) аз лиҳози воҷасозӣ чудонашаванда аз рӯи аносири таркибӣ, дуввум, қолаби ғайри воқеӣ (квазиблок) –и ба ду унсур чудонашаванда. Ӯ чунин мешуморад, ки асос барои чунин гурӯҳбандӣ метавонад таҳлили мушаххаси воҷасозӣ ва мушаххас намудани ҷи гуна ин вожаи нимамуштак ба вучуд омада ва маҳсули кадом роҳи воҷасозӣ бошад. Аммо ӯ таъкид мекунад, ки дар ағлаби маворид инро муайян кардан мушкил ва ё ғайри имкон аст.

Ю.А.Рубинчик муътақид аст, ки ҳамаи қолабҳои (блокҳои) феълӣ танҳо исмро ба вучуд меоваранд. Барои таъйиди ин гуфтаҳоиаш ду қолаби (блоки) нимвандии سازى – sāzi ва شناسى – šenāsi-ро бидуни таҳлили воҷасозӣ мавриди баррасӣ қарор додааст.

Қолаби нимвандии سازى – sāzi дар аксари маворид ба асосҳои исмӣ пайваст мешавад: جمله سازى – jomlesāzi, بستى سازى – «яхмоссозӣ», قند سازى – qandsāzi, کود سازى – kudsāzi «истехсоли нуриҳои химявӣ». Дар баробари ин Ю.А.Рубинчик таъкид бар он мекунад, ки ин нимванд гоҳе метавонад ба сифатҳо ва зарфҳо пайваст шавад: نوسازى – nowsāzi, بازسازى – bāzsāzi – «барқароркунӣ, эҳёшавӣ», خصوصى سازى – xosusisāzi – «соҳибкорӣи шахсӣ, хусусигардонӣ».

Қолаби нимвандии شناسى – šenāsi ба исмҳо пайваст шуда номгузорӣ бархе аз соҳаҳои илму донишро ба вучуд меоварад. Ағлаби истилоҳоте, ки тавассути пасванди мазкур сохта шудаанд, аз тариқи калка аз забонҳои урупоӣ ғарбӣ арзи ҳастӣ намудаанд: واژه شناسى – vāžešēnāsi «лексикология»; زیست شناسى – zistšēnāsi «биология»; زیبایی شناسى – zibāyishēnāsi – «эстетика»; نمود شناسى – namudšēnāsi – «физиономистика» (نمود namud – «чеҳраи зоҳирӣ, падида, феномен»).

Баъдан Ю.А.Рубинчик комилан ба дурустӣ изҳори назар менамояд, ки дар матбуоти Эрон ахиран вожаҳои наве (неологизмҳо) дида мешаванд, ки бо истифода аз қолабҳои (блокҳои) нимвандии АЗХ, ки нисбатан аз феълҳои камистеъмоланд, вожаҳо ё истилоҳҳои нав сохта мешавад, масалан زدایی – zodāji (← АЗХ феъли زودن zedudan – «пок кардан», «поксозӣ намудан» ва گرایی – gerāji (← АЗХ феъли گرایی gerāyidan – «кӯшиш кардан», «тамоюл доштан», «майл до-

штан»); ثبات زدایی – vaḥāmatzedāji – «пастшавӣ», «поин равӣ»; ثبات زدایی – sabātzēdāji – «ноором кардан», «бесубот кардан»; استعمار زدایی – es-te'mārzēdāji – «ғайри мустамликавӣ кардан»; سنت گرایی – sonnātgarāji – «анъаналарастӣ, расмиятпарастӣ»; خردگرایی – xeradgarāji – «оқилона», «сарфакорона»; عربگرایی – arabgarāji – «панарабизм» ва ғайраҳо.

1.1. Нимвандҳои баромади номӣ

Ба нимвандҳои номӣ чунин унсурҳои вожаҳо, ки дар сатҳи наҳвӣ (синтаксисӣ), қоидадан, иттиқо ба сурати вожаи мустақил надоранд, вале дар давраи аввали рушди забони форсии нав чун вожаи мустақил истифода мешуданд, нисбат дода мешаванд. Пас аз ин таърифи нимвандҳои баромади номидошта Ю.А. Рубинчик ду намуна барои исботи фикрҳояш меоварад: كده – kade дар забони форсии нав вожаи мустақил буда, ба маънии «хона ва منش – maneš ба маънии «фикр», «табиат», «хосият» дар истифода буданд [12, 153].

Зоҳиран ин таърифи нимвандҳои баромади номӣ дошта ноқис ба назар мерасад. Зеро мо медонем, ки «Некоторые прилагательные благодаря регулярности и частоте употребления в префиксальной позиции приобрели словообразующую функцию полуаффиксов» (Тарҷумаи иқтибос: Баъзе аз сифатҳо бинобар истеъмоли муназзам ва басомади истеъмол дар мавқеи пешвандӣ вазифаи вожасозии нимвандиро ба худ касб кардаанд) [14, 90].

Аммо Ю.А.Рубинчик таъкид мекунад, ки дар қиёс бо нимвандҳои феълий нимвандҳои номӣ на он қадар зиёд ва пурмахсул мебошанд: «Гузашта аз ин, таъкид мекунад ӯ, нимвандҳои феълий танҳо навъи пасвандӣ мебошанд, вале нимвандҳои номӣ метавонанд ҳам пасвандӣ ва ҳам пешвандӣ бошанд» [12, 153].

Баъд аз ин Ю.А.Рубинчик фикру мулоҳизаҳои худро комилан бо фикру назарҳои Л.С.Пейсиков мутобиқ сохта менависад: «Именные словоморфемы суффиксального типа (گاه – gāh, منش – maneš, گون – gun, كده – kade, باشی – bāši, مأب – maāb, مانند - mānand) и префиксального типа (پر – por-, کم – kam-, خر – xar-, گاو – gāv-, شاه – šāh) имеют разные лексико-грамматические характеристики, на основы которых они включаются в полуаффиксальную деривацию».

Нимпешвандҳои номӣ мутобиқат бо вожаҳои доранд, ки дар сатҳи синтаксисӣ ба сурати мустақилона мавриди истифода қарор

мегиранд. Намунаи возеҳи ин табдил ёфтан ба нимпешванди номӣ метавонанд вожаҳои *پر* – *por* ва *کم* – *kam* бошанд. Яке аз меъёрҳои ба нимванд нисбат додани онҳо ин ширкаташон дар қолабҳои вожаҳои намунавии *پر* – *por* (*کم* – *kam*) + исм метавонад бошад. Аносири *پر* – *por* ва *کم* – *kam* дар забони форсии имрӯза ҳам дар таркиби вожаҳои нимамуштақ ва ҳам мустақилона ба кор бурда мешавад. Дар композитиҳои маънии аслии онҳо таъйифи шуда, онҳо ҳам аз лиҳози сохторӣ ва ҳам аз лиҳози маъноӣ вобастаи исми мегарданд ва ба он пайваст мешаванд. Аз лиҳози вазифавӣ (функционалӣ) онҳо ба нимванд табдил меёбанд.

Ю.А.Рубинчик фикру мулоҳизаҳои худро роҷеъ ба мавзӯи мавриди баррасӣ чунин натиҷагирӣ мекунад: «Итак, именные полуаффиксы можно определить как морфологически нечленимые словоморфемы суффиксального и префиксального типов, восходящие к именным основам (самостоятельным и несамостоятельным) и участвующие в образовании слов по определённым структурно-семантическим моделям» (Тарҷумаи иқтибос: Пас, нимвандҳои номиро метавон чун вожаморфемаи навҳои пасвандӣ ва пешвандӣ мушаххас кард, ки мабдаъ аз асосҳои номӣ (мустақил ва ғайримустақил) ғирфтадар офариниши вожаҳо тибқи қолабҳои мушаххаси сохториву маъноӣ ширкат меварзанд) [12, 153].

Китобнома

1. Алиев С.А. Полуаффиксация в системе словообразования современного персидского языка. Автореф. канд.дисс. / С.А. Алиев. – М., 1985. – 21 с.
2. Амонова Ф.Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках / Ф.Р. Амонова. – Душанбе: Дониш, 1982. – 55 с.
3. Байзоев А.М. Забони «Донишнома»-и Абӯалӣ ибни Сино. Дисс. (дастхат). – Душанбе, 1992. – 203 сах.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. I. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 сах.
5. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 245 с.
6. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование / Е.А. Земская. – М.: Наука, 1973. – 303 с.

7. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. – М.: Наука, 1997. – 573 с.
8. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка / Л.С. Пейсиков. – М.: 1973. – 199 с.
9. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиков. – М.: Издатель. МГУ, 1975. – 203 с.
10. Персидско-русский словарь. В 2-х томах. – М.: Русский язык, 1983. – 864 с.
11. Рубинчик Ю.А. Грамматический очерк персидского языка / Ю.А. Рубинчик // Персидско-русский словарь. – М.: Русский язык 1983. – С. 792-844.
12. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. / Ю.А. Рубинчик. – М.: Восточная литература, 2001. – 601 с.
13. Рустамов Ш. Исм (категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ) / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 218 сах.
14. Чхеидзе Д.Т. Именное словообразование в персидском языке / Д.Т. Чхеидзе Д.Т. – Тбилиси: Меци нисра, 1969. – 142 с.
- Фехрасти адабиёт ба забони форсӣ**
15. حق شناس محمد. دستور زبان فارسی. تهران، 1385، ص. 313.
16. طباطبائی علی الدین، اسم و صفت مرکب در زبان فارسی، تهران، 1382، ص. 126.
17. درخشان، مهدی. در باره زبان فارسی. تهران، 1349، ص. 351.
18. کلباسی، ایران. ساخت اشتقاقی واژه در فارسی امروز، تهران، 1371، ص. 222.
19. [city.irWWW.Farsi](http://WWW.Farsi-city.ir)

НАЗАРИ Ю.А.РУБИНЧИК РОЌЕЪ БА РОҲҲОИ ВОЖАСОЗИИ ЗАБОНИ ФОРСӢ

Дар адабиёти забоншиносӣ роҳи нимвандиро бо истилоҳҳои гуногун «аносири пасвандшудадор», «асосҳо дар нақши ванд», «морфемаҳои нисбатан озод ва нисбатан муртабит», «аффиксҳо», «нимвандҳо», «вожаморфемаҳо» ном мебаранд. Вале ду истилоҳ - «нимванд» ва «вожаморфемаҳо» бештар барои бозтоби сохтори сарфрии забони форсӣ қобили қабуланд.

Вожаҳоеро, ки тавассути роҳи нимвандӣ сохта мешаванд, нимвандӣ ё нимамуштақ меноманд. Вожаморфемаҳои забони форсӣ дар ду навъ нимванд - ҷои феълӣ ва нимвандҳои номӣ зоҳир мегарданд.

Вожаҳои калидӣ: роҳи вожасозии нимвандӣ, мураккабшавӣ, аносири вожасоз, ванд, аносири пасвандшудадор, асосҳо дар нақши ванд.

**ВЗГЛЯДЫ Ю.А.РУБИНЧИКА ОТНОСИТЕЛЬНО
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПУТЕЙ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА**

Анализ словообразовательных процессов персидского языка свидетельствует о возрастающей роли полуаффиксации. В лингвистической литературе способ полуаффиксации называется по-разному: «суффиксированные элементы», «основы функции аффикса», «относительно свободные и относительно связанные морфемы», «аффиксоиды», «полуаффиксы», «словоморфемы». Термины «полуаффикс» и «словоморфема» наиболее приемлемы для адекватного отражения морфологической структуры персидских слов.

Слова, образованные с помощью полуаффиксов, называют полуаффиксальными или полупроизводными. Словоморфемы персидского языка проявляются в двух видах: глагольные полуаффиксы и именные полуаффиксы.

Ключевые слова: словообразовательный способ полуаффиксации, словосложение, словообразовательные элементы, аффикс.

**RUBINCHIK'S VIEWS ON THE WAY OF PERSIAN WORD
FORMATION PATHS**

The analysis of the word-forming processes of the Persian language testifies the increasing role of semi-affixation. In linguistic literature, the method of semi-affixation calls variously: "suffixed elements," "foundations in the function of an affix," "relatively free and relatively related morphemes," "affixed" "semi-affixes" and etc. The terms "semi-affix" and "word morphemes" are mostly suitable for an adequate reflection of the morphological structure of Persian words.

The word forms with the help of semi-affixes and known as semi-affixed or semi-derivatived. The word-morphemes of the Persian language are in two forms. There are verbal semi-affixes and nominal semi-affixes.

Keywords: word-formation methods of semi-affixation, word-formation, word-building elements, affix.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мухаббатов Абулфазл – дотсенти кафедраи филологияи Эрони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология. Тел.: (992) 935-55-16-57.

Сведения об авторе: Мухаббатов Абулфазл – кандидат филологических наук, доцент кафедры иранской филологии Таджикского национального университета. Тел.: (992) 935-55-16-57.

Information about the author: Muhabbatov Abulfazl – Candidate of Philology Sciences, Department of Iranian Philology of Tajik national university. Tel.: (992) 935-55-16-57.

УДК:491.550.0

**БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ИДИОМАҲО ДАР ЛАҲҶАИ
МИНТАҚАИ КҶҶЛОБ**

Гадоев Нурхон

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сарчашма ва манбаи асосии идиомаҳо забони зиндаи мардум аст. Забони гуфтугӯӣ ва шеваю лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ганҷинаи бепоёни ибораҳои фразеологӣ мебошад. Дар онҳо ҳаёт, рафтор, хусусиятҳои этникию эстетикӣ, урфу одат ва рӯҳияи халқ инъикос ёфтааст. Идиомаҳо мисли дигар воҳидҳои фразеологӣ таркибҳои устувор дошта, аз ҷиҳати якҷолаба будани таркиби ҷузъҳо ва яқриғии истифода умумият доранд. Маъноии яқриғии идиомаҳоро аз семантикаи калимаҳои дохилашон дарк намудан душвор аст. Ин нави воҳидҳои фразеологӣ бо устувории маъно, тағйирнаёбандагии ҷузъҳои таркибашон фарқ мекунад. Ногуфта намонд, ки рехтаҳои фразеологӣ бештар маъноии умумӣ дошта, нисбат ба таркибҳои фразеологӣ мураккабтар мебошанд. Соҳибони забон мувофиқи таъбу дараҷаи дониши худ ҳангоми қорбурд ин нави ибораҳоро сайқал додаву суфта қарда, ба лаҳҷаҳои гуногун баён мекунад. Дар бораи маънии фразеологизмҳо дар забони адабӣ ва лаҳҷаҳо забоншиноси маъруфи тоҷик Б. Қамолитдинов ҷунин менигорад: “Фразеологизмҳо дар инъикоси муносибатҳои иҷтимоии одамон муносибати оилавӣ, ақсар дар тасвири ҳолат, вазъият ва амалиёти шахс истифода мешавад. Хусусиятҳои миллии воҳидҳои фразеологӣ дар қонунияти миллии инкишофи воситаҳои таъсирбахши бадеӣ ва санъати қаломи мавзун ифода меёбад. Он қонуниятҳо то ҷӣ андоза ба ганҷинаи эҷодиёти халқ наздиктар бошад, ҳамоно қадар қурқувват ва амалиёти онҳо қойдор меқардад” [3, 60]

Гӯяндагон ва адибон ифодаҳои образнокро, ки дар асоси ташбеҳ қиноя, муқолиға ташаққул ёфтанд, аз забони зинда қирифта, дар гуфтугӯ, муошират ва асарҳои худ қор мефармоянд. Таркибу ибораҳои рехта ҳаёлот, орзуву омили мардумро қурра, табиӣ ва бе

каму кост ифода менамоянд. Бо ёрии онҳо рӯхия, мақсаду маром, фикру андешаи мардум ошкор мешавад. Баъзан идиомаҳо ба ибораю таркибҳои одӣ ҳаммаъно шуда, барои интихоби таъбирҳои сазовор имкониятҳои лугавии забонро фаровонтар менамояд. Вале ибораҳои фразеологӣ, умуман, як тарзи ифодаи мафҳум ё муродифи одии ин ё он вожа набуда, инъикоси ниҳоят латифу образноки ашёву ҳодисаҳо маҳсуб мешавад. Бо ин маънӣ забоншиносии рус Н.М.Шанский чунин менависад: “Ифодаҳои устувор аз ҷиҳати услуб назар ба калимаҳои ҷудогона ё ибораҳои озоди синтаксисии ҳаммаъноашон пурқувваттар ва возеҳтаранд, бинобар ин, онҳо нутқро таъсирбахш мегардонанд” [10,134]. Баъзан мардум барои пурқувват намудани ифодаи фикри худ ба ҷои калима ва ибораҳои одӣ ибораҳои фразеологиро меоранд. Ибораҳои рехта воситаи муҳими ифодаи муносибати гӯянда нисбат ба воқеаву ҳодисаҳои рӯзгор ба шумор мераванд. Ибораҳои рехта дар мазаммати ахлоқи нопок ва кирдорҳои ношоистаи мардум воситаи муҳимтарини баёни образнокӣ ва пуробурангии сухан ба шумор мераванд. Чунончи: **Зъмина ай осмун фарқ накадан** (аз ҳад зиёд мағруру ҳавобаланд будан), **ҷон додан, ҷон гирифтан** (**мурдан**, ба ҳалокат расидан), **умра хурдан** (айёми пиронсолӣ) **“пустина чапа пушидан”** (дар қаҳр шудан), **“дилхънък шидан”** (рӯҳафтода шудан), **ба сар ови хънък рехтан** (касоро ҷазо додан), **йах кардан** (ором шудан, мулоим шудан), **гъревуни хъдира бу кадан** (аввал ба худ, рафтори худ нигоҳ куну баъд ба дигарон эрод бигир) ва монанди инҳо. Мешавад, ки ба таркиби ибораҳои фразеологӣ тағйироти ҷузъӣ медароранд, ки дар натиҷа муодили тозаи ибора пайдо мешавад. Тафовут дар ин аст, ки муаллиф ҷузъҳои алоҳидаи ибораро бо калимаҳои дигар иваз намуда, ба воситаи калимаву таркибҳо, ҷузъи маҷозии таъбирро шарҳу эзоҳ дода, маънои аслии ибораро то андозае нигоҳ медорад. Муодилҳои нави ибораҳо бо обуранги тозаи худ аз маънои аслии он каме тафовут дорад. Масалан таъбири **“Ба оташи ғазаб руған рехтан”** ба маънои **касоро ба ғазаб овардан** корбаст мешавад. Дар лаҳҷаи мардум муодилҳои дигари он ба шакли **“ба оташи афрӯхтаистода руған рехтан”**, **“ба оташи деги ҷаҳл равған рехтан”** низ дучор меоянд. Ифодаҳои маҷозӣ яке аз роҳҳои асосии

инкишофи маъноии калимаҳо ва пайдо шудани идиомаҳо буда, раванди зиндаи тараққиёти забонро инъикос менамояд. Дар нутки гуфтугӯ ва лаҳҷаҳо унсурҳои луғавӣ аз доираи асосии истеъмолиашон баромада, бо калимаҳои дигар таносуби маъноӣ пайдо менамоянд. Чунончи калимаи **“оғӯш”** дар таркиби ибора бо калимаҳои **модар, ватан, падар, гарм** таносуби маъноӣ пайдо мекунад. Ибораҳои **“оғӯш”-и модар, “оғӯш”-и падар, “оғӯш”-и ватан, “оғӯш”-и гарм** таъбирҳои маҷозӣ мебошанд. Инчунин, калимаи **оғӯш** дар таркиби калимаҳои дигар низ омада, ифодаҳои маҷозӣ месозад: **оғӯши мактаб, оғӯши беша, оғӯши ҷангал**. Хулоса, калимаҳо ҳеҷ гоҳ тасодуфан ба ҳамдигар алоқаманд шуда, ифодаҳои маҷозӣ намесозанд, дар байни онҳо аз ягон ҷиҳат алоқаи маъноӣ вучуд дорад. Ҳамин тавр, ба гурӯҳи идиомаҳо – рехтаҳои фразеологӣ таъбирҳои дохил мешаванд, ки дар давоми солҳо дар байни мардум гардиш хӯрда, сайқал ёфтаву суфта шуда ба ибораи устувору тағйирнаёбанда мубаддал гардидаанд. Маъноии умумии рехтаҳои фразеологиро аз маъноии ҷузъҳои дохилиашон фаҳмидан мумкин нест, чунки ҷузъҳои аксари ин гуна воҳидҳои фразеологӣ маъноии аслии худро тамоман гум карда, маъноҳои нав қабул намуда, муъҷаз ва рехта шудаанд. Дар сурати тағйир додани ҷойи калимаҳои таркиби ибора маъноии яклухти идиома барҳам меҳӯрад. Масалан, барои ибораи фразеологии **“дил бой додан”**, танҳо як маъно – **ошиқ шудан** хос аст, агар дар таркиби идиома ба ҷойи вожаи **“дил”** калимаи **“сар”**-ро монем, маъноии умумии таъбир сарфи назар мешавад, зеро таъбири **“сар бой додан”** маъноии мурдан, ба ҳалокат расиданро медеҳад. Маҳз барои ҳамин мо ин ибораҳоро ибораҳои устувору тағйирнаёбанда ё воҳидҳои фразеологии рехта ном мебарем. Агар ҷузъи аввали ин ибораҳоро бо муродифашон иваз намоем ва ҷузъи феълӣ нигоҳ дошта шавад, маъноии умумии таъбир тағйир намеёбад, чунончи: **“чаши андохт”** ё **“назар андохт” (нигоҳ кард)**. Инчунин, агар ҷузъҳои таркибии баъзе ибораҳоро тағйир диҳем, онҳо ба ҷузъ маъноии хоси худ тобишҳои маъноӣ мегиранд. Чунин таъбирҳо дар образнокии баён нақши муҳим доранд. Ин ҳолат дар ибораҳои исмию сифатӣ мушоҳида карда мешавад. Ҳар як вожае, ки барои ифоданоку образнок баромадани

фикр хизмат мекунад, исму сифат будани он аҳамият надорад, берун аз матн маъноӣ абстрактӣ мегирад. Масалан, ибораи “сағираи тефканда” маъноӣ кӯдаки یتимро дорад. Ин ибора берун аз матн ё ҷумла ба сурати **сағира, тефканда** фақат маъноӣ умумиро ифода мекунад. Аз ин рӯ, матн барои тавзеҳи вазифаи наҳвӣ, услубӣ, ҳиссӣ – муассирии вожаҳо шароит фароҳам меоварад. Ҳангоме ки ду калима бо ёрии воситаҳои грамматикӣ бо ҳам алоқаманд шуда, ибораро ташкил медиҳанд, дар ифодаи онҳо бо туфайли алоқии синтаксисӣ асоси аввалини ба вучуд омадани тобиши маъноӣ нави калимаҳо гузошта мешавад. Бинобар ин, барои ба якдигар муносибат пайдо намудан ва ба як тобиши маъноӣ соҳиб шудани вожаҳо воситаҳои алоқии грамматикӣ нақши муҳим доранд. Ибтидои таркиб ёфтани матн ба алоқии грамматикӣ вобаста буда, дар ин замина тобиши маъноӣ пайдо мекунад. Маҳз барои ҳамин ифоданокӣ, таъсирбахшӣ, қувваи ҳиссиёти баланд, мазмунӣ идеявӣ вожаҳо ба матн ё ҷумла вобастааст. Аз ин рӯ, рехтаҳои фразеологиро ба забони дигар тарҷума намудан амри маҳол аст. Воҳидҳои фразеологии рехта бо устувории таркиби худ аз дигар намуди фразеологизмҳо тафовут дорад. Обутоби ҳиссӣ-муассирӣ ва қувваи ҷаззобияти онҳо зиёдтар аст.

Бояд гуфт, ки тарҷумонҳо дар аксар маврид идиомахоро мазмунан тарҷума менамоянд ё аз муодили онҳо истифода мебаранд. Чунончи ифодаҳои “дами гарм” (хӯрок), “гӯш ба овоз” (хушёр), “араки пешонӣ рехтан” (меҳнати ҳалол кардан), “ба назар тофтан” (намудор шудан), “касеро ай раҳ задан” (фиреб кардан), “лаҷум-ш-а кашидан” (аз роҳи бад гардондан), “толеъ баландӣ қадан” (барор гирифтани қор), “дъл-ъ чигар рехтан”, (аз ҳад зиёд ғам хӯрдан), “дар байни ов-ъ алов бундан” (дар ҳолати ногувор мондан, дудила шудан), “санг задан” (ғайбат кардан, маломат, бадгӯӣ кардан), “дар по ҳина бастан” (суст, оҳиста роҳ рафтан), “сахт гъръфтан” (маҷбур кардан), “бел хок нагирифтани қор” (барор нагирифтани қор), “дъст нъмък надоштан” (некии касеро ба инобат нагирифтани қор), “лағат қадан” (ба ҳонаи касе ногаҳон даромадан), “тънд қадан” (сарзаниш кардан), “пеши по задан” (ба назар нагирифтани қор), “оталахур қадан” (аз ҳад зиёд задан), “бенаво

набундан” (қонё кардан ё розӣ кунондани касе), “хун қадан”: 1) гусфанд ё говеро қуштан; 2) қангу қанҷол намудан), “по пеш нарафта” (барои ба ҳонаи ҳешу табор ва наздикони худ рафта қуръат нақардан), “туй ғарфта” (қасеро саҳт қангу қанҷол намудан), “ови даҳан рафта” (қизеро ё қасеро орзуо ҳавас қардан; дар орзуи духтари зебое шабро рӯз қардан), “қашшо-ша пеши по мундан” (аз ҳона бароварда пеш қардан; аз қор озод намудан), “қашми қор-а дунистан” (қиноя аз одами таҷрибадор, қашми қордон) “дустқуши душманпарвар” (қаси ҳиёнатқор), “ба дард ҳӯрдан” (қиноя ба шахси ғоидаовар), “паҳ нафуроман” (қасе, қи ғазабаш паҳ намешавад), “дъл таҳ задан” (ҳавотир шудан) ва ибораҳою қумлаҳои зиёди дигари ба инҳо монанд ба ғурӯҳи иғодаҳои идиоматикӣ дохил мешаванд. Дар идиомаҳо як қалима ба қалимаи дигар, як тарқиб ба тарқиви дигар муайянқунанда ё шарҳдиҳанда ва ё мустақамқунандаи маънои якдигар мебошанд. Рехтаҳои фразеологӣ барои он ниҳоят диққатқалбқунандаанд, қи дар тарқиви онҳо як ҳусусияти муайян мушоҳида мешавад ва дар назари ғӯянда як объект навро ба вучуд меоварад. Ҳусусияти фарққунандаи рехтаҳои фразеологӣ дар он аст, қи маънои қузьҳои ибора бо маънои фразеологрии матн, қи дар шароити муайяни таърихӣ ба вучуд омадаанд, қорбурд мешавад. Яқлуктии маъноии идиомаҳо ақсар вақт дар қолаби тавсиғҳои доимӣ иғода меёбанд. Идиома ғӯё аломат ва сифати доимии ин ва ё он ашё аст. Дар шакли иғодаи идиоматикӣ мундариқай умумуиятдодашуда ва қамъбаҳтқунандае зоҳир шудааст. Иғодаҳои “ҳуртаи қалункор” (қиноя аз писари қобуқ), “ғъли сари сабад” (қизи беҳтарин ё қаси писандидатарин), “ҳари ланг” (муттаҳам) аз ин қабил тавсиғҳои идиоматикӣианд.

Соҳти идиомаҳо низ доимист ва ба маънои яқлукти онҳо саҳт вобаҳтагӣ дорад. Ҳар қадар маънои яқлукти идиома равшан иғода ёфта бошад, соҳти идиомаҳо низ ҳамон қадар устувор, алоқаҳои грамматикӣю мантиқӣи қузьҳои он нонамоён мешавад. Шоьд ба ҳамин сабаб ин ғуна ибораҳо ғоҳо “қалимаҳои муракқаби синтаксисӣ” номиди шудаанд.

Муҳаққиқи забон ва услуби повести “Одина”-и устод Айни рехтаҳои фразеологиро ба ду гурӯҳ чудо намудааст: “1. Таъбирҳое, ки ҳамчун феълҳои таркибӣ-номӣ омада, онҳо танҳо бо туфайли маъноӣ маҷозӣ гирифтанишон ба гурӯҳи идиомаҳо дохил мешаванд. 2. Таъбирҳое, ки дар шакли феълҳои таркибии номӣ омада бошад, ҳам дар таркиби онҳо на узвҳои бадани инсон, балки ашёҳои ҷудогона қорбурд мешавад” [6, 86].

Дар шакли ифодаҳои идиоматикӣ дараҷаи олиӣ абстраксияи фразеологӣ ва раванди фразеологизатсияро мушоҳида кардан мумкин аст. Ин абстраксияи махсуси фразеологӣ дар натиҷаи дараҷа ба дараҷа образнок гардидани ифодаи идиоматикӣ зоҳир мегардад. Образнокии ифодаҳои идиоматикӣ тоҷикӣ аксар дар заминаи маҷоз сурат мегирад. Идиомаҳои **“калла ҷумбондан”** ё **“сар ҷумбондан”** (розӣ шудан), **“кавши касеро пеш гӯзоштан”** (**сабуқдӯш кардан**), **“кӯндяксина задан ё ҷумбондан”** (худситоӣ намудан, лоф задан), **“мурдан-ъ зында шидан”** (аз шарму ҳаё ҷи қор қарданро надоништан, дар ҳолати ногувор мондан), **“гарда(н) надодан”** (итоат нақардан, тан надодан, касеро гӯш нақардан), **“хӯдира хурдан”** (оҳу нола қардан, аз ҳад зиёд қиря қардан), **“ба дил задан”** (аз қасе аз қизе безор шудан), **“дил об шидан”** (мафтун шидан, ошиқ шудан), **“дъл хун қадан”** (ғам хӯрдан, қазмон шудан).

Дар таркиби ибораҳои фразеологӣ рехта номи узвҳои бадани инсон: дил, қашм, даст, сар, гӯш, бинӣ ва ғайра низ меоянд. Инчунин дахҳо таъбири дигар аз тариқи маҷоз ба ифодаҳои рехта табдил ёфтанд. Маънӣ, мафҳум ва образҳои дар заминаи ифодаи идиоматикӣ ба вучудомада воқеианд. Аз ин қост, ки алоқамандии маъноӣ яқлухти идиома бо образи дар асоси он ҳобида бисёр вақт нигоҳ дошта мешавад. Ин ибораҳо баъзан дар шакли феъли ҳол – **“ба қон омада”**, **“дил бой дода”**, **дилсӯзӣ қарда** омада маънии таъбирро таъсирбахш мегардонанд ва бо ниятҳои нишон додани ҳолатҳои рӯҳӣ, кӯтоҳу муъҷазбаёнӣ мавриди истифода қарор мегаранд. Масалан, идиомаи **“ғавҳари тар”**, ки ба маъноӣ ашқ дар истеъмол аст, дар асоси шабоҳати марвориди тозаӣ аз зерӣ баҳр гирифташуда, ки бо оби дида монандӣ дорад, ба вучуд омадааст. Ҳамин тавр, семантикаи идиомаҳои **“гурғи борондида”** (доно,

ботачриба), “дарди дъл” (ҳасрат, андеша), “кавши касеро пеш гузоштан” (пеш кардан) ва ифодаҳои дигари овардашуда ҳам дар асоси маҷоз ташаккул ёфтаанд. Идиомаҳои “пӯстинро чапа пӯшидан”, “дили касе хънък шидан”, “гъл-гъл шъкуфтан” “дъл сӯхтан”, “гапа гърезундан” низ дар лаҳҷаи мазкур вобаста ба мавқеъ ва салоҳиди соҳибони лаҳҷа мавриди истифода қарор гирифтаанд: дъо мекънем, ки ҳеҷ маҳал (ҳаргиз) **дъсти кама набинӣ**, дойим бари ру-т сърх боша (К); боз мегум, ки **лаҷум бача-т-а бъкаш**, агане (вагарна) пъшаймун меша-йъдига ҳеҷ ов сарта намеша (Т); **толе-т бъландӣ кад**, ки дар Масква одамой шънос ёфтӣ (Ш); дар и дъ сол **дълъ чигар-ъм рехт** ай ра нигокънира (П).

Ифодаҳои идиоматикии дар заминаи образҳои гуногун ба вучудодада бо обурани такрорнашавандаи худ воҳидҳои фардии забонро ташкил медиҳанд. Аксар ин ё он ифодаи идиоматикӣ бо нақле ва ё ривояте, бо ҳодисаи таърихӣ ва ё афсонавӣ алоқаманд аст. Масалан, соҳибони лаҳҷа дар мавриди як навъ будани ҳолу аҳвол ва саломатӣ ифодаи “**аз хок берун ғаштан**”-ро ба қор мебаранд, ки бо мафҳумҳои “**мурдан-ъ зънда шидан**” алоқамандӣ дорад, ё ин ки ифодаи маълуми “**дъм-аш дар хърчин**”, “сърхъ сьфед шидан” ба мазмуни латифаи машҳури халқии тоҷикӣ алоқаманд аст. Маълум аст, ки ифодаҳои идиоматикии пуробурангу пучилои фақат ба тоҷикон хос ба забонҳои дигар айнан тарҷума намешаванд. Дар мавриди тарҷумаи чунин ифодаҳо мутарҷим бояд ифодаҳои ҳамвазну ҳаммаъноӣ онҳоро дар забонҳои тарҷумашаванда пайдо кунад, дар акси ҳол матни тарҷумашаванда ба забони дигар нодуруст ва хато баргардонида мешавад.

Ихтисораҳо

Анҷ-Анчилов. Т-Тагнов.	Ф-Фархор. К-чануби Кӯлоб.
Р-Роғ С. М- Саримағзор.	Ш-Шӯрообод. П.-Порвор.
Й-Йол. С.Н.-Саринамак.	Д-Ҷ-Даштиҷум. Паш.-Пашадара.
Н-Новачун. Ҳам.-Ҳамадонӣ.	

Китобнома

1. Бачаев М. Фразеологияи забони тоҷикӣ дар асарҳои тарҷумавӣ // Тарҷума - балоғати суҳан. Ҷ. 2. / М. Бачаев. – Душанбе, 2005. – С. 184-190.

2. Виноградов В.В. Избранные труды. (лексикология и лексикография) / В.В.Виноградов. – Москва: Наука, 1977. – С. 140-162.
3. Қодиров Д.С. Структурно-грамматическая характеристика диалектной фразеологии.(на материале дарвозного говора таджикского языка) АКД. – Душанбе, 2007. - 21 с.
4. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии. Уч. зап.ГЛУ, сер.филол.наук, вып. 24, 1956. – С. 82-84.
5. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ (Мураттибон: Ғ. Ҷӯраев ва М. Маҳмудов). Луғати шеваи ҷанубӣ, ҷ. 1. – Душанбе: Дониш, 1999.
6. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. /Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. -385 саҳ.
7. Мачидов Ҳ. Фразеологияи тоҷик. / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. - 102 саҳ.
8. Раҳматуллозода С. Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка / С.Раҳматуллозода. – Душанбе: Дониш, 2016. –274 саҳ.
9. Саидов Р. Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ. Қисми 2. / Р. Саидов. - Душанбе, 1991. – 143 саҳ.
10. Шанский Н.М. Очерки по русскому фразеологии. / Н.М. Шанский. – М.: Изд-во МГУ, 1968. – 312 с.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ИДИОМАҲО ДАР ЛАҲҶАИ МИНТАҚАИ КҶҮЛОБ

Мақола ба баррасии идиомаҳо ва мавқеи истеъмоли онҳо дар лаҳҷаи минтақаи Кӯлоб бахшида шудааст. Зикр мегардад, ки пайдоиш ва инкишофи идиомаҳо ба таҷриба, ҳаёт, рафтор, хусусиятҳои этникию эстетикӣ, урфу одат ва руҳияи мардум вобастагӣ дорад. Муаллиф хусусиятҳои асосии идиомаҳо, махсусан, устуворию тағйирнаёбандагии ҷузъҳои онҳоро дар асоси маводи лаҳҷаи Кӯлоб таҳқиқ намудааст.

Калидвожаҳо: идиомаҳо, этникӣ, эстетикӣ, урфу одат, ҳаёт, рафтор, мақола, устуворӣ, тағйирнаёбандагӣ.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИДИОМ В ДИАЛЕКТЕ КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА

В статье анализируется роль идиомы в лексическом составе кулябского говора. Отмечается, что идиомы тесно связаны с образом жизни, поведением людей, их этническими и эстетическими особенностями, верованиями, традициями и обычаями, душевным состоянием людей. Автор подвергает

анализу основные особенности идиом, особенно устойчивость их компонентов.

Ключевые слова: идиомы, образ жизни, поведение, этнические и эстетические традиции и обычаи, устойчивость, неизменность.

SOME PARTICULARITIES OF THE IDEAL IN THE DIALECT OF THE KULYAB REGION

There is an information in this article about idioms reflects of way of life, behaviour, ethnic and aesthetic features of belief, tradition and custom, a sincere condition of the people, and also about their usage. The author analysis the basic features of idioms, their stability and inalterability.

Keywords: idioms, a way of life, behaviour, ethnic and aesthetic traditions and custom, stability and inalterability.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нурхон Гадоев – дотсенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, номзади илми филология, тел.: + 992 98 538 00 54.

Сведения об авторе: Нурхон Гадоев – доцент кафедры теории и практики лингвистики Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, кандидат филологических наук, тел.: + 992 98 538 00 54.

Information about the author: Nurkhon Gadoev - assistant professor of the Theory and Practical linguistics department of the Tajik State Pedagogical University by name Sadriddin Ayni, phone: + 992 98 538 00 54.

УДК: 8.81

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИСТИЛОҲОТИ КҶҲИ- МЕТАЛЛУРГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Валиева М.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Фафуров

Истилоҳшиносӣ ё худ терминология калимаҳои мутааллиқ ба соҳаҳои гуногунро ба таври умумӣ ва фардӣ меомӯзад. Дар доираи фардии омӯзиши истилоҳот соҳаи муайяни илм ё касбу ҳунар фаро гирифта мешавад. Соҳаи истилоҳшиносии кӯҳию маъданӣ ва металлургӣ низ аз он ҷараён берун нест ва дар англисӣ онро Mining Terminologies (*майнин тәрминологиз*) мегӯянд, ки маҷмӯи калимаҳо ва

ибораю ифодаҳои фарогири мафҳумҳои соҳаи азхудкунии қабатҳои заминро меомӯзад. Ин соҳаи истилоҳшиносӣ вазифаи ашӯ, ходисаҳо, унсурҳои табиӣ, чараёнҳои ташаккулёбию инкишоф ва тараққиёту коркарди маъданҳоро, ки бо он мафҳумҳо ифода меёбанд, мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Истилоҳоти кӯхию маъданӣ ва металлургӣ ба шакли муназзаму муттасил, чун инъикоси силсилаистилоҳот бо нишондоди анвоъ ва хусусиятҳои истилоҳот дар китобҳои илмӣ (гоҳ дар шакли пӯшида ва гоҳ дар шакли ошкорою таснифгардида), дар гузоришоту маърузаҳои илмӣ, луғатҳо (чунон ки зикр кардем), қомусҳо, истилоҳоти меъёрӣ, варақаҳои автоматиконии ахбороти расмӣ дида мешаванд.

Пеш аз он ки дар хусуси истилоҳоти металлургии забони англисӣ ва муқоисаи онҳо бо истилоҳоти ин соҳа дар забони тоҷикӣ сухан ронем, бояд зикр намоем, ки ҳанӯз дар Юнони Қадим мафҳуми истилоҳоти металлургия ба қор бурда мешуд. Аз ҷумла, дар асри V пеш аз мелод дар «Ҷуғрофия»-и Ҳеродот бо истилоҳи «металлон» дучор мешавем. Дар он давра калимаи юнонии **металлеуо** маънои “**меқобам, меқанам, аз замин канда мегирам**”-ро ифода мекард. Баъдтар Афлотун бо истилоҳи ҷамъбастии **металлена** мавзеи ҳар гуна канданиҳои ғоиданокро ифода кардааст.

Григорий Агрикола, олими асри 16-и немис, дар китоби «Оид ба қонҳо ва ғанҷинаҳо дар замони қуҳан ва наф», ки соли 1546 навишта шудааст, сермаъноии истилоҳи **металленаро** қайд мекунад ва дар ҷои аввал маънои онро ҳамчун **металл** мегузорад. Дар «Луғати истилоҳоти кӯхӣ», ки солҳои 1841-1843 дар Русия нашр шудааст, 3850 истилоҳи кӯхию металлургӣ зикр меёбад, ки ба соҳаҳои кӯхқорӣ, геология, металлургия, инчунин химия, физика, механика, қорҳои сохтмон ва ғайра тааллуқ доранд.

Истилоҳоти соҳаи металлургие, ки дар забонҳои аврупоӣ, аз ҷумла, забони англисӣ дучор мешаванд, вобаста ба тараққиёти соҳаҳои саноати металлургӣ ва анвои гуногуни он ба ҷанд соҳа тақсим мешавад: истилоҳоти соҳаи ангиштканӣ, ҳавзаҳои канданиҳои ғоиданок, нафту газ, саноати мошинсозӣ, соҳаи металлургияи сиёҳ, соҳаи

металлургияи ранга, соҳаи киштисозӣ ва авиатсия, соҳаи саноати сабук ва ғайра.

Ҳоло меҳохем, чанд истилоҳи соҳаи металлургияро, ки дар забони англисӣ дучор мешаванд, зикр намуда, онҳоро бо варианти тоҷикӣ ва русиашон муқоиса намоем.

Абразион (*Abrasion*) – **коркарди абразивӣ** (*абразивная обработка*).

Ин истилоҳ чараёнеро ифода мекунад, ки дар равиши он зарраҳои сахт ё бардамидаи металл иҷборӣ дар шафати сатҳи сахти рӯи он ҷой мегиранд. Дуруштшавӣ ё доғдоршавии сатҳи рӯи металл дар натиҷаи хӯрдашавии абразивӣ ба вучуд меояд. Чараёни суфтакунӣ ё тозанамоӣ бо ёрии абразивҳо **коркарди абразивӣ** номида мешавад.

Абразив – истилоҳест, ки дар мавриди суфтасозии сайқалдиҳии ашёи дурушт истифода мешавад.

Абразив белт (*Abrasive belt*) – (*абразивная лента*) – **тасмаи абразивӣ**. Истилоҳи металлургииест, ки маънояш маснуоти бо абразив рӯйпӯшшуда буда, дар шакли тасма барои сайқалдиҳии ашёҳо ва суфтаву ҳамвор кардани онҳо ба кор меравад.

Абразив бластинг (*Abrasive blasting*) – (*абразивная обдувка*) – **пуфаки абразивӣ**. Истилоҳест, ки маънои коркард бо дастгоҳи репношӣ, чараёни корро вобаста ба тозакунии ва амалиёти баитмомрасонии он бо ёрии катраҳои абразив ифода карда, он барои бо суръати баланд анҷом додани кор пешбинӣ мешавад.

Абразив диск (*Abrasive disk*) – (*абразивный диск*) – **ҳалқаи абразивӣ**. Истилоҳест, ки ду марҳилаи корро дар бар мегирад:

1) давраи суфтагардонӣ, ки дар рӯи тобаи оҳанӣ насб шуда, рӯяш ҳамвор ва барои суфтасозӣ мувофиқ аст;

2) маснуоти давршакл, ки бо абразив рӯйпӯш шудааст.

Вобаста ба ин истилоҳ дар забони англисӣ боз чанд истилоҳи дигар мавҷуд аст, ки метавонанд дар забони тоҷикӣ низ истифода шаванд: **абразив эрозион** (*Abrasive erosion*) – **хӯрдашавии абразивӣ** (*абразивная эрозия*); **абразив флоу мешининг** (*Abrasive flow machining*) – **коркарди механикии абразивӣ** (*абразивная механическая обработка*); **абразив чет мешининг** (*Abrasive jet machining*) – **коркарди механикӣ бо қубиши чараён** (*механическая обработка струйным долотом*); **абразив мешининг** (*Abrasive machining*) – **коркарди абразивӣ**

(абразивная обработка); **абразив вея** (*Abrasive wear*) – **хӯрдашавиш абразивӣ** (абразивный износ), ки **ин истилоҳ бо истилоҳи дигар адгезив вея – хӯрдашавиш адгезивӣ** (адгезивный износ) қиёсшаванда аст.

Таҳти мафҳуми истилоҳи **Абразив вилл** (*abrasive wheel*) – **ҳалқаи абразивӣ** (абразивное колесо) доираи суфтагардидае фаҳмида мешавад, ки он аз зарраҳои абразивӣ ва маводҳои пайваस्तкунанда таркиб меёбад.

Экселерейтид тестин (*Accelerated testing*) – **таҷрибаҳои таъчилӣ** (*ускоренные испытание*), истилоҳест, ки дар мавриди мавод ё таркибҳои бо инкори айни ҳамон механизмҳо, вале дар шароити нисбатан кӯтоҳ масрафшаванда истифода мегардад. Механизми инкор бо роҳи тағйирдиҳии як ё чанд нишондиҳанда тезонида мешавад.

Истилоҳи дигар **эсикюла феррит** (*Acicular ferrite*) – феррити сӯзаншакл (*иглчатый феррит*) буда, он феррити баландқувватест, ки баъди бетанаффус хушк кардан бо роҳи ҳаракатдиҳӣ ба миён меояд ва он бо ҳарорати аз ҳарорати миёнаи ҳаракати қисми болои ашё андак баланд ба қайд гирифта шуда, аз бейнит (як навъ ҷараёни таҷзиявӣ) бо маҳдудияти таҷзияшавиш ангиштов ва ҷой доштани маҳлули карбид дар ин сохтор фарқ мекунад.

Истилоҳи дигар, ки дар коркарди металлҳо, чи дар забони англисӣ ва чи дар забонҳои тоҷикию русӣ ва дигар забонҳо маъмул аст, истилоҳи химиявӣ **асид** (*acid*) – **турушоб** (*кислота*) мебошад. Турушоб истилоҳи кимиёвӣ ва унсурест, ки ионҳои водородӣ (H^+) дошта, ин истилоҳ ба шағалҳо, таҷағҳоҳои оташӣ, канданиҳои фойданоке, ки ба таври баланд кремнезем доранд, истифода мешавад.

Чи тавре ки аз истилоҳҳои овардашуда ва муродифоти онҳо дар забонҳои тоҷикию русӣ бармеояд, аксарияти онҳо аҳамияти амалӣ дошта, ҳангоми коркарди маснуоти металлӣ васеъ истифода мешаванд. Аз ин рӯ, донишмандони моҳияти онҳо на танҳо дар соҳаи истилоҳшиносӣ, балки дар соҳаи коркарди амалии металлҳо бағоят муҳим аст.

Истилоҳи дигаре, ки вобаста ба металлҳо, дар забони англисӣ ҷой дорад, луғати **эктивейшин** (*activation*) аст, ки дар забони тоҷикӣ чун

фаъолнокӣ ва дар забони русӣ *активация* маълум аст. Эктивейшн маъноҳои зеринро ифода мекунад: 1) гузариши сатҳҳои заифии металл ба ҳолати фаъоли кимиёвӣ, яъне муқобили заифшавӣ:

2) чараёни кимиёвии коркарди сатҳи металл, ки ба расиш ва бархӯрд ба металл ҳассос аст.

Ба ҳамин истилоҳ алоқаманд дар забони англисӣ истилоҳҳои **актив метал** (*active metal*) – **фулузи фаъол** (*активный металл*), **эктивисти** (*activity*) **фаъолнокӣ** (*активность*) низ мавҷуданд, ки маънои луғавии аввалӣ фулузоти ба осонӣ таҷзияшаванда бошад, маънои дуюм меъёри хусусияти кимиёвии фулузот аст.

Истилоҳҳои **эдҳиҷен** (*Adhesion*) – **адгезив** (маводе, ки ашӯҳоро ба усули пайвастанавии зоҳирӣ алоқаманд мекунад), асосан унсурҳои кимиёвиро чун соруҷ (цемент), хамира (паста), ширеш (клей), сакиҷ (битум) дар бар мегирад, ки бо усули кимиёвӣ коркард мешаванд. Аз истилоҳи **эдҳиҷизив** (*Adhesive*) истилоҳоте чун **эдҳиҷизив бондин** (*Adhesive bonding*) – **занҷираи адгезив** (*адгезивное сцепление*), **адгезив вея** (*Adhesive wear*) – **хӯрдашавии адгезивӣ** (*адгезивный износ*) пайдо шудаанд.

Дар забони англисӣ истилоҳи **эчинг** (*Aging*) – **пиршавӣ** (*старение*) мавҷуд аст, ки ба маъноҳои зерин меояд:

1) Натиҷаи таъсиррасонӣ ба маводи муҳити атроф дар чараёни дурударози вақт;

2) Чараёни коркарди мавод бо таъсири муҳити атроф дар муддати дурудароз бо мақсади муқаррар намудани муҳлати истехсолии онҳо.

Дар асоси ин истилоҳ инчунин истилоҳи **эйчинг хиит тритмент** (*Aging heat treatment*) – **кӯҳнашавӣ** бо ёрии тағйирдиҳии ҳарорат (старение с помощью изменения температуры или термообработка) пайдо шудааст.

Истилоҳоте чун **эя эсетилиин велдинг** (*Air acetylene welding*) – **пухтасозии атсетелении ҳавой** (*воздушная ацетиленовая сварка*) – **эя кабон арк каттинг** (*Air carbon arc cutting*) – **бурриши ангиштино ҳавой** (*воздушно углеродная резка*), **эя классификейшн** (*Air classification*) – **таснифоти ҳавой** (*воздушная сепарация*), **эя ҳарденинг – стил** (*Air hardening steel*) – **охани бо ҳаво таквиятёбанда** (*воздушно-*

закаливаемая сталь), **эя лифт хаммер** (*Air-lift hammer*) – **чаккуши хавой** (*воздушный молот*) низ маълуманд, ки дар чараёни коркарди саноатии металлҳо ба кор бурда мешаванд.

Истилоҳи англисии **элклад** (*alclad*) ба забонҳои тоҷикиву русӣ ҳамчун **биметалл** ифода меёбад. Ин истилоҳ мафхумро ифода мекунад, ки маънои он хӯлаи яклухт буда, аз асоси алюминий ва аз як ё ҳарду тараф ба усули металлургӣ бо омехтаи алюминий пайдо шудааст ва аз ин рӯ аз ҷиҳати электрокимиявӣ аз хӯрдашавӣ эмин аст.

Истилоҳи дигар дар забони англисӣ **эллотропи** (*allotropy*) буда, онро дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ дар шакли аллотропия истифода мебаранд. Маънои луғавии он мавҷудияти унсурҳои кимиявӣ дар ду ё зиёда ҳолатҳои санчидашуда ё ҳолатҳои кристаллӣ мебошад.

Истилоҳҳои **эллоӣ** (*alloy*) – **хӯла** (*сплав*) дар ҳамаи забонҳо маъмул буда, ба ду маъно истифода мешавад:

1) моддае, ки хусусиятҳои фулузӣ дошта, аз ду ё зиёда унсурҳои кимиявӣ ба вучуд омадааст ва яке аз он унсурҳо фулузот аст;

2) омехташавии ду ва ё зиёда металлҳо.

Аз ин истилоҳ истилоҳҳои **эллоӣ элемент** (*alloy element*) – **унсури омезишбанда** (*легирующий элемент*) ва **эллоӣ систем** (*Alloy system*) – **силсиласохтори хӯлаҳо** (*системы сплавов*) пайдо шудаанд.

Истилоҳи аввал ба маънои унсурҳои кимиявӣ меояд, ки ба металл илова мешавад ва боқӣ мемонаду сохт ва таркиби кимиявӣ металро тағйир медиҳад. (Чунон ки дар натиҷаи гудозиш ва омезишбандии оҳан бо дигар фулузҳои кимиявӣ, аз ҷумла пӯлод, металли чӯян ҳосил мегардад). Бо усули омезиш унсурҳои кимиявӣ ба миён омадаанд.

Силсиласохтори хӯлаҳо аз як қатор хӯлаҳое, ки дар дараҷаи муайян аз як ё чанд ҷузъиёти баробар пайдо шуда, яке аз он унсурҳо металл аст, ба вучуд меоянд.

Инчунин истилоҳҳои **алфа-брасс** (*alpha brass*), **алфа** – **латун** (*алфа - латуно*), **алфа-феррит** (*alpha ferrite*), **олтунейт имужн тест** (*Alternate immersion test*) – **санчиши алтернативӣ бо таҳшинии мавзун** (алтерна-

тивное испытание на герметичность с погружением) мавчуданд, ки чараёнҳои коркарду таҷзияи металлҳоро ифода мекунанд.

Истилоҳи **атмосферик коррозия** (*Atmospheric corrosion*) – **зангзании атмосферӣ** (*атмосферная коррозия*) - ро низ бояд қайд кард, ки дар чараёни истехсоли истифодаи металлҳо ба кор бурда мешавад. Ин истилоҳ ба маънои тадриҷан вайрон шудан ё тағйир ёфтани хусусиятҳои моддаҳо дар натиҷаи бархӯрд бо ашёҳое, ки дар атмосфера бо оксигенҳо, диоксиди карбон, буғи об, туршӣ ё хлоридҳо омехта мешаванд, ба кор меравад.

Истилоҳи англисии **баббит металл** (*babbitt metal*) – **баббит** (**хӯлаи беоҳан**), (баббит) ба маънои хӯлаи истифода мешавад, ки оҳан надорад ва он соли 1839 аз тарафи олими англис Исаак Баббит ихтироъ шудааст. Дар таркиби ин хӯла рух, мис, сурма, қалъагӣ истифода мешаванд. Чунин хӯлаҳо дар саноат васеъ истифода мегарданд.

Истилоҳи **бач** (*Batch*) ба маънои **даста** (партия) аст. Он дар мавриди микдори маводе, ки дар рафти як ё чанд амали бетанаффус ба даст оварда мешаванд, истифода мегардад. Ин истилоҳ аз рӯи маъно ба истилоҳи лот (*Lot*) – теъдод (набор) наздикӣ дорад.

Истилоҳи дигар **бооксайт** (*bauxite*) - **боксит** ном дошта, ба маънои маъдани сафеду сурхчаранг меояд ва он аз гидратҳои гил иборат буда, дар таркиби худ унсурҳои кимиёвӣ $Al_2O_3 \cdot 2H_2O$ дорад. Аз ин ашёи муҳими саноатӣ барои истехсоли алюминий васеъ истифода мебаранд. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки боксит барои корхонаи алюминийи шаҳри Турсунзода ашёи асосӣ буда, онро аз кишвари Ботсванали Африка меоранд. Ҳол он ки захираи хоми боксит дар ноҳияҳои минтақаи Рашт мавҷуд аст, агар он ба кор дароварда шавад, мушкилоти таъмини корхонаҳои ҷумҳурӣ бо ин ашёи хоми саноатӣ аз байн меравад.

Бенефיקейшн (*Benefication*) – пурра ғанигардонии унсур (*обогащение*) мебошад. Ин истилоҳ ба маънои зиёд кардани таркиби маводи ғоиданоки табиӣ ё дигар шакли тайёр кардани унсури кимиёвӣ барои истехсоли металлкоркунӣ истифода бурда мешавад.

Бентонайт (*Bentonite*) – дар забонҳои тоҷикию русӣ дар шакли бентонит меояд, истилоҳи металлургиест, ки маънои гили часпаки ширешмонандро ифода мекунад. Ин гил дар натиҷаи партовҳои ха-

мираи вулкони асосан аз маъданҳои гурӯҳи монтморилонитӣ ҳосил мегардад.

Байнери эллой (*Binary alloy*) – **хӯлаи бинарӣ** (*бинарный сплав*) истилоҳест, ки хӯлаи дар таркибаш унсури кимиёвии ду унсур доштаро ифода мекунад. Дар асоси ин истилоҳ системаи бинарӣ ба вучуд омадааст, ки дар соҳаи илмҳои дақиқ, аз ҷумла математика, низ маъмул аст.

Дигар истилоҳи серистеъмоли металлургӣ дар забонҳои тоҷикию англисӣ ва русӣ ифодаи **биолоҷикал коррозион** (*Biological corrosion*) – **зангзании биологӣ** (*биологическая коррозия*) мебошад. Ба ин истилоҳ зангзанӣ ва хӯрдашавии фулузотро, ки дар натиҷаи таъсири метаболити микроорганизмҳо ба вучуд меояд, ифода менамоянд. Ин истилоҳ ба номи олудагии биологӣ низ машҳур аст.

Ҳолати таҳшини сиёҳчарангро дар забони англисӣ бо истилоҳи **блек оксид** (*black oxide*) ифода мекунанд, ки дар забони тоҷикӣ бо номи **таҳшини сиёҳ** (*чёрный оксид*) меояд. Маънои семантикии истилоҳи мазкур дар натиҷаи ба метали обшаванда таҳшиншавӣ ё лойи гарм шудани намаки ҳосилшавандаро ифода мекунад.

Истилоҳи англисии **борт** (*bort*) дар забони тоҷикӣ ба шакли **алмоси техникӣ** (*технический алмаз*) тарҷума шуда, ду маънои лексикӣ дорад:

1) алмоси табиӣ зардранг, ки чун санги қиматбаҳо истифода намешавад;

2) алмоси саноатӣ (барои коркарди ашё).

Аз хӯлаҳои қалъагӣ мисӣ, ки то 40% рух доранд, дар забони англисӣ истилоҳи **брасс** (*brass*) ба миён омадааст ва он дар забони тоҷикӣ бо калмаи **латун** (*латунь*) ё биринҷӣ ифода меёбад. Дар чунин хӯла эҳтимоли мавҷудияти дигар металлҳо низ ҷой дорад.

Ҳамин тавр ба тарзи муқоиса омӯхтани истилоҳоти кӯҳӣ маъданӣ ва металлургии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ моро водор менамояд, ки он истилоҳотро аз рӯи гурӯҳҳои истилоҳоти кӯҳӣ маъданӣ ва истилоҳоти металлургӣ тасниф намоем.

1) Истилоҳоти кӯҳӣ

Дар ҳамаи забонҳо, хусусан дар забонҳои машҳури олам аз қабли русӣ, англисӣ ва ғайра, истилоҳоти зиёди кӯҳӣ мавҷуд аст, ки но-

ми чинсҳои кӯҳӣ, сангҳои қиматбаҳо, таркиби чинсҳои кӯҳӣ, чараёни коркарди онҳо ва касбу ҳунарҳои вобаста ба корҳои кӯҳию геологиро ифода мекунад. Ин истилоҳот дар забони тоҷикӣ низ фаровон дида мешаванд ва ба таври муқоиса омӯхтани онҳо имкон медиҳад, ки дар кори таҳқиқоти истилоҳоти кӯҳию маъданшиносии забони тоҷикӣ сухани наву тоза гуфта шавад. Дар забони англисӣ чунин истилоҳот аз рӯи сохту таркибашон ҷолиб буда, як қисми аз истилоҳоти ба тарзи муқоиса зикршаванда дар забонҳои англисӣ тоҷикӣ вазифаҳои муштарак доранд.

Дар забони англисӣ истилоҳоте, аз қабили **бунд ин санд** (*burned-in sand*) – **олудагӣ** (*zасор*), **каабайд** (*carbide*) – **карбид** (*карбид*), **кэтэлист** (*catalyst*) – **катализатор** (*катализатор*) мавҷуданд, ки мафҳум ва маъноҳои чараёнҳои корҳои кӯҳию геологиро ифода мекунад. Аз ҷумла олудагӣ истилоҳотест, ки маънои нуқсон аз омезиши регу метали ба рӯи ҳӯла пайдошударо ифода мекунад. Ин истилоҳ дар соҳаи металлургия низ ба кор бурда мешавад. Карбид истилоҳи кӯҳию маъданшиносӣ буда, маънои семантикии он пайвастиши кимиёвии ангиштоб (карбон) бо як ё чанд унсури фулузот аст. Аз ин истилоҳ дар соҳаи металлургия, ҳангоми коркарду истеҳсоли металҳо низ истифода мебаранд.

Истилоҳоти зерини кӯҳшиносӣ дар забони англисӣ, аз қабили **классификейшн** (*classification*) – **таснифот** (*сепарация*), **коук** (*coke*) **кокс** (*кокс*), **консентрейшн** (*concentration*) – **консентратсия** (*концентрация*) истилоҳоте мебошанд, ки маъною мафҳумҳои таснифоти чинсҳои кӯҳӣ, ҳосияти ашёи чинсҳо, вазн ва чараёни ғанигардонии маъдан бо минералҳоро ифода мекунад. Ин истилоҳот дар забони тоҷикӣ бо ду шакл – муодили англисӣ ва шакли тоҷикии он истифода бурда мешавад. Аз ҷумла, классификатсияи бо истилоҳҳои тасниф ва классификатсия истифода шуда маънои луғавию семантикии он ҷудо кардани маъданҳо ба гурӯҳҳо аз рӯи ҳаҷм ва вазн, одатан аз рӯи Қонуни Стокс, мебошад. Коук ё кокс ба маънои ашёи ҳоми саноатие меояд, ки сиёҳу хокистаранг буда, дар натиҷаи омезиши хушкӣ ангишти битуми нафт ва ё сақичи сиёҳ тавре пайдо мешавад, ки ҳангоми сӯختани он ҳарорати баланд ҳосил мегардад. Аз-

баски аҳамияти саноати дораду дар истехсолот барои об кардани ашё ба кор меравад, дар соҳаҳои кӯхию геологӣ ва металлургӣ вазифаи муштаракро иҷро мекунад.

Истилоҳи англисии **концентрейшн** (*concentration*) – **концентратсия** маъноҳои зеринро ифода мекунад:

1) Вазни ашё, ки дар воҳиди ҳаҷм ҷой дорад, масалан грамм дар литр;

2) ҷараёни ғанисозии маъдан бо минералҳо бо роҳи дохил намудан ё хориҷ кардани ашё ё унсурҳои иловагӣ. Ин истилоҳ низ дар соҳаи металлургия истифода мегардад.

Истилоҳи англисии **контэминэнт** (*Contaminant*) – **ифлосшавӣ** (загрязнение) мафҳуми умумии ашёи яктаркиба ё омехтаест, ки дар модда ё муҳити атроф вучуд дошта, ба як ё чанд хусусияти модда таъсир мерасонад.

Истилоҳи англисии **кристал** (*crystal*) – **хрустал (булӯр)** (*кристалл*) серистеъмол буда, яке аз чинсҳои маъмултарини кӯхиро ифода мекунад. Он ба маънои маҷмӯи яклухти сохти атомҳои ионҳо, молекулаҳо, ки дар фазои сеченака ҷойгиранд, омада, чунин шакли ҳиссаҳо ё қисми ашёро низ ифода мекунад, ки атомҳояшон дар тартиботи ягонаи геометрӣ ҷойгир шудаанд. Булӯр хосияти оптикӣ дошта, дар соҳаи шишасозӣ васеъ истифода бурда мешавад.

Истилоҳи англисии **дефект** (*defect*) – **нуқсон** (*дефект*) маънои қандашавиро дошта, ҳаҷм, шакл ва ҳудуди онро барои истифодабарӣ хатарнок мекунад. Аз ин истилоҳ дар соҳаи металлургия низ васеъ истифода мегардад.

Истилоҳи **диффюзн** (*diffusion*) – **диффузия** маънои ҷойгиршавии ғайриихтиёрии атому молекулаҳо дар дохили моддаро дорад.

Истилоҳи дигар, ки чи дар саноати кӯхӣ ва чи дар саноати металлургӣ истифода мегардад, **доу просес** (*dow process*), **доу – равиш** (*доу-процесс*) мебошад. Ин истилоҳ маънои равиши истехсоли магний бо электролизро аз обқардашудаи хлориди магний ифода мекунад.

Яке аз унсурҳои басо паҳншуда дар соҳаи кӯхкорию металлургия сару кор доштан бо **электролиз** аст. Ин истилоҳ аз истилоҳи элек-

тролизи забони англисӣ гирифта шуда, маъноҳои зеринро ифода мекунад:

1) реаксияи химиявӣ, ки дар натиҷаи гузаштани ҷараёни барқ ба воситаи электролит ба вучуд меояд;

2) тақсимшавии унсурҳои химиявӣ дар натиҷаи гузариши барқ ба воситаи электролит.

Дар навбати худ истилоҳи электролит низ аз забони англисӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ гузашта, маънои семантикии он ашёи химиявӣ ё омехтаи он аст, ки одатан дар шакли моеъ дорои ионҳо буда, онҳо дар майдони электрикӣ ҷой мегиранд.

Истилоҳи **эрозион** (*erosion*) – **хӯрдашавӣ** (эрозия) бошад, ба маънои луғавӣ модда аз рӯи саҳти ҷисм дар натиҷаи ҳарорати бо моеъ марбут меояд. Хӯрдашавие, ки ҳаракати нисбии зарраҳо дар як вақт бо рӯи саҳти ҷисм мегузарад, хӯрдашавии абразивӣ ном дорад.

Истилоҳи дигар **эрозион-коррозион** (*erosion - corrosion*) – хӯрдашавӣ - зангзанӣ (*эрозия - коррозия*), ки дар соҳаҳои кӯҳӣ ва металлургӣ вазифаи муштарақ дорад, ба маънои амали якҷояи зангу хӯрдашавӣ истифода шуда, ба зудтар корношоям шудани модда бурда мерасонад.

Истилоҳе чун **экзотермик** – (*exothermic*) **экзотермикӣ** (*экзотермический*) маънои хусусияти гармичудокунӣ ҷисм ё ашёро дошта, ба гурӯҳи истилоҳоти атмосфераи экзотермикӣ, металлургияи экстракционӣ (*extractive metallurgy*) алоқамандӣ доранд. Металлургияи экстракционӣ соҳаи металлургии мебошад, ки ба ҷудо кардани металл аз конҳо сару кор дорад.

Истилоҳи **гангве** (*gangue*) – маъдани холӣ (пустая порода) маънои боқимондаҳои маъданро дорад, ки то оғози рафти обкунии фулузот аз маъдан ҷудо карда мешаванд.

Истилоҳи **газ покет** (*gas pocket*) – **ҷайби газӣ** (газовый карман) мафҳуми ҳавои аз ҷаббиши газ пайдошударо меदिҳад.

Дар забони англисӣ донаи булӯри аз булӯри яклухт ҷудошударо бо истилоҳи **грейн** ифода мекунанд, ки маънои он дона ё зарра (зерно) аст. Ҳамчунин истилоҳи **грин сенд** (*green sand*) – **реги намнок** (влажный песок) ба маънои реги намдори табиӣ ё реги махсуси ба

таври сунъӣ намноқкарда меояд. Ин рег дар ҳолати намноқӣ истифода бурда мешавад.

Истилоҳи дигар **ион икскенч** (*Ion exchange*) – таъвири ионӣ (*ионный обмен*) буда, ба маънои ивазшавии ионҳо дар байни ҷисмҳои моеъ ва сахт бе тағйирёбии сохти ҷисми сахт меояд.

Ду истилоҳи дигар – **изотропик** (*Isotropic*) – **изотропӣ** (*изотропный*) ва **изотропӣ** – **изотропия** (*изотропия*) хусусиятҳои ҷинсҳои кӯҳиро ифода мекунад. Аввалӣ ба маънои дар тамоми паҳлуҳо хусусияти якхела доштани ҷисм омада, хусусиятҳои маводи изотропӣ аз интиҳоби самти санҷиш вобастагӣ надорад.

Изотропия ҳолатест, ки хусусиятҳои модда дар ҳамаи самтҳо якхелаанд.

Истилоҳи **мекеникал пропелтиз** (*mechanical properties*) – ро ба тоҷикӣ **хусусиятҳои механикӣ** (*механические свойства*) гуфтан мумкин аст. Истилоҳи мазкур ба маънои хусусиятҳои моддае, ки ростию қавӣ, ҳамворию ноҳамворию онро бо таъсири қувваҳо нишон медиҳад, далолат мекунад. Бо ин роҳ қоршоӣ ё қоршоӣи модда муайян карда мешавад.

Истилоҳи **минерал дрессинг** (*mineral dressing*) – **ғанигардонӣ** (обогащение) маънои омехтакунии физикию кимиёвӣ ашёи хоми маъдан ва мубаддалсозии онро ба маҳсулоте, ки аз он минбаъд металл ҳосил мешавад, ифода мекунад.

Истилоҳи **оксидеишн** (*oxidation*) – **туршшавӣ** (*окисление*), ки маънои семантикӣ ва ҳосияти химиявӣ он ду хел аст:

1) реаксия ё таҷзияе, ки дар равиши он электронҳо нобуд мегарданд;

2) реаксияе, ки зангзаниро ба вучуд меорад ва дар натиҷаи он фулузот ҳолати туршшавӣ ё хӯрдашавиро мегирад.

Гуруҳи системаи моддаҳои табиатан якхеларо дар забони англисӣ бо истилоҳи **фаза** (*phase*) ифода мекунад, ки он бе тағйир ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ дар шакли *фаза* дохил гаштааст.

Истилоҳи **просесс метелуҷи** (*prosess of metallurgy*) – **раванди металлургӣ** (металлургический процесс) истилоҳи умумӣ буда, он илм ва технологияи гирифтани металлҳоро аз қон ва тоза қардани онҳоро меомӯзад. Баъдан ин истилоҳ чун металлургияи химиявӣ

ёдовар мешавад. Ду шохаи асосии ин илм – металлургияи ҳосилшаванда ва тозакунии металл маълуманд.

Истилоҳи **слаг** (*slag*) танҳо бо тағйири овозҳо дар шакли **шлак** ба забонҳои тоҷикию русӣ дохил шудааст. Онро дар забони тоҷикӣ баъзан **дурда** меноманд. Маънои луғавию семантикии он маҳсулоти ғайриметаллӣ аст, ки дар натиҷаи маҳлулшавии ашёи ғайриметаллӣ ҳангоми гудозишу тозакунии ва дигар корҳои кафшерӣ ҳосил мегардад. Истилоҳи **слим** низ бо тағйири овози **с** ба ҳамсадои **ш** ва садоноки **и** ба **а** дар забонҳои тоҷикию русӣ бо шакли **шлам** маъмул гардидааст. Ин истилоҳ ба ду маъно истифода мешавад ё худ ду вазифаро иҷро мекунад:

- 1) дар коркарди маъданҳо – маводе, ки зарраҳои калон дорад;
- 2) омехтаи металлҳо ва баъзе таркибҳои гудохтанашаванда, ки ҳангоми электролиз дар анод ташаккул меёбад.

Ҳамин тарз, истилоҳоти кӯҳию геологӣ забони англисӣ дар натиҷаи робитаҳои иқтисодӣ, додугирифт, тичорат, воридшавии луғату истилоҳоти як забон ба забони дигар дар забони тоҷикӣ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд. Вале доираи истифодаи онҳо назар ба истилоҳоти металлургӣ маҳдудтар аст.

Китобнома

1. Алефиренко Н.В. Теория языка / Н.В. Алефиренко. – М.: Издательский центр Академия, 2004. – 368 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М., 1966. – С. 608.
3. Джураев Т.К. Научно – техническая терминология эпохи Авиценны и современное употребление. / Т.К. Джураев. – Душанбе: Издательство ТГУ, 2009. – 172 с.
4. Лотте Д.С. Краткие формы научно – технических терминов / Д.С. Лотте. – М., 1971. – 84 с.
5. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии / Д.С. Лотте. – М., 1960. – 160 с.
6. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А.Реформатский. – М., 1967. – 536 с.
7. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д.Саймиддинов – Душанбе: Пайванд, 2001. – 396 саҳ
8. Перлов Н.И. Англо – русский металлургический словарь / Н. И. Перлов. – М., 1974. – 590 с.

9. Ушакова М.С. Древний мир. Энциклопедический словарь / М.С.Ушакова. - М. 1999. – 670 с.

10. Шаропов Н. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка / Н.Шаропов. - Душанбе: Дониш, 1988. – С.81 - 87

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИСТИЛОҲОТИ КҶҲӢ – МЕТАЛЛУРГӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола дар хусуси истилоҳоти металлургии забони англисӣ ва муқоисаи он бо истилоҳоти ин соҳа дар забони тоҷикӣ баҳс менамояд. Ҳанӯз дар Юнони қадим истилоҳоти металлургия ба қор бурда мешуданд. Аз ҷумла, дар асри V пеш аз мелод дар «Ҷуғрофия»-и Ҳеродот истилоҳи «металлон» истифода шудааст, ки маънои «**металлеуо – мекобам, меканам, аз замин канда мегирам**»-ро ифода мекард. Истилоҳоти соҳаи металлургии, ки дар забонҳои аврупоӣ, аз ҷумла забони англисӣ, дучор мешаванд, вобаста ба таракқиёти саноати металлургӣ ва анвои гуногуни он ба чанд соҳа тақсим мешавад: истилоҳоти соҳаи ангиштканӣ, хавзаҳои канданиҳои ғоиданок, нафту газ, саноати мошинсозӣ, соҳаи металлургии сиёҳ, соҳаи металлургии ранга, соҳаи киштисозӣ ва авиатсия, соҳаи саноати сабук ва ғайра.

Лозим ба қайд аст, ки доираи истифодаи истилоҳи кҷҳӣ геологӣ забони англисӣ назар ба истилоҳоти металлургӣ маҳдудтар аст.

Қалидвожаҳо: истилоҳот, металлургӣ, кҷҳӣ, геологӣ, соҳа, муқоиса, забони тоҷикӣ, англисӣ.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ГОРНО – МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается сравнение металлургической терминологии в английском и таджикском языках.

Еще в древней Греции использовалась металлургическая терминология. Уже в V веке до нашей эры в работе Геродота «География» можно встретить термин «металлон».

Металлургическая терминология, встречающаяся в европейских языках, в том числе в английском языке, в зависимости от их разных видов, делятся на несколько отраслей: добыча угля, бассейн полезных ископаемых, нефти и газа, технология машиностроения, отрасли чёрной металлургии, цветной металлургии, судостроения и авиации, отрасль легкой промышленности и т. д.

Металлургическая терминология в английском языке используется чаще, чем горно-геологическая терминология.

Ключевые слова: терминология, металлургический, горный, геологический, отрасль, сравнение, таджикский язык, английский язык.

**ANALYTICAL COMPARISON OF MINING - METALLURGICAL
TERMINOLOGIES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES**

The article deals with the description of analytical comparison of mining terminology in Tajik and English languages. Since ancient Greece had been used the metallurgical terminology. Yet in V age BC in the work of ancient Greece scientist Herodotus was used the terms "Geography" and "Metallon". The function of branch of metallurgical terminology consists of subjects' functions, events, natural elements, and the process of development of treatments. The special metallurgical terminology which is met in European languages as well as English language can be divided into several branches: the terminology of coal extraction, the terminology of minerals, gas and oil, the terminology of engineering, the branch of ferrous and non-ferrous terminology, the branch of shipbuilding and aviation and the branch of light industry and etc.

We consider that the metallurgical terminology used more widely than the geological and mining terminology.

Keywords: terminology, metallurgical, mining, geological, branch, comparison, Tajik language, English language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Валиева Мастура Набиhoновна – омӯзгори кафедраи забони давлатӣ ва забонҳои хориҷӣ Донишқадаи кӯҳии металлургияи Тоҷикистон, тел.: + 992 92-795 -59 -58, e-mail: valiyeva.mastura@mail.ru.

Сведения об авторе: Валиева Мастура Набиhoновна – старший преподаватель кафедры государственного языка и иностранных языков Горно-металлургического института Таджикистана, тел.: + 992 92-795 -59 -58, e-mail: valiyeva.mastura@mail.ru.

Information about the author: Valieva Mastura Nabikhonovna - senior teacher of State language and Foreign Languages Chair at Mining Metallurgical Institute of Tajikistan, phone: + 992 92 – 795 -59 -58, e-mail: valiyeva.mastura@mail.ru

УДК: 801

**ОИД БА ТАРЗҲОИ БАҲАРДОНИ АНТРОПОНИМҲОИ
ТОҶИКӢ БА ЗАБОНИ РУСӢ**

(дар асоси маводи ВАО)

С. Ҷанобишиев

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назариев

Исмҳои хос (онимҳо) дар тамоми соҳаҳо ва бахшҳои ҳаёти иҷтимоӣ мавриди истифода қарор мегиранд ва ба сифати омили иқтибоси байнифарҳангӣ ва забонӣ вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд. Баргардони номҳо масъалаи печидаи мушкилоти тарҷумонӣ ба шумор рафта, боиси духӯрагиҳо ва таҳрифҳои номатлуб мегардад. Лоҳим ба ёдоварист, ки роҳ ёфтани ғалат ҳангоми тарҷумаи номи хос дар асноди расмӣ метавонад мавриди муҳокимаи судӣ қарор гирад.

Шӯрои байналмилалӣ илмҳои ономастикӣ (International Council of Onomastic Sciences (ICOS) созмони илмие мебошад, ки олимони соҳаи ономастикаро муттаҳид намудааст ва дар сомони расмӣ худ таснифи исмҳои хосро иборат аз 19 гурӯҳ пешниҳод менамояд. Ин номгӯӣ ба забонҳои англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ ба қарори зайл аст:

- 1) *anthroponym* (антропоним – имя человека; номи одам);
- 2) *astronym* (астроним – название звезды, созвездия, другого небесного тела; номи ситора, номи ғалласитора ва дигар ҷирмҳои осмонӣ);
- 3) *charactonym* (характоним ; литературный антропоним или фиктоним) – имя героя художественного произведения; антропоними адабӣ, номи қаҳрамони асари бадеӣ);
- 4) *chrematonym* (хрематоним – название отдельного неодушевленного предмета, например, учреждения культуры, коммерческой организации и т. д.; номи ашёи алоҳидаи бечон, масалан, муассисаи фарҳангӣ, созмони тичоратӣ);
- 5) *endonym* (эндоним – название, используемое местными жителями, часто по отношению к определенной местности, в отличие от экзонима; номе, ки сокинони маҳаллӣ нисбати мавзеи муайян ба қор мебаранд, бо тафовут аз экзоним);
- 6) *ergonym* (эргоним – название делового объединения людей, в том числе союза, организации, учреждения, корпорации, предприятия, общества, фирмы и т. д.; номи иттиҳодияи қорӣ одамон, аз ҷумла иттифок, созмон, муассиса, ширкат, корпоратсия, қорхона, фирма ва ғ.);
- 7) *ethnonym* (этноним – название народа или племени; номи халқ ё қабила);
- 8) *exonym* (экзоним – имя, используемое носителями других языков, а не то, которое используется в родном языке, например, фран-

цузское обозначение “La Manche” по отношению к английскому “the English Channel”; номе, ки аз тарафи соҳибони дигар забонҳо дода шудааст, ки аз номи аслии дар забон маъмул тафовут дорад);

9) *hodonum* (годоним или одоним – название улицы или дороги; номи кӯча ё ҷода);

10) *hydronym* (гидроним – название реки, озера или другого водоема; номи дарё, кӯл, талоб);

12) *metronym* (метроним или матроним – часть родового имени, которое присваивается ребенку по имени матери, ҷузъи номи авлодӣ, ки ба кӯдак аз номи модар дода мешавад);

13) *oikonum* or *oesonum* (ойконим – название любого (начиная с отдельно стоящего дома) поселения, в том числе сельских (комонимы) и городских (астионимы) поселений; номи ҷойи зист, аз хонаи алоҳида сар карда, то маҳаллаҳои дехот (комонимҳо) ва маҳаллаҳои шаҳрӣ (астионимҳо);

14) *oronum* (ороним – название любого объекта рельефа земной поверхности — как выпуклого (гора, горный хребет, холм), так и вогнутого (долина, овраг, впадина, ущелье, котлован); номи қисмҳои сатҳи рӯи замин (кӯх, қаторкӯх, теппа, баландиҳо), инчунин сатҳи хамворзамин(водӣ, ҷарӣ, пастхамӣ, дара, ҷуқурӣ));

15) *patronym* (патроним или отчество – часть родового имени, которая присваивается ребёнку по имени отца; ҷузъи номи авлодӣ, ки ба кӯдак аз номи падар гузошта мешавад);

16) *teknonum* (текноним – имя взрослого человека, присваивающееся по имени ребёнка, обычно, старшего; номи одами калонсол, ки маъмулан ба номи кӯдаки калонӣ гузошта мешавад);

17) *theonum* (теоним – имя божества или Бога, номи Эзад ё Худо);

18) *toponym* (топоним – имя собственное, обозначающее собственное название географического объекта, иногда используется в более узком значении только обитаемых мест; номи ҳосе, ки мавзеи муайяни ҷуғрофиро ифода мекунад, баъзан барои ифодаи мавзеҳои зист низ ба кор бурда мешавад);

19) *zoonym* (зооним – кличка дикого или домашнего животного; лақаби ҳайвони ваҳшӣ ва хонагӣ) [4, 80-81].

Лозим ба ёдоварист, ки оид ба омӯзиши муқоисавии антропонимии тоҷикӣ ва русӣ асару мақолаҳои Д.Д.Мирзоева ва Л.Т.Рӯзиева

нашр шудаанд. Пажухишгарони зикршуда масъалаҳои умумии та-шаккул, қолабҳои сохторӣ ва семантикии номҳои тоҷикӣ ва русиро мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Солҳои охир дар навишти антропонимҳои тоҷикӣ дар матни русӣ баъзе дигаргуниҳо ба амал омаданд, ки метавон онҳоро бисёр-тар дар маводи матбуот мушоҳида кард.

Хангоми баргардони номҳо аз як забон ба забони дигар бештар вижагиҳои савтии ном ба назар гирифта мешавад. Вале таҷриба со-бит намудааст, ки шиносӣ бо номҳои хориҷӣ бештар ба воситаи манбаъҳои хаттӣ сураат мегирад. Аз ин рӯ, маъмулан ба шакли навишти номҳо таваҷҷуҳ зоҳир мегардад. Агар асосҳои хаттии за-бонҳо ба ҳамдигар монанд бошанд, ном бидуни тағйироти шаклӣ аз як забон ба забони дигар гузаронида мешавад. Масалан, агар номи ғайрианглисӣ бо хати лотинӣ навишта шавад, шакли он дар матни англисӣ тағйир намеёбад. Гузариши ҳарф ба ҳарфи номи хос аз як забон ба забони дигар, ки алифбои ҳамгун доранд, **трансплантатсия** номида мешавад.

Гузариши мустақими номҳо аз як забон ба забони дигар боиси он мегардад, ки соҳибони забони қабулкунанда метавонанд номи ома-даро нодуруст талаффуз кунанд ва қоидаҳои талаффуз ва хониши забони худро нисбат ба номи омада татбиқ кунанд, ки он ба таҳри-фи шакли он боис мегардад. [1. 15–16]

Дар марҳилаи имрӯза, махсусан дар ВАО-и Россия тамоюли дар шакли аслии бидуни баргардон ба кор бурдани номҳои хос ба му-шоҳида мерасад, яъне номҳо дар навишти лотинӣ дар матни русӣ ба кор бурда мешаванд. Масалан, ВВС (Би-Би-Си)-ро хонандаи ВАО-и русӣ метавонад бо ихтисороти дигар ВВС – «военно-воздушные си-лы» омехта намояд. Илова бар ин чунин тарзи баргардони номҳо ҷавобгӯи қоидаҳои дастурии забони русӣ дар мавриди риояи ҷинси-яти дастурӣ нест ва шарҳи ҷудоғонаро талаб мекунад. Ин гуна шарҳро дар таҷрибаи тарҷумонӣ **экспликатсия** меноманд.

Дар сурати мутобиқат нақардани системаи алифбои забонҳо, агар ҳуруф ва ҳамнишинии ҳуруф дар забонҳо бо ҳамдигар муто-биқат кунанд, баргардони номҳо тибқи чунин мутобиқат сураат мегирад, ки чунин баргардонро **транслитератсия** меноманд. Чун

хатҳои сирилик ва лотинӣ асоси ягона доранд, корбурди транслитератсия дар ин забонҳо имконоти васеъ дорад [1. 16–18].

Усули муҳими баргардони номҳои хос ба забони дигар **транс - крипсия** мебошад. Транскрипсия (овонавишт) имкони пурра инъикос намудани шакли аслии ном ва навишти дурусти онро дар забони дигар имконпазир месозад. Вале ин усул низ наметавонад пурра шакли аслиро дар хати дигар инъикос кунад, зеро овозҳои вижаи забони аввал ба забони дуюм мувофиқат намекунад ва шакли аввалаи ном метавонад ба тағйирот дучор шавад. Илова бар ин ном вобаста ба ҷои зада дар ҳар як забон дорои тафовутҳои мебошад.

Истифодаи усули овонавишт баъзан шакли нодуруст ва барои забони қабулкунанда шакли номатлубро ба вучуд меорад, ки ном дорои маънои манфӣ мегардад. Дар ин маврид шакли асл дар забони қабулкунанда тағйир ёфта, оҳанг ва маънои мувофиқро пайдо мекунад. Ин гуна тағйирёбиро **баргардони эфоникӣ** меноманд ва он боиси пайдо шудани **экзонимҳо** мегардад [2].

Тарзи дигари баргардони номҳо аз як забон ба забони дигар **транспозитсия** ном дорад. Ин ба номҳои ҳамгуну ҳамшакле тааллуқ дорад, ки таърихи пайдоиши ягона дошта, аз рӯи шакл дар забонҳои гуногун фарқ мекунад. Масалан, номи Александр дар забони русӣ, Alexander дар забони англисӣ, Искандар дар забони тоҷикӣ бунёди ҷунонӣ дошта, ба забонҳои дигар иқтибос шудаанд. Тарзи мазкур бештар ба корбурди номҳои таърихӣ, динӣ ва мифологӣ хос аст.

Лозим ба ёдоварист, ки масъалаи мазкур дар мисоли исмҳои хоси забони тоҷикӣ пурра омӯхта нашудааст. Забони тоҷикӣ солҳои зиёд бо забони русӣ равобити мутақобила дошт, дар натиҷа номҳои зиёди хоси тоҷики ба забони русӣ дохил шудаанд ва баръакс, номҳои русӣ дар адабиёти бадеӣ ва илмӣ ва публитсистӣ, ВАО ба забони тоҷикӣ дохил шуда, бо роҳҳои гуногун баргардонида шудаанд.

Ин мақола ба таҳлили масъалаи мазкур дар мисоли ВАО бахшида шудааст. Дар маводи матбуот корбурди шаклҳои гуногуни як ном боиси духӯра ифода шудани фикр, таҳрифи иттилоот, нодуруст ифода намудани матлаб, боиси ба иштибоҳ андохтани хонандагон мегардад. Воситаҳои ахбори омма дар ҳар давраи замон вобаста ба

инкишофи босуръати илму техника дигаргун мешаванд. Хоса услуби хабару гузориш, мақолаву маводи таҳлилӣ дар расонаҳои ҷопӣ – рӯзномаву маҷалла вобаста ба тақозои замон тағйир меёбад. Албатта, зимни таҳияи маводи рӯзноманигор дар матни хабар, мақола ё гузориши рӯзнома ҳатман андешаи ин ё он шахс оварда мешавад. Аз ин лиҳоз истифодаи исмҳои хос ё худ антропонимҳо дар матбуот фаровон ба назар мерасад. Омӯзиш ва баррасӣ намудани истеъмоли антропонимҳо дар матбуоти тоҷик низ ҷолиби диққат аст. Хусусан қорбурди исмҳои хос дар матбуоти русӣ ва тоҷикӣ, муқоисаи онҳо аз ҷиҳати имлоӣ метавонад ба истифодаи дурусти номҳои хоси антропонимӣ дар рӯзномаҳои давр мусоидат кунад. Антропонимҳои тоҷикӣ дар матбуоти русӣ ба дигаргунии шаклӣ дучор мешаванд. Зеро забонҳои тоҷикӣ ва русӣ аз ҷиҳати грамматика, имло ва сохтори забонӣ аз ҳамдигар фарқи кулӣ доранд.

Дар замони истиқлолияти давлатӣ шумораи рӯзномаҳои тоҷикӣ («Ҷумҳурият», «Садои мардум», «Минбари халқ», «Омӯзгор», «Ваҳдат», «Адабиёт ва санъат», «Шуғл ва муҳоҷират», «Баҳори Аҷам», «Нақлиёт» ва ғ.), маҷаллаҳо («Бонувони Тоҷикистон», «Помир», «Фирӯза», «Тоҷикони ҷаҳон», «Садои Шарқ» ва ғ.) нашрияҳои мустақил («Тоҷикистон», «Фараж», «Озодагон», «Самак», «СССР», «Оила», «Миллат», «Муҳаббат ва оила», «Дунё», «Имруз News», «Ҷарҳи гардун», «Нигоҳ» ва амсоли инҳо) ва нашрияҳои русӣ («Народная газета», «Авиценна», «Asia-Plus», «Дейджест Press», «Спорт» ва ғайра) зиёд гардид. Ҳар як рӯзнома вобаста ба салохиди худ барои нашр мавод таҳия мекунад ва табиист, ки исмҳои хос муҳимтарин унсуре матни нашрияҳо мебошанд ва дар шаклгирӣ мазмуну мундариҷаи онҳо нақши назаррас доранд.

Барои пурра равшанӣ андохтан ба масъалаи баргардони антропонимҳо дар матбуот аввал баргардони антропонимҳои тоҷикиро ба забони русӣ мавриди омӯзиш қарор додем.

Номҳои тоҷикӣ дар забони русӣ асосан бар асоси тағйироти садонокҳо ва ҳамсадоҳо ба вуҷуд меоянд, ки ба низоми вокализми забонҳои русӣ ва тоҷикӣ вобаста аст. Ҳарчанд низоми алифбои ҳарду забон якест, вале баъзе вижагиҳои усулҳои имлои забони русӣ дар навишти номҳои тоҷикӣ ба мушоҳида мерасад. Бинобар ин дар

инъикоси номҳои тоҷикӣ ба забони русӣ бештар усули овонависӣ дида мешавад. Тағйири овозҳои забони тоҷикӣ дар шакли навишти номҳо ба забони русӣ ба ду омил иртибот дорад. Аввалан, тағйирот дар ҳамнишинии садонокҳои забони русӣ бо дар назар доштани задаи забони русӣ ва мавқеи он дар калима, тафовути он вобаста ба зада ва мавқеи он дар забони тоҷикӣ ба вучуд меояд. Сониян, тағйироти ҳамсадоҳо ба мавҷудияти ҳамсадоҳои хоси забони тоҷикӣ, ки дар забони тоҷикӣ дида намешаванд, иртибот дошта, ин ҳамсадоҳо бо ҳамсадоҳои ҳамчунин ё бо ҷуфти ҳамсадоҳои ҳамчунин иваз карда мешаванд. Дар матнҳои маводи русии рӯзномаҳо антропонимҳои тоҷикӣ ба тағйироти зерин дучор мешаванд:

1) дар ҳолатҳои ҷудогона бадал шудани садонокҳои «о» ба «а»:

Оқил Оқилов – Ақил Ақилов, Қосими Роҳбар – Қасим Раҳбар, Орифишо Орифов – Орифишо Арифов, Баҳодур Ҳабибов – Баҳадур Ҳабибов, Маҳмадсаид Убайдуллоев – Маҳмадсаид Убайдуллаев ва амсоли инҳо.

Маслан, дар рӯзномаи «Asia-Plus» дар исми хоси *Оқил Оқилов* бо забони русӣ садонокҳои *о* ба *а* табдил ёфтааст: «*Премьер-министр страны Ақил Ақилов поручил соответствующим министерствам...ускорить работы по созданию ОАО «Рогунская ГЭС».....*». («Asia-Plus», №14 (428), 2.04.2008); ё дар намунаи дигар дар яке аз ҷузъҳои ном чунин тағйирот рух додаст: (*Орифишо Орифов*) «*Орифишо Арифов родился 12 мая 1937 года в Шугнанском районе Горно-Бадахшанской автономной области*». («Asia-Plus», №45 (1229), 15.05.2017);

Ҳамчунин дар рӯзномаи «Народная газета» низ чунин шаклгирии антропонимҳои тоҷикӣ дар забони русӣ мушоҳида мегардад:

«*Қасими Раҳбар, глава Министерства сельского хозяйства Таджикистана, поручил создать во всех районах страны специальные группы по борьбе с саранчой.....*». («Народная газета», №12 (19930), 19.03.2014); «*Как отметил глава Союза потребителей Таджикистана Баҳадур Ҳабибов, к сожалению, у нас на сегодняшний день в законодательстве Таджикистана отсутствует понятие ассоциации водопользователей питьевого водоснабжения*». «Импульс», №8 (214), 6.05.2015. – С. 7; «*Маҳмадсаид Убайдуллаев, мэр города Душанбе, на*

просьбу не рубить чинары или же хотя бы сажать вместо них другие тенистые деревья:...). «Asia-Plus» №66 (753), 30.08.2012.

2) табдили ҳамсадои «х» ба «х» :

Эмомалӣ Раҳмон – Эмомали Рахмон, Шермуҳаммад Шохӣён – Шермухаммад Шохийён, Қохир Расулзода – Кохир Расулзода, Раҳмон Шохраҳматов – Рахмон Шохрамагов, Раҳимзода Рамазон Ҳамро – Рахимзода Рамазон Хамро, Қомронӣшох Устопириён – Кирмонӣшох Устопириён ва ғ.

Намунаи ин гуна бадалшавии ҳамсадоҳои таркиби антропо-нимҳои тоҷикиро дар забони русӣ дар асоси матни рӯзномаҳо: «Президент Таджикистана Эмомали Рахмон был также в целом удовлетворен состоявшимся диалогом между двумя правительствами государств». («Asia-Plus», №11 (425), 12.03.2008); Премьер-министр Таджикистана Кохир Расулзода провел очередное заседание правительственного штаба по реализации приоритетных и крупных инвестиционных проектов...». («Народная газета», № 42 (19960), 15.10.2014); «Ранее председатель Центризбиркома Шермухаммад Шохийён заявил, что количество таджикских мигрантов в России менее 800-900 тысяч...». («Asia-Plus», №72 (857), 26.09.2013. –С. 2); «Сенатор из Согда Рахмон Шохраҳматов заявил, что президент является спасителем таджикской нации,... ». («Народная газета», №85 (1170), 10.11.2016.); «Министр внутренних дел генерал-лейтенант милиции Рахимзода Рамазон Ҳамро встретился с руководителем представительства Управления Верховного комиссара ООН по делам беженцев в РТ Кевинном Алленом.....». («Народная газета», №25 (19943), 18.05. 2014. - С. 7); «....Қомронӣшох Устопириён впервые участвует на Олимпийских играх и серьезно настроен на победу». («Asia-Plus», №61 (1146), 11.08.2016.).

3) ҳамсадои «қ» ба «қ» табдил меёбад:

Барзу Абдураззоқов – Барзу Абдураззоков, Қохир Расулзода-Кохир Расулзода, Қохор Маҳкамов – Каххор Махкамов, Қозидават Қоимдодов – Козидават Коимдодов ва дигар номҳои хос.

Чунончи: «Известный таджикский режиссер Барзу Абдуразоков покинул Таджикистан в связи с переездом на постоянное место жительства в Кыргызстан.....». («Народная газета», №6 (19924),

5.02.2014.с3); «...Так, за четыре месяца Каххор Махкамов стал плановиком республиканского штаба....». («Asia-Plus», №11 (796), 7.02.2013.).

4) ҳамсадои «ч» ба «дж» табдил меёбад:

Марҳабо Ҷабборӣ – Мархабо Джаббори, Гавҳар Ҷураева – Гавхар Джураева, Ҷаҳон Қурбонов – Джахон Курбонов, Муродҷон Расулов – Муроджон Расулов, Ҷурабек Муродов – Джурабек Муродов, Абдумуслим Раҷабов – Абдумуслим Раджабов, Шодихон Ҷамиед – Шодихон Джамиед, Ҷамиед Нурмуҳаммадиён – Джамиед Нурмахмадиён ва ғ.

Мисолҳо: «...парламентарии утвердили указы Президента об освобождении заместителя Премьер-министра страны Мархабо Джаббори в связи с достижением пенсионного возраста...». («Народная газета», №20 (20042), 11.05.2016); «Министерство юстиции Российской Федерации признало организацию «Миграция и закон», председателем которой является таджикская правозащитница Гавхар Джураева, незаконной». («Asia-Plus», №46(113), 16.05.2016); «Министр образования Таджикистана Абдужаббор Рахмонов посетил с рабочим визитом Файзабадский район,...». («Asia-Plus», №19 (608), 9.03.2011); «Таджикские спортсмены Джахон Курбонов и Муроджон Расулов выбыли из дальнейшей борьбы за медали чемпионата мира AIBA по боксу в Дохе....». («Народная газета», №41 (20011), 14.10.2015); «Несмотря на свою известность, Джурабек Муродов скромный человек...». («Asia-Plus», №51 (518), 23.12.2009); «Юный боец из Таджикистана Абдумуслим Раджабов завоевал бронзовую медаль в весовой категории до 69 кг на международном турнире на приз Бувайсара Сойтиева, прошедшего в Красноярском крае...». (Народная газета №45(19963), 5.11.2014); «Шодихон Джамиед поручил председателям города Хорог и районов области уделить больше внимания строительству зданий для этих учреждений, а также создать соответствующие условия для создания частных школ.....». («Народная газета», №50 (19968), 9.12.2014); «Замминистра финансов Джамиед Нурмахмадиён отметил, что для развития энергетической отрасли правительство своим постановлением поручает выпустить государственные ценные бумаги.....». («Asia-Plus», №30 (1214), 24.06.2017).

5) навишта шудани аломати «ъ» дар иддае аз номҳои тоҷикӣ:

Дилишод Назаров-Дильшод Назаров, Темур Зулфиқоров-Тимур Зулфиқоров, Мумин Қаноат -Муъмин Қаноат, Ҳочӣ Неъмат - Ходжи Неъмат ва ғ.

«Лидер нации вручил Дильшоду Назарову 300 000 сомони,.....». («Народная газета», №37 (22259), 31.08.2016.); «...Тимура Зулфиқорова считают, что раз никакого отношения к Союзу писателей Таджикистана он не имеет, ...». («Asia-Plus», №63 (1148), 18.08.2016);

б) аз корбурд берун нагардидани аломати «ъ» дар иддае аз номҳои тоҷикӣ ба забони русӣ:

«В Дарвазском районе ГБАО откроется музей народного поэта Таджикистана Муъмина Қаноата...». («Asia-Plus», №2 (416), 10.01.2008.); «Тогда Ходжи Неъмат говорил: «Не надо жить одним днем. Важно заметить перспективу...». (Народная газета №40 (20010), 7.10.2015.).

7) таъдбири ҳамсаҳои «ғ» ба ҳамсаҳои «г»:

Абдугаффор Раҳмонов-Абдугаффор Раҳмонов, Шерғозӣ Абдулҳофизов-Шерғозӣ Абдулҳофизов, Улугбек Баротов-Улугбек Баротов

Ғуломалӣ Назаров – Ғуломалӣ Назаров ва ғ.

«Министр юстиции республики Рустам Менглиев и мэр Куляба Абдугаффор Раҳмонов в торжественной обстановке 1 мая разрезали ленточку, «благословив» на работу ряд служб министерства в новом 2-этажном здании в Кулябе». («Народная газета», №19 (19937), 7.05.2014.); «Шерғозӣ Абдулҳофизов родился 8 сентября 1947 года в городе Хорог ГБАО в семье служащего.....». («Народная газета», №41 (20041), 14.10.2015).

8) бадалшавии ҳамсаҳои «ъ» ба ҳамсаҳои «г»:

Маликишо Неъматов – Маликишо Негматов:

«Указом Главы государства Маликишо Негматов назначен Чрезвычайным и Полномочным посолом Таджикистана в Германии.... ». («Народная газета», №25 (19943), 18.05.2014).

9) бадалшавии ҳамсаҳои «ҳ» ба ҳамсаҳои «г»:

Иброҳимбек – Ибрагимбек..

«Возглавил протестное движение лидер басмачей-Ибрагимбек.....На помощь восставшим против новой красной власти из Буха-

ры в Термез выдвинулся Энвер-Паша..». («Asia-Plus», №98 (1282), 25.12.2017).

10) бадалшавии садоноки «а» ба садоноки «э» ё «е»:

Анварпошо – Энвер – Паша, Турсунзода-Туосунзаде, Улугзода-Улугзаде....

11) бадалшавии овози «и» ба овози «ы»:

«Худойберды Холикназаров назначен первым заместителем директора Центра стратегических исследований....». («Asia-Plus», №36 (723), 14.05.2012.).

12) баъзан ҳамсадои «ф» дар забони русӣ ба «п»-бадал мешавад: *Шариф – Шарип: «Еще пять лет назад, покойный директор Центра стратегических исследований Сухроб Шарипов предложил перенести столицу страны из Душанбе в другой регион». («Asia-Plus», № (1131), 16.05.2016).*

13) ҳамсадои «й»-и заданоки тоҷикӣ мутобиқи савтиёти забони русӣ ба «и» табдил меёбад:

Айнӣ, Иқромӣ Ниёзӣ Ғанӣ, Қаҳҳорӣ Деҳоти, Ҳоҷӣ.....

.....как Садриддин Айни, Джалол Икромӣ, Мирзо Турсунзаде, Хаким Карим, Фотех Ниёзи, Раҳим Чалил, Сотим Улугзоде, Самад Гани Абдуҷаббор, Қаҳори, Абдусалом Деҳоти, Хадҷи Содик публиковали свои.... на патриотические темы.... ». («Народная газета», №19 (20041), 4.05.2016.

13) Аснои таҳлили номҳои ҳоси одамон дар матни рӯзномаҳо мо дарёфтем, ки ҳангоми истеъмол инчунин исмҳои ҳоси дорои таъшид низ тағйир меёбанд. Масалан, антропоними *Ҷамолиддин Шамсиддин* ба *Джамолиддин Шамсутдинов* иваз мегардад. Ё худ ҳарфи «ё» дар матни русӣ ба «е» табдили шакл мекунад, дар мисоли *Махфират Ёрова-Махфират Ерова; «Остальные два призовых места поделили между собой его коллеги по команде – Зубайд Зоиров и Джамолиддин Шамсутдинов.....Точнее всех посылала стрелы в мишень Малика Ходжаева.....Серебряную медаль соревнований завоевала Фируза Зубайдова, а Махфират Ерова замкнула тройку призеров». «Asia-Plus», №77 (666), 12.10.2011.*

Ҳамин тариқ, антропонимҳои тоҷикӣ ба забони русӣ бо усулҳои омехта баргардонда мешавад. Дар баъзе мавридҳо усули овона-

вишт (транскрипсия) ба кор бурда шуда, дар мавридҳои алоҳида аз усули ҳарфнавишт (транслитератсия) истифода ба амал меояд. Усули овонависӣ дар навишти садонокҳо ба мушоҳида мерасад. Ҳамсадоҳо бештар тавассути усули ҳарфнавишт баргадон шуда, ҳамсадоҳе, ки ҳосил аз забони русӣ нестанд, ба ҳамсадоҳои ҳамгун ва гурӯҳи ҳамсадоҳои ҳамгун иваз карда мешаванд.

Китобнома

1. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д. И. Ермолович. – М. : Р. Валент, 2001. – 200 с.
2. Мирзоева Д.Д. Лексико – семантическая классификация таджикских и русских антропонимов // Вестник ТГУПБ, 2009, №4, - С. 122-130
3. Onomastic terminology [Электронный ресурс] – <http://icosweb.net/drupal/terminology>
4. Приёмы передачи имён собственных: традиция и современные тенденции. Контрастивные топонимы и антропонимы [http:// linguisticus.com/ru/TranslationTheory/OpenFolder/PEREDACHI_IMJON_SOBSTVENNYH](http://linguisticus.com/ru/TranslationTheory/OpenFolder/PEREDACHI_IMJON_SOBSTVENNYH).
5. Рузиева Л.Т. Становление русской и таджикской антропонимии: сравнительно – сопоставительный анализ. Диссертация канд.филол. наук. – Душанбе, 2006. – 221с.
6. Соломыкина А. С. Способы перевода имен собственных на материале американской публицистики / А. С. Соломыкина, Н. А. Каширина // Современные наукоемкие технологии. 2013, № 7-1. – С. 80–81.

ТАРЗҲОИ БАРГАРДОНИ АНТРОПОНИМҲОИ ТОЧИКӢ БА ЗАБОНИ РУСӢ (дар асоси маводи ВАО)

Мақола ба таҳлили асосҳои назариявии баргардони исмҳои ҳос аз як забон ба забони дигар дар мисоли забонҳои русӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Исмҳои ҳос (онимҳо) дар тамоми соҳаҳо ва бахшҳо, ва дар услубҳои чорӣ мавриди истифода қарор мегиранд ва ба сифати омили иқтибоси байнифарҳангӣ ва забонӣ вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд. Ғалатҳои дар баргардони номҳо роҳёфта метавонанд боиси нодурустиҳо, духӯрагиҳо ва таҳрифҳои номатлуби иттилоотӣ гарданд.

Антропонимҳои тоҷикӣ ба забони русӣ бо усулҳои омехта баргардонида мешаванд. Дар баъзе мавридҳо усули овонавишт (транскрипсия) ба кор бурда шуда, дар мавридҳои алоҳида аз усули ҳарфнавишт (трансплантат-

сия) истифода ба амал меояд, зеро хати ҳарду забон ҳамгун аст. Усули овознависӣ дар навишти садонокҳо ба мушоҳида мерасад. Ҳамсадоҳо бештар тавассути усули ҳарфнавишт баргадон шуда, ҳамсадохое, ки ҳоси забони русӣ нестанд, ба ҳамсадохои аз ҷиҳати артикулатсионӣ барои ҳарду забон ҳамгун иваз карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: номҳои ҳос, антропонимия, тарзи баргاردони исмҳои ҳос, садонокҳо, ҳамсадоҳо, овознавишт, ҳарфнавишт.

ПРИЁМЫ ПЕРЕДАЧИ ТАДЖИКСКИХ АНТРОПОНИМОВ НА РУССКИЙ ЯЗЫК (на материале СМИ))

Статья посвящена анализу теоретических основ передачи собственных имён с одного языка на другой на примере таджикского и русского языков. Имена собственные встречаются в любой сфере, в различных функциональных стилях, выступают в качестве объекта межязыкового и межкультурного контактирования. Ошибки при переводе онимов могут стать причиной возникновения неточностей и дезинформации.

При передаче таджикских собственных имен используются различные смешанные приёмы и способы, в частности транскрипции и транслитерации. При передаче таджикских гласных собственные имена передаются на русский язык путём транскрипции по правилам произношения русского языка. Таджикские согласные передаются путём трансплантации звуковому составу русского языка, по артикуляционному соответствию согласных обоих языков, так как русский и таджикский языки имеют однотипную письменность.

Ключевые слова: собственные имена, антропонимия, способы передачи имён собственных, гласные, согласные, транскрипция, транслитерация, трансплантация.

METHODS OF TRANSMISSION OF TAJIK ANTHROPONYMS IN RUSSIAN (on the bases of media materials)

The article is devoted to the analysis of the heretical bases of transfer of own names from one language to another on the example of Tajik and Russian languages. Proper names occur in any area of the industry in different functional styles, in various sectors and industries act as the object of interlingual and intercultural contact. The transfer of proper names is a difficult translation problem, since errors in the translation of onyms can cause inaccuracies and misinformation. It should be noted that the error in the translation of the proper name in the official document can cause litigation.

The transfer of Tajik proper names uses the variety of mixed techniques and methods, in particular transcription and transliteration. In some cases, the transcription has used in other cases transliteration. Transferring Tajik vowels, their own names are transmitted to Russian by transcription according to the rules of pronunciation of the Russian language. Tajik consonants are transmitted by transplantation of the sound structure of the Russian language, articulations the correspondence of consonants in both languages, as Russian and Tajik languages have hodnotou writing.

Keywords: proper names, anthroponymy, ways of passing proper names, vowels, consonants, transcription, transliteration, trasplantation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чанобилшоев Саъдоншо – докторанти РНД –факултети филологияи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев.

Сведения об авторе: Джанобилшоев Садоншо – докторант РНД–факультета филологиии XoГy им. М. Назаршоева.

Information about the author: Janobilshoev M. - PhD student of Tajik philology faculty of Khorog State University

УДК. тоҷик (03)+4тоҷик

**ТАШАККУЛИ КАЛИМАВУ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА
НАБОТОТ ТАВАССУТИ ПАСВАНДИ -и // -и**

Юсуфова Сурайё

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Донишмандон ва муҳаққиқони забонҳои давраи қадими тоҷикӣ-форсӣ [11,31; 16, 50], муҳаққиқони забони осори адабиёти давраи классиқиамон [5, 346; 19, 283] ва давраи нав (14, 48; 3, 64; 8,108; 10; 20; 1, 37] ба ин андешаанд, ки таърихан ду пасванди -и вучуд дорад. Яке аз онҳо “ё”-и масдарӣ, ки барои сохтани исмҳо хизмат мекунад ва дуюми “ё”-и нисбат, ки барои сохтани сифатҳои нисбӣ истифода мешавад. Муҳаққиқони мазкур дар сохтани исмҳо аз замони қадим муравваҷ будани “ё”-и масдариро, зикр карда, дар асоси маводи дастрас муайян кардаанд, ки он, асосан, исмҳои маънӣ (абстракт) месозад. Дар баробари ин, пасванди маскур дар исмсозӣ барои ифодаи маъноӣ мансубият ба ҷою макон, монанди

хахоманишӣ, бобули, суриёни [16, 50], макки [5, 346] ва ғайра низ роиҷ будаст. Муҳаққиқ О.Қосимов роҳҳои калимасозии “Шохнома”-и А.Фирдавсро мавриди баррасии амиқи илмӣ қарор дода, ин пасвандро ба унвони ванди омонимӣ таҳқиқ карда, ҳамчун пасванди ифодакунандаи мансубият ва топонимсоз нишон медиҳад: “Как показал собранный фактический материал, только в трёх случаях при помощи суффикса **-и** образованы топонимы – названия стран, мотивированные существительными со значениями местности и этнической принадлежности: Сандалӣ–провинция в Индии, Суғдӣ – “Согдиана”, Барбарӣ – “Барбаристон” [5, 31].

Масъалаи таҳқиқи пасванди **-и** диққати таҳқиқгарони шеваҳои забони тоҷикиро ҳам ҷалб кардааст. Аз ҷумла, Ҷ. Мурувватов зимни баррасии роҳҳои калимасозии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ таҳқиқи воҷасозии гурӯҳҳои лексикӣ-грамматикӣ исму сифатро яқоя ба роҳи мемонад ва дар робита ба пасванди **-и** чунин менигорад: “Ин суффикс ҳам дар сохтани исмҳо ва ҳам дар сохтани сифатҳо дар шеваи ҷанубӣ, мисли забони адабӣ, яке аз суффиксҳои сермаъно ва серистеъмол буда, ҳамеша бо ёрии он калимаҳои нав сохта мешаванд. Сермаъноии он ба имкониятҳои бо калимаҳои гуногунсохту гуногунмаъно омаданааш алоқаманд аст. Бояд қайд кард, ки суффикси исмсозӣ **-и** ва суффикси сифатсозӣ **-и** таърихан ҳам аз якдигар фарқ мекунанд.... Суффикси **-и** // **-и** барои ҳамаи лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ умумӣ аст” [22, 22]. Аз баррасии муҳаққиқ Ҷ.Мурувватов бармеояд, ки пасванди мазкур дар шеваи ҷанубӣ бар ҳилофи забони осори давраи қадим ва забони адабиёти классикӣ на танҳо исмҳои абстракт ва сифатҳои нисбӣ, балки исмҳои моддӣ низ месохтааст. Ин муҳаққиқ зимни баёни вазифаҳои пасванди **-и** // **-и** аз исми сохтани исмҳои моддиро махсус зикр карда, ҳамчун намуна калимаҳои **тахсангӣ, русангӣ (сангҳои осӣби обӣ), таҳдарӣ, болодарӣ, паҳлударӣ (номи қисмҳои дар)** [22, 22] ва ғайраро мисол овардааст, ки дар лаҳҷаҳои имкониятҳои бештар доштани пасванди мазкурро нишон медиҳад. Ҳамчунин, ба масъалаҳои калимасозии шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ забони тоҷикӣ муҳаққиқ С.Раҳматуллозода (С.Хоркашев) даст зада, китобҳои “Калимасозии

исм бо пасвандҳо” [17] ва “Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка” [12]-ро ба ин масъала мебахшад. Номбурда андешаҳои Ҷ.Мурувватовро дар робита ба хусусиятҳои калмасозии пасванди **-ӯ** // **-ӯ** тақвият дода, дар шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ сермахсул, серистеъмол ва ғаёл будани онро таъкид карда, чунин менависад: “Ин морфема дар ҳамаи лаҳҷаҳои шеваи ҷануби шарқӣ мавриди истифода буда, яқоя бо қаринаи худ, ки **-ӯ** аст, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ исм месозад” [17, 31]. Ин муаллиф афкори худро зимни таҳқиқи хусусиятҳои калмасозии шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ дар солҳои баъдӣ тақвият дода, дар ин шеваҳо ба таври фаровон истифода шудани пасванди **-ӯ** // **-ӯ**-ро дар доираи калимаҳои ифодакунандаи исми шахс, номи ашёи гуногун, макон ва исмҳои маънӣ нишон медиҳад [12].

Бояд хотирнишон сохт, ки донишмандони зиёде ба таҳқиқи лаҳҷаҳои гуногуни забони тоҷикӣ даст зада, зимни нишон додани хусусиятҳои грамматикӣ калимаҳо доир ба ҳосиятҳои калмасозии пасванди **-ӯ**//**-ӯ** ба таври хеле мухтасар андеша баён намудаанд [2, 13-14; 6, 134-141; 7, 26-27; 4, 27-28; 13, 16-17; 15, 9; 18, 666; 21, 18].

Аз баррасии осори муҳаққиқони мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки тавассути пасванди **-ӯ**//**-ӯ** фасли махсусе роҷеъ ба сохтани калимаҳои марбут ба растаниҳо бахшида нашудааст ва ё дар ин замина баҳси ҷиддие сурат нагирифтааст. Ҳарчанд ки ба воситаи ин пасванд оид ба набототи калимаҳои зиёде сохта нашудааст (ҳамагӣ 10 калима), вале ин хусусияти бисёр муҳими забоншиносӣ то имрӯз гуфта нашудааст.

Дар шеваҳои мавриди таҳқиқ ба воситаи пасванди **-ӯ** калимаҳои зерини марбут ба набототи сохта шудаанд: **пайвандӯ** (Қх.) – меваи дарахти пайвандшуда; **хърмойӯ** (Қх., Шк.) – як навъи зардолу; **лухӯ**//**лъхӯ** (Шк., Ғк., Қ.) – як хели тути бедонаи ниҳоят ширин: ай лухӯ ширинӯ мекънан, ай бурпуштак мавиз мекънан (Ял.); **лъхӯ**-ра гълтут-ъш ни меган (Дҷ.); **тъхмӯ** (Лахш, Яр., Хм., Шм., Ог., В.Ванҷ, К.Дарв.) – донаи ҳар гуна гиёҳу зироат: кам-ъ кута тъхмӯ дорем, пага мекорем (Мт.); **сатрӯ** (Қч., Лағ., Зир., Дах.) – як навъи алаф;

лангурӣ// лангърӣ(Шк., Чк.) – каварбутта; **чавзакӣ** (Пб., Пп.) – навъи ангур, чавпазак; **чългб** (Пд.) – ангури ёбой (худрӯй);

Калимаи **сатрӣ** (асосаш вожаи сатр ба маънои чодар аст) дар баробари маънои “номи навъе аз алаф” ба гунаи **сатрӣ //сатърӣ** (Вқ., Қ., Шк., Ғк.) ба маънои “ним дарза, якчанд қабзаи алаф ё ғаллаи даравидашуда; чоряки дарза (банд)” низ мустаъмал аст: чан қавза-ра мемонем, сатрӣ меша (Чб.); бегайӣ шава, чил сатърӣ кә мезанъм (Мум.).

Калимаи **гирмгинӣ** (Яр., Ҳич.) ду зинаи калимасозиро гузаштааст. Аввал бо пасванди **-гин** калимаи **гирмгин** ва дар зинаидуюми калимасозӣ аз калимаи **гирмгин** бо пасванди **-г** лексемаи **гирмгинӣ** ба вучуд омадааст, ки ба маънои харбуза ё тарбузи иллатнок (нуксдор) истифода мешавад ва ҳамчунин, ба маънои “ полезе, ки тоқа-тоқа (ноҳамвор) мебарояд” истифода мешавад.

Ҳамин тариқ, калимаҳое, ки бо пасванди **г/гӣ** сохта шудаанд, дар забони адабии тоҷикӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ хеле зиёданд ва хусусиятҳои гуногуни калимасозӣ дошта, аз тарафи забоншиносон матраҳ гардидаанд, аммо ҳарчанд дар гурӯҳи мавзӯии набототи шеваҳои чанубӣ ва чануби шарқии забони тоҷикӣ чандон зиёд набоянд ҳам, дар ташаккули лексикаи лаҳҷаҳо саҳми муносиб дорад.

Адабиёт

1. Амонова Ф. Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках: Учеб. Пособие / Ф. Р.Амонова. - Душанбе: Издательство ТТУ, 1982. -55 с.
2. Бердиев Б. Ромитские говоры таджикского языка: Автореф.дис.канд. филол. наук. -Душанбе, 1979. - 28 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми I: Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии. Душанбе: Маориф, 1973. -464 саҳ.
4. Исаев М.И. Осетинский язык / М.И.Исаев // Основы иранского языкознания /новоиранские языки. – М., 1982. – С. 537-642.
5. Касимов О. Деривация в “Шахнаме” Абулкасима Фирдавси / О.Касимов. –Душанбе: Деваштич, 2006, – 186 саҳ.

6. Маҳмудов М. Лаҳчаҳои тоҷикони райони Китоб / М.Маҳмудов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 280 саҳ.
7. Маҳадов М. Припанджские говоры таджиков Дарваза: Дис. канд. филол.наук. – Душанбе, 1972. – 459 с.
8. Мирзоев Г. Именное суффиксальное словообразование в современном таджикском языке: Дис. канд. филол. наук. – Душанбе, 1987. – 202 с.
9. Мурувватов Ҷ. Шеваи ҷануби забони тоҷикӣ / Ҷ.Мурувватов. – Душанбе: Дониш, 1979.
10. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка / Л.С.Пейсиков. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 200 с.
11. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык / В.С.Расторгуева. – М.: Наука, 1966. – 160 с.
12. Раҳматуллозода С. Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка. – Душанбе: Дониш, 2016. – 274 с.
13. Розенфельд А.З. Бадахшанские говоры таджикского языка / А.З.Розенфельд. – Л.: Из-ство ЛГУ, 1971. – 192 с.
14. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 79 саҳ.
15. Саидова К. Говор таджиков Шаартуза: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Душанбе, 1965. – 25 с.
16. Саймиддинов Д. Забони форсии бостон / Д.Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2007. – 190 саҳ.
17. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо / С.Хоркашев. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 144 саҳ.
18. Хромов А. Ягнобский язык / А.Хромов // Основы иранского языкознания / Новоиранские языки. – М.: Наука, 1987. – С. 644-700.
19. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯйи забони «Гулистон»-и Саъдӣ) С.Ҳалимов // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қисми 1/2. – Душанбе: , 1975. – С. 283-307.
20. Чхеидзе Т.Д. Именное словообразование в персидском языке / Т.Д.Чхеидзе. – Тбилиси: Метсионереба, 1969. – 141 с.
21. Чалолов Д. Гурӯҳи шеваҳои тоҷикони райони Ёвон / Д.Чалолов. – Душанбе: Дониш, 1967. – 151 саҳ.
22. Шеваи ҷануби забони тоҷикӣ. Ҷ. 1-5. – Душанбе: Дониш, 1979-1982. – С. 3-79.

Вқ. - гурӯҳи ваҳиёӣ-қаротегинӣ

Дарв. - гурӯҳи дарвозӣ

Ёз. - Ёзғанд (Вқ.)

Кб. - Кулумбаи Боло (Вқ.)

Кҳ. - гурӯҳи кӯлобии ҳисорӣ

Қ. - гурӯҳи қаротегинӣ

Қӯш. - Қӯшағба (Вқ.)

Лан. - Лангар (Вқ.)

Нӯш. - Нӯшор (Вқ.)

Оқ. - Оқсой (Вқ.)

Оқб. - Оқбулоқ (Ғқ.)

Сд. - Санғдара (Шқ.)

Сғ. - Сари ғор (Ҷқ.)

Хов. - Ховалинг (Шқ.)

Хм. - Хилмонӣ (Қ.)

Ҷқ. - гурӯҳи ҷанубии Кӯлоб

Шқ. - гурӯҳи шимолии Кӯлоб

Шх. - Шехмизон (Шқ.)

ТАШАККУЛИ КАЛИМАВУ ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА НАБОТОТ ТАВАССУТИ ПАСВАНДИ -Ў // -Ў

Донишмандони зиёде доир ба ҳосиятҳои калимасозии пасванди -Ў // -Ў дар доираи забони адабии тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ тадқиқот бурда, дар сохтани ду навъи калимаҳо: исмҳо ва сифатҳо ғазл ва оморфема будани онро зикр кардаанд. Ин пасванд дар сохтани калимаҳои марбут ба наботот ҳам, нақши муҳим дорад. Ин аст, ки дар ин мақола роҷеъ ба хусусиятҳои воҷасозии морфемаи грамматикӣ мазкур баррасӣ анҷом ёфта, дараҷаи истифодаи он дар калимасозии бахши набототи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: наботот, пасванд, оморфема, калимасозӣ, шева, қолиб, исм.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В СФЕРЕ РАСТИТЕЛЬНОСТИ ПОСРЕДСТВОМ СУФФИКСА -Ў // -Ў

Многие учёные, проводившие исследования словообразовательных возможностей суффикса -Ў // -Ў в таджикском языке и его диалектах, указывали на его участие в словообразовании существительных и прилагательных и его функционирования в качестве оморфермы. Этот суффикс также играет важную роль в образовании слов, связанных с флорой. Поэтому в настоящей статье рассматриваются дериватологические свойства названной морфемы и указывается на степень её применимости в образовании лексем, выражающих флору в южных и юго-восточных диалектах таджикского языка.

Ключевые слова: флора, суффикс, оморфема, словообразование, диалект, форма, существительные.

**THE FORMATION OF LEXICAL UNITS IN THE FIELD OF
VEGETATION BY MEANS OF THE SUFFIX -ú // -ru**

Many scholars who conducted research word-building possibilities of the suffix -ú // -ru in the Tajik language and its dialects indicated its participation in the derivation of nouns and adjectives and its functioning as a homomorphism. This suffix also plays an important role in the formation of words related to flora. Therefore, this article discusses the derivative properties of the named morpheme and indicates the degree of its applicability in the formation of lexemes, expressing the flora, in the southern and southeastern dialects of the Tajik language.

Key words: flora, suffix, homomorphism morbid growth, dialect, form.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсуфова Сурайё – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, e-mail suraiyjon88@mail.ru 901 81 5108:

Сведения об авторе: Юсуфова Сурайё – соискатель Института языка и литературы имени А.Рудаки АН ҶТ, e-mail: suraiyjon88@mail.ru 901 81 5108:

About the author: Yusupova Suraiyo – a researcher of the Institute of languages and literature named after Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, e-mail suraiyjon88@mail.ru 901 81 5108:

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 820/ 89.0

МАҚОЛАИ ИЛМӢ-ТАҲҚИҚИИ АДАБӢ ВА УСУЛИ ТАЪЛИФИ ОН

Бадриддин Мақсудов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз шаклҳои муҳимми ба донишмандони соҳа дастрас намудани дастовардҳои илмӣ ва ба ин васила инкишоф додани илм, навиштани мақолаҳои илмӣ-таҳқиқӣ мебошад. Агар ба таърихи мақоланависӣ таваҷҷуҳ намоем, маълум мешавад, ки навъи мақолаи илмӣ-таҳқиқӣ бо тамоми усули низоммандаш таърихи чандон дерина надорад. Вале ҳуди истилоҳи “мақола” дар таърихи фарҳанги мардумони форсигӯ аз асрҳои миёна мавҷуд буд. Чунончи, ҳанӯз “Маҷмаъ-ун-наводир”-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ бо номи “Чаҳор мақола” иштихор дошт. Ё Низомии Ганҷавӣ фаслҳои “Махзан-ул-асрор”-и ҳудро мақола номидааст. Чунин намунаҳо бисёранд ва мақола дар гузашта ба ҳайси як навъи адабӣ фаҳмида мешуд. Истилоҳи “мақолот” ба маънои маҷмӯаи гуфтори кӯтоҳи бузургон, аз қабилӣ “Мақолот”-и Шамси Табрӣзӣ ҳам, вучуд дошт.

Дар фаҳмиши нав мақола навиштаи таҳлилию ҷамъбасти ва яклухтест, ки ҳаҷми худуди 2-30 сафҳа буда, дар он муаллиф дидгоҳи ҳудро дар заминаи таҷрибаҳои зехнӣ дар мавзӯи муайян бо таҳлили ақидаҳои дигарон иброз менамояд ва масъалаеро ҳал мекунад [1, 61].

Ҳоло мақолаҳо, маъмулан, дар рӯзнома ва маҷаллаҳои гуногун ҷоп мешаванд. Навиштани мақола бо пайдо шудани матбуот густариш ёфтааст. Мақоланависӣ дар Аврупо ва Руссия аз асри XVIII, дар Эрон аз давраи маршрутӣ ва дар Тоҷикистону Афғонистон аз ибтидои асри XX шурӯъ шудааст. Дар имтидоди қарни гузашта ва алҳол мақола яке аз навъҳои асосии расонидани дониш ба аҳли ҷомеа будаасту мебошад. Мақола ба зоти худ асосан ду хел мешавад:

1. Мақолаи матбуотӣ, ки онро мақолаи оммавӣ низ меноманд, он даъвои низоммандӣ ва шарҳу баррасии пурраи мавзӯро надорад ва барои оммаи васеи мардум, ки дорои касбу кори гуногун ҳастанд, навишта мешавад. Ин гуна мақолаҳо дар мавзӯҳои ҳархелаи ҳаёти рӯзмарра таълиф меёбанд ва дар матбуоти даврӣ (рӯзнома, маҷаллаи оммавӣ) ҷоп мешаванд. Гарчи таҳқиқот дар мақолаҳои оммавӣ умумианд, аз рӯи ҳадафи худ онҳо метавонанд гуногун бошанд: таблиғотӣ-тарғиботӣ, маърифатӣ, интиқодӣ, таҳлилӣ ва ғайра. Мақсад аз ин навъи мақолаҳо ба мавзӯи мавриди назари муаллиф ҷалб намудани афкори умум мебошад. Онҳоро асосан рӯзноманигорон менависанд ва таҳқиқи дар онҳо суратгирифтаро таҳқиқи журналистӣ меноманд.

2. Мақолаи илмӣ-таҳқиқӣ ё илмӣ-пажӯҳишӣ. Ин навъи мақола комилан ҷанбаи илмӣ дорад ва муроди мо дар ин ҷо аслан ҳамин навъи мақола аст. Ин навъи мақолаҳоро муҳаққиқон менависанд. Таълифи мақолаҳои илмӣ-таҳқиқӣ дар кишвари мо махсусан дар замони шӯравӣ ривож гирифт ва дар соҳаи суҳаншиносӣ низ як зумра донишмандон аз қабili С.Айнӣ, А.Мирзоев, Ш.Ҳусейнзода, Х.Мирзозода, С.Табаров ва шогирдону пайравони эшон мақолаҳои зиёди илмӣ навишта, соҳаи адабиётшиносиро хеле инкишоф доданд. Аммо аз оғози асри ХХI мақолаи илмӣ-таҳқиқӣ низому сохтори собити худро пайдо кардааст ва аз ҳамаи олимони дунё талаб карда мешавад, ки онҳоро риоят намоянд. Сабаби чунин ҳол дар он аст, ки асри мо асри иттилоот аст ва ҳатто муҳаққиқон имкони мутолиаи ҳамаи осори илмӣ соҳаи худро надоранд. Акнун, тавре ки поёнтар хоҳем дид, низомманд шудани мақолаҳои илмӣ-таҳқиқӣ мутолиаи онҳоро осонтар мегардонад (3:10). Мутаассифона, дар кишвари мо на ҳамаи муҳаққиқону унвонҷӯён аз он огоҳии комил доранду меъёрҳои онро риоят мекунанд. Мақсади мақолаи илмӣ низомманд бо бознигарӣ ба пешинаи таҳқиқ роҷеъ ба ягон мавзӯи илмӣ, пешниҳоди идея ё фарзияи комилан тоза бо исботи он аст. Дастоварди муаллиф дар он донишест, ки пеш аз ӯ ҳеҷ кас ба он даст наёфтааст [2, 62]. Дар ин гуна мақола таҷзия, таҳлил, баҳс, арзёбӣ, исбот, ҷамъбасту умумиятдиҳӣ ва хулосабарорӣ мақоми асосӣ дорад

[7, 25]. Мақолаи илмиро донишмандони ягон соҳаи илм, дар мавриди назари мо олимони риштаи адабиётшиносӣ ё мухассилони ихтисоси адабиёт (магистрантон, аспирантону докторантон) менависанд. Мақолаи илмӣ-таҳқиқотӣ бар хилофи мақолаи оммавӣ сохтори мантиқии мустаҳкаме дорад ва он натиҷаи ҷустуҷӯҳои илмист, ки **муҳаққиқ шахсан анҷом додааст**. Муаллифи ин гуна мақола ба манбаъву маъхазҳои асил, далелу бурҳонҳо ва фактҳои сирф илмӣ таъя мекунад. Ҳаргиз ба эҳсосот дода намешавад. Ин навъи мақола ҳатман кашфе ё тозагии илме дорад. Хонандаи мақолаи илмӣ-таҳқиқотӣ на оммаи васеи хонандагон, балки мутахассисони соҳа, дар айни замон суҳаншиносон мебошанд. Таҷрибаву малакаи лозим дар таълифи мақолаи илмӣ-таҳқиқӣ барои навиштани қорҳои илмии нисбатан қалонҳаҷм мисли рисолаҳои номзадию докторӣ мусоидат хоҳад кард, зеро қорҳои илмии зикршуда низ сохтори мақолаи илмиро доранд, фақат ҳаҷман бузургтар. Аз рӯйи гузориши масъалаҳо ва ҳалли онҳо мақолаҳои илмӣ асосан ду хел мешаванд: *яқум*, мақолаҳои илмии бунёдӣ. Ба ин гурӯҳ мақолаҳои илмии тоза, асил ва бесобиқае дохил мешаванд, ки ҷанбаи қавии назарӣ доранд [6, 129]. Дар ин гуна мақолаҳо назария ё равиши нави пешниҳод карда мешавад. *Дуюм*, мақолаҳои қорбурдӣ. Ба ин навъ мақолаҳои шомил мешаванд, ки дар онҳо бар асоси равиши илмӣ ва ҳамчунин ин ё он назарияи бунёдӣ падидаҳои адабӣ таҳлил ва ба система дароварда, ҷамъбаст карда мешавад [7, 128]. Ба ибораи дигар, дар ин навъи мақолаҳо натиҷаи таҳқиқоти бунёдӣ татбиқ карда мешавад. Яъне муаллифи мақолаи қорбурдӣ бар мабноси назарияе, ки аз мутолиаи мақолаи бунёдӣ ҳосил кардааст, онро ҳадафмандона дар амалияи эҷодии як ё чанд адиб, ё воқеияту падидаҳои адабӣ таҳқиқ мекунад ва ҳулоса мебарорад. Аммо миёни ин ду навъи мақолаи таҳқиқӣ сарҳад шартӣ аст, зеро баъзе мақолаҳои қорбурдӣ метавонанд назария ё равиши мавриди назарро ислоҳу тақмил намояд.

Ҳама гуна мақолаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, маъмулан, дар маҷаллаҳои илмии соҳавӣ ё дар маҷмӯаи мақолоти илмӣ ба таъбир мерасанд. Бояд дар ёд дошт, ки агар мақолаи дорои хусусияти илмӣ

дар ин ё он расонаи ахбори умум, мисли рӯзнама ё маҷаллаи оммавӣ нашр шавад, арзиши илмиаш коҳиш меёбад.

Инро ҳам бояд гуфт, ки агар мақола хусусияти мурурӣ, яъне обзорӣ дошта бошад, мақолаи илмӣ-таҳқиқӣ махсуб намешавад, зеро ин гуна мақола тозагии илмӣ надорад.

Нуктаи дигарро мехоҳем зикр кунем, ки дар ташаккул ва пешрафти шахсияти илмии донишманди ҳар соҳаи илм, аз ҷумла адабиётшиносӣ, навиштани мақолаҳои илмӣ-таҳқиқӣ нақши хеле созанда дорад. Агар саволе гузошта шавад, ки аз нигоҳи арзиши илмӣ китоб муҳимтар аст ё мақола? Ҷавоб ин аст, ки мақолаи илмӣ расмӣ муҳимтар аст. Дар замони муосир ҳамаи олимони ҷаҳон кашфиёту ихтирооти худро дар мақолоти илмӣ-таҳқиқотӣ ҷамъбаст карда, онҳоро дар маҷаллаҳои илмӣ соҳавӣ муаррифӣ менамоянд. Гап сари он аст, ки дар шароити ҳозира мо дар вазъи иқтисоди бозорию тичоратӣ қарор дорем ва ҳар каси каме шавқманд метавонад ба ном китобе нависад ва онро бо маблағи муайян чоп кунад. Китоби илмӣ монографӣ ҳамоно вақт эътибори баланди илмӣ дошта метавонад, ки он нашри академӣ ва аз ҷониби коршиносони соҳа тақризшуда бошад, муҳтавои онро мақолаҳои илмӣ-таҳқиқии пештар дар маҷаллаҳои илмӣ интишордодаи муаллиф ташкил бидиҳанд. Аммо масъалаи нашри мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшаванда (донишгоҳӣ ё фарҳангистонӣ) қоидатан кори сахле нест. Ҳоло вақте фаро расидааст, ки дар Тоҷикистони мо низ бояд ба ҳамин зина бирасем, яъне бояд талаботу меъёрҳои маҷаллаҳои илмӣ нисбат ба мақолаи илмӣ-таҳқиқӣ саҳт ҷиддӣ гардад. Қоидатан, масъулони маҷаллаҳои илмӣ мақолаи воридшударо ҳатман ба коршиноси пуртаҷриба ва эътирофшудаи соҳиби дараҷаи илмӣ (номзад ё доктори илм) ба тақриз медиҳанд. Маҷалла метавонад мақоларо якбора ба ду муқарриз пешниҳод намуда, назар гирад. Агар тақризи мусбат дода шавад (бо тақозои ислоҳи баъзе нукот), мақола бо ислоҳ ва тақмили муаллиф метавонад ба чоп расад. Вале агар муқарризон ба мақола тақризи манфии асоснок диҳанд, он мақола чоп намешавад. Ба ҳар ҳол, таълиф ва чопи мақолаи илмӣ-пажӯҳишӣ кори басо душвору

заҳматталаб мебошад. Бинобар ҳамин ҳам, Комиссияи Олии Аттестатсионии Руссия аз рӯи муқаррароти ахиран қабулнамудаи худ, барои дифои рисолаҳои докторӣ аз унвонҷӯ наشري китоб талаб намекунад, балки чопи 15 мақолаи илмӣ-таҳқиқиро тақозо дорад [9].

Инро ҳам бояд гуфт, ки дар солҳои охир миқдори маҷаллаҳои дорои даъвои илмӣ будан, торафт меафзояд. Бинобар ин, дар тамоми кишварҳои дунё дар ин бобат мониторинг мегузаронанд ва рӯйхати маҷаллаҳои ҷавобгӯ ба талаботро тартиб дода, тасдиқ мекунанд, чунонки ҳамин корро Комиссияи Олии Аттестатсионии Руссия ва Комиссияи Олии Аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом додаанд. Ҳамин тартиб, агар мақола дар маҷаллаи илмӣ ё маҷмӯаи илмӣ (ки унвони онҳо шомили феҳристи Комиссияи Олии Федератсияи Руссия ё Тоҷикистон бошанд) нашр шавад, муваффақият ва дастоварди назарраси илмӣ муаллиф ба ҳисоб меояд.

Дар шаҳри Ниу-Йорк Иёлоти Муттаҳидаи Амрико бо номи Институти иттилооти илмӣ (ISI) амал мекунад, ки мақсадаш ба қайд гирифтани маҷаллаҳои сирф илмӣ дар миқёси ҷаҳон мебошад. Ниҳоди мазкур солона тақрибан ба миқдори 2000 маҷаллаи илмӣ нави ҷаҳонро бознигарӣ мекунад, аммо аз он миён аз 10 то 12 дарсади онҳоро меписандад ва ба қайд мегирад. Миқдори боқимондаи маҷаллаҳои илмиро ба иллати ҷавобгӯ набудан ба стандарту меъёрҳои саҳти муқарраркардааш аз эътибор соқит мекунад [7, 302]. Маҷаллаи илмӣ рӯйхати ISI шомилшуда ба бонуфузтарин маҷаллаи сатҳи байналмилалӣ шуморида мешавад ва агар мақолаи донишманде дар он нашр шавад, чунин маъно мегирад, ки он олим дониши сатҳи байналмилалӣ пайдо кардааст.

Ба ҳар гуна кори илмӣ хаттӣ, аз ҷумла мақолаи илмӣ-таҳқиқӣ на фақат аз рӯи муҳтаво, мубрамии мавзӯ ва умқи таҳлилҳои илмӣ баҳо дода мешавад, балки ҳини арзёбӣ сохтори он низ ба эътибор гирифта мешавад.

Бояд гуем, ки дар ин замина усулу василаҳои устувори сохторӣ шакл гирифтаанд ва онҳо аз ҷониби донишмандони соҳаҳои гуногуни илми замони ҳозир, аз ҷумла адабиётпажӯҳон, қабул

шудаанд. Мақолаи илмӣ-таҳқиқӣ бояд аз қисмҳои таркибии зер иборат бошад: 1. Муқаддима. 2. Баданаи мақола, ки он аз ғуқраҳои баррасӣ иборат мешаванд. 3. Натиҷагирӣ ё хулоса. 4. Китобнома. 5. Чақидаи мақола бо калидвожаҳо. Чунин сохтори мақолаи илмӣ дар ҷаҳони имрӯза қабул шудааст ва қариб ҳамаи олимони дунё аз он истифода мекунанд. Ҳамин шакли дақиқи мақоланависӣ дар ҳақиқат барои муаллиф дар пешбурди ин ё он таҳқиқоти илмӣ хеле муносиб мебошад, зеро он имкон медиҳад, ки муаллиф ҳини баёнаш дар ҳудуди ҷаҳорҷӯбаи муайяни мантиқӣ қарор гирад ва аз ғуфтори фаръи нонозим эмин бимонад. Гайр аз ин, чунин сохтор хонандаро дар фаҳму дарки матни мақола хеле кумак мекунад. Гап дар он аст, ки ҳуди муаллиф қарашро нисбат ба хонандаҳо дигарҳелтар мекунад. Ў баъзе норасоҳои маъноии дар матни мақолааш ҷойдоштаро дида наметавонад, зеро тамоми масъалаҳо барояш равшан аст. Вай ҳамаи ҷизҳоро дар тасаввури худаш гунҷонидааст, аз ин рӯ холигоҳҳои матни навиштаашро фикран пур мекунад. Аммо хонандаи бегона ҳамаи он фикрҳои муаллифро дар сар надорад ва наметавонад, зеро ӯ фақат ҷизҳоеро мекунад, ки дар қоғаз навишта шудаанд. Ў танҳо метавонад матни қори муаллифро бо матни қорҳои илмии дигарон, ки то ин вақт хондааст, муқоиса кунад. Аз ин нуқтаи назар аз тарафи муаллиф риоя шудани сохтори собитии мақола ба хонанда ҷиҳати қабул ва дарки мулоҳизаҳои ӯ хеле ёрӣ мерасонад.

Бояд гуфт, ки **“Муқаддима”** унсури хеле муҳими сохтори мақолаи илмӣ-паҷӯхӣ ба шумор меояд. Табиист, ки маҳз муқаддима хонандаро бо мавзӯи қор ошно намуда, тадриҷан ба моҳияти масъала ворид мекунад. Бино бар ин, дар навиштани муқаддима шакли қолабие вуҷуд дорад, ки риояи он барои ҳамаи муҳаққиқон шарт ва зарур аст. Яке аз қавоиди мақоланависӣ ин аст, ки дар оғози мақола бо гузоштани шумораи I ва зикри **“Муқаддима”** бо ҳуруфи барҷаста, онро мушаххас мекунанд.

Муқаддимаи мақола аз баёни масъала ва асосноккунии мубрами он шурӯъ мешавад. Тарзи асосноккунии мавзӯ ба балоғати қасбии шахси мақоланавис вобаста аст. Ин ҷо, маъмулан ба моҳияти вазъи вуҷуддошта дар илми муосир вобаста ба мавзӯи таҳқиқ ишора карда

мешавад. Зарурати таҳқиқ ва аҳаммияти ҳалли масъала дар шароити феълий низ нишон дода мешавад. Баъдан, ба баёни пешинаи таҳқиқ (дараҷаи омӯхта шудани мавзӯ) мегузаранд, ки он хеле муҳим аст. Тавассути он муаллиф ба хонанда иттилоъ медиҳад, ки бо таърихи омӯзиши мавзӯ ошноии амиқу густарда дорад. Дар ин қисмат муаллифи мақола бо қобилияти тафаккури мантиқию интиқодӣ корҳои доир ба мавзӯ анҷомдодаи пешиниёро ба таври объективӣ арзёбӣ мекунад. Дар падидор намудани пешинаи таҳқиқ тартиби замони (хронология) бояд ҷиддан риоя карда шавад. Ин барои он лозим аст, то ба хонанда ошкор гардад, ки доир ба мавзӯ кадом корҳо ва дар кадом сатҳ анҷом ёфтаанд ва кадом тарафи масъала то ҳол ҳалношуда боқӣ мондааст. Аз ҳамин ҷо мақсади таҳқиқ ва вазифаҳои муҳаққиқ берун меоянд ва мақоланавис ҳадафи худро дар ҳалли проблемаи илмӣ мавриди назараш мушаххас мегардонад. Инро ҳам таъкид намоем, ки дар ҳамин қисмати муқаддима асло аз фарқ фарқ карда тавониш бағоят муҳим аст. Гоҳо дида мешавад, ки баъзеҳо (ҳатто унвонҷӯёни дараҷаҳои илмӣ ва муҳаққиқони унвондор) ё аз овардани пешинаи таҳқиқ тамоман сарфи назар мекунад ва ё аз доираи проблемаи мавриди назари худ берун мераванд ва чизҳои нишон медиҳанд, ки ба мавзӯи асосии ҳадашон рабте надоранд. Албатта, аз чунин инҳирофот бояд худдорӣ кард. Маҳз дар асоси мазмуни гуфтаҳои муаллифи мақола дар ин қисмати муқаддима равшан мешавад, ки ӯ озмудаеро намеозмояд ва дар ин росто ҷӣ корҳоро метавонад анҷом бидиҳад. Барои ин бояд корҳои пештар иҷрошударо тарзе гурӯҳбандӣ кард, ки фарқҳои бархӯрди олимон аз ҳамдигар доир ба мавзӯ аз дидгоҳи методология ва равиши таҳқиқ маълум шавад. Дар он сураат дар ҳалли мавзӯи интиҳобшуда кадом методология ва равиши самарабахши таҳқиқро пеш гирифтани муаллиф ба осонӣ маълум мешавад.

“То ҳол ин мавзӯ аз тарафи ҳеҷ кас омӯхтаношуда боқӣ мондааст” -гуфтан ҳаргиз раво нест. Ин хел шуданаш аз имкон дур аст. Касоне ҳатман доир ба мавзӯи мавриди назари мо лоақал ишорае ё роҷеъ ба ҷузъе аз он изҳори ақида кардаанд. Агар дар

воқеъ мавзӯъ хеле кам таҳқиқшуда бошад, онро дар заминаи ҷиддан омӯхтани адабиёти илмии мавҷуда баён карда, сабабҳои онро нишон додан лозим аст.

Шаклдиҳии мақсади таҳқиқ ё баёни масъала бояд кӯтоҳ, аниқ, мукамал ва мантиқӣ бошад. Ба таъбири дигар, инро стратегияи таҳқиқ мегӯянд [2, 70]. Барои ноил гардидан ба ин стратегия мушаххасан вазифаҳо гузошта мешаванд. Яъне, мақсади илмӣ якест, вале вазифа метавонад ҷантдо бошад ва он ба тактика шомил мешавад. Вазифаҳо он саволҳои ҳастанд, ки ҷустани посух ба онҳо муҳаққикро сӯи мақсад раҳнамун месозад. Ба ибораи дигар, онҳо қадамҳои ҳастанд, ки ба тариқи мураттабу муназзам барои ба мақсад расидан мусоидат менамоянд. Инро ҳам гӯем, ки ҳавзаи таҳқиқ, яъне объекти таҳқиқро аз шайъи таҳқиқ, яъне предмети таҳқиқ бояд ҷудо кард. Ҳавза – ин майдони таҳқиқ, вале шайъи унсури ҳавза аст. Масалан, мавзӯъ агар «Ирсоли масал дар ғазалиёти Соиб» бошад, “сабки ҳиндӣ дар ғазал” ҳавзаи таҳқиқ ва “ирсоли масал дар ғазали Соиб” шайъи таҳқиқ мебошад. Яъне, шайъи таҳқиқ яке аз паҳлуҳои ҳавзаи таҳқиқ ба шумор меояд.

Яке аз талаботи асосии дигар дар матни муқаддима нишон додани равишҳои таҳқиқ (методҳои таҳқиқ) мебошад, ки муҳаққик аз онҳо истифода бурдааст. Равиш – василаи асосии назарии ҳоси бархӯрд нисбат ба масъалаҳои адабист [4, 251]. Равишҳои илмӣ таҳқиқ хеле гуногунанд, ҷунончи, иҷтимоӣ (социологизм), таърифӣ (дефинитивӣ), компаративӣ (таъбиқӣ-муқоисавӣ), оморӣ (статистикӣ), равонтанлилӣ (психоаналитикӣ), сохторшиносӣ (структуралистӣ), тафсирий (ҳерменевтикаи адабӣ) ва ғайра. Муаллиф вобаста ба ҳаҷму хусусияти мақолаи худ метавонад яке аз равишҳо ё ҷанде аз онҳоро дар таҳқиқи худ ба кор бандад.

Ғайр аз ин, ҳар як муҳаққик дар маҳдудии ягон методологияи фалсафӣ кори илмӣ мебарад. Ҷунончи, методологияи диалектикӣ ё ки феноменологӣ (падидоршиносӣ). Онҳоро низ дар муқаддима вобаста ба мадори кор зикр намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар охири муқаддима, одатан фарзияи нави пешниҳод мешавад, ки муаллифи мақола онро меҳодад ба субут расонад. Ҳамаи ин

унсурҳои муқаддимаро мутобикан дар чанд сарҳат бо зикри I.1; I.2; I.3... мушаххас намудан лозим аст.

Баданаи мақола дар сохтори он қисми асосӣ мебошад. Ин қисмро бо гузоштани шумораи II ва унвони **“Баҳс”** ё **“Баррасӣ”** ишора мекунем. Мундариҷаи бадана аз рӯи талаботи мавзӯ ва мақсаду вазифаҳое, ки дар муқаддима зикр шудаанд, омода карда мешавад. Дар навиштани баданаи мақола мо бояд аз мадори кори худ берун наравем.

Сарчашмаҳои таҳқиқи мо бояд асил, яъне дасти аввал бошанд. Густардагӣ ва умқи назари мо ба доираи мутолиа ва шакке, ки дар ҳалли мавзӯ пайдо кардаем, вобаста аст. Баррасиҳои мо аз силсилаи афкори мантиқан ба ҳам алоқаманд бояд иборат бошад ва онҳо дар матни мақола бо шумораҳои II.1; II.2; II.3... ишора карда мешаванд, ба он тартиб ки ҳар фукра зояндаи фукраи дигар буда тавонад. Мухтавои умумии баданаи мақола бояд бо мавзӯи таҳқиқ мутобикати том дошта бошад ва барои ҳаллу ҷасли масъалаҳои он хидмат намояд. Баҳси илмӣ бо соири донишмандони дахлкарда ба шайъи таҳқиқи мо бисёр муҳим аст. Он бояд мудаллал, мантиқӣ ва матину устувор ба назар расад. Аммо он баҳсҳо бояд дар доираи ахлоқи таҳқиқ бошад. Аз эҳсосӣ суҳан кардан, муҳолиға намудану таассуб нишон додан ва исрор кардан бар ақидаи худ ё қаҳрситезиҳо нисбат ба тарафи муқобил бояд парҳез кард. Дар баёни матлабҳо аз ҷонишини шахси якуми ҷамъ (мо) истифода кардан беҳтар аст, зеро ба ин васила муаллиф хоксорона хонандаро низ дар кашфи баъзе нуқоти мақола сахим менамоёнад. Ирҷоот дар мақола бояд дохилиматнӣ бошад ва муаллиф бештар аз адабиёти илмӣ навин истифода бикунад. Аммо аз иқтибосҳои бисёр, ки дар ҳалли мавзӯ чандон коргар нестанд, низ бояд дурӣ ҷуст. Услуби баёни таҳқиқ бояд хушк бошад ва фақат ба факту далелҳо ва санадҳои ошкоркунанда таъя карда шавад. Тавфиқи муҳаққиқ дар таълифи мақолаи илмӣ-таҳқиқӣ ба эътимодноку боварбахш будани далелҳо бастагӣ дорад. Қатъитарин далелҳо дар оғоз ва охир оварда мешаванд, зеро аввалу охири баҳс дар хогири хонанда бештар нақш мебандад. Аз далелҳое, ки фаръиянду вале дар ҳалли ягон ғушаи

масъала муассир буда метавонанд, набояд сарфи назар кард, онҳоро дар мобайни баҳс овардан ба мақсад мувофиқ аст. Бояд тавре баҳс орошад, ки шахсияти илмӣ муаллифи мақола дар ҳадди лозим намоён гардад.

Унсури дигари сохтори мақола “*Хулоса*” мебошад, ки аҳамияти калон дорад. Ҳарчанд ки дар қисмати асосии кори илмӣ мо ҳама чизҳоро гуфтаем ва масъалаҳоро муфассал баррасӣ намудаем, дар қисмати хулоса ба таври мучаз ва дар шакли умумиятдодашудаю ҷамъбасти аз онҳо натиҷагирӣ мекунем. Яъне дар таҳқиқи мавзӯ роҳи тайкардаи ҳудро бознигарӣ намуда, хулосаҳои асосии онро дар шакли силсила меорем. Бар он бояд кӯшид, ки дар хулоса ҷумлаҳо аз сархатҳои баданаи мақола айнан оварда нашаванд. Мутаассифона, гоҳо мушоҳида мешавад, ки мақола ё хулоса надорад ва ё дар он суҳанро ба дарозо мекашанд ё ҷумлаҳои дар баданаи қор ҷойдоштаро дубора такрор мекунанд, ё фикри дигаронро иқтибос меоранд. Чунин қорҳо дар сурат бахшидани хулоса ҳаргиз раво нест. Фикрҳои ҷамъбастиро бояд дар шаклҳои дигар сохт. Натиҷагирӣ бояд бо мақсаду вазифаҳои таҳқиқ ва фарзияи қаблан дар муқаддима баёншуда мутобиқат дошта бошанд. Қисмати хулосаи мақолаи воқеан илмӣ ҳамеша аҳамияти концептуалӣ дорад, зеро он ҷамъбасти таҳқиқ ба ҳисоб меояд. Дар он мо аз кори илмӣ анҷомдодамон як навъ ҳисобот медиҳем ва дар асоси таҷзияву таҳлилҳои зиёди иҷрошуда ба таври объективӣ ва мураббаъ ҳақиқати воқеӣ доштани фарзияро нишон медиҳем.

Набояд фаромӯш кард, ки навиштани хулосаи таҳқиқ кори хеле масъулиятнок аст, зеро дар он муҳимтарин нуктаҳои таҳқиқ ба таври умумӣ вале мучаз ифода карда мешавад. Беҳуда нест, ки аксар вақт аз рӯи хулосаи кор ба донишу биниши муаллиф ва сатҳи огоҳии ӯ аз масоили матраҳшуда ва умуман ба дараҷаи касбии ӯ баҳо медиҳанд. Бинобар ин, дар навиштани хулоса ба шитобзадагӣ роҳ додан мумкин нест. Агар дар таҳқиқи мавзӯ ба натиҷаҳои мушаххас ноил гашта бошем, онҳоро тарзе шакл диҳем, ки он дастовардҳо дар хулосаи кор ба назар намоён гарданд. Агар дар охири хулоса баъзе муаммоҳо ва масъалаҳои дигаре, ки аз таҳқиқи анҷомшуда берун

омадаанд, зикр гардидаву роху равиши ҳалли онҳо дар дурнамои таҳқиқ нишон дода шаванд, ин хусни мақола шуморида мешавад.

Китобнома унсури охирин ва муҳимми сохтори мақолаи илмӣ-таҳқиқӣ мебошад. Он пас аз хулоса дар шакли рӯихати алифбой тартиб дода мешавад. Пасон, асару мақолаҳои истифодашуда, ки ба забонҳои хориҷӣ нашр шудаанд, мураттаб карда мешаванд. Аз ҳама охир пойгоҳҳои интернетӣ бо зикри замони истифода оварда мешаванд.

Бояд таъкид кунем, ки китобнома мутобиқи меъёрҳои стандарти давлатӣ, ки дар соли 2011 аз тарафи ВАК-и Руссия тасдиқ ва ҷорӣ шудааст, сохта мешавад.

Инро ҳам бояд тазаккур диҳем, ки стандарти давлатӣ дар баробари мураттаб намудани китобнома устувор ва доимӣ нест. Бо мурури замон он метавонад тағйир ёбад. Аммо вақте тағйир ёфт, ҳатман дар маҷаллоти библиографӣ қоидаҳои нави он нашр карда мешаванд. Агар мақола барои маҷаллаи илмӣ ягон кишвари хориҷӣ таълиф карда шавад, он маҷалла қоидаи ирҷооти худро пешниҳод мекунад, ки албатта, аз тарафи муаллиф бояд риоят карда шавад.

Баъди навишта шудани мақола ба он **унвон** гузошта мешавад. Унвони мақолаи илмӣ бояд далолатгар ва хурд бошад. Он набояд қолабӣ бошад, хонандаро ба хондан таҳрик кунад. Ҳеч гоҳ отифию шоирона набошад. Дар мақолаи илмӣ мисраъи шеърӣ шоири мавриди таҳқиқро унвон қарор додан мумкин нест. Ин гуна қор ҳамон вақт раво нест, ки мақола хусусияти ҳамагонӣ, яъне матбуотӣ дошта бошад, на илмӣ-пажӯҳишӣ. Унвони мақоларо тарзе шакл додан лозим аст, ки вожаи калидии таҳқиқ дар он ҷойгир шавад. Дар он вожаи навсохта ва аз зехни хонанда дур набояд роҳ ёбад. Хулласи калом, унвони мақола бояд ҳатман илмӣ, вале қобили фаҳм ва диққатангез бошад.

Пас аз тасҳеҳу такмил ва комилан омода шудани мақола ба он **чакида** менависанд, ки онро ба забонҳои аврупоӣ “абстракт” ё “резюме” ва ба русӣ “тезис” меноманд. Чакидаи мақола дар воқеъ бояд фишурда бошад ва дар он ҷой қардани баррасиву доварихо мумкин нест. Он аз номи шахси ғоиб навишта шуда, идеяи асосии аз таҳқиқ беруномада баён мешавад. Дар сохтани ҷумлаҳои чакида

бештар аз феъл истифода кардан лозим аст. Чунончи, “Мақола рочеъ ба он баҳс мекунад, ки...”; “Муаллиф дар ин мақола мекушад, ки...”; “Дар мақола кӯшиш шудааст, ки...”; “Дар мақола муаллиф бо истифода аз фалон равиш ба чунин натиҷа расидааст, ки ...” ва монанди инҳо [5, 43]. Ҳаҷми ҳақида маъмулан 150-200 калима мебошад. Аммо баъзе маҷаллаҳои илмӣ метавонанд барои навиштани ҳақида то 250-300 калима талаб кунанд.

Дар поёни ҳақида ҳатман **вожаҳои калидии** мақола оварда мешаванд. Ин ба он маъност, ки мафҳумҳои калидии мақола (7-10 калима) аз моҳияти таҳқиқ дарак медиҳанд ва хонандаро ба мутолиаи мақола роғиб мегардонанд. Бар иловаи он дар низомии индексатсионии ҷаҳол дар шабакаи интернет бо ҷустани калидвожаҳо мақолаи зарурӣро пайдо кардан мумкин аст. Бояд гуфт, ки ҳақидаи мақола дар сафҳаи алоҳида сабт мешавад ва маъмулан дар оғози мақола оварда мешавад.

Аз ҳама охир маълумот дар бораи муаллифи мақола сабт мешавад. Дар ин қисмат зикри ном ва номи хонаводагӣ, дараҷаву унвони илмӣ ва суроға кофист.

Китобнома

1. Максудов Бадриддин. Равиши таҳқиқ дар адабиёти форсӣ (ва дигар риштаҳои улуми инсонӣ). Ба форсӣ таҳияи дуктур Айюб Мансурӣ / Б. Максудов.–Техрон: Ҷиҳоди донишгоҳӣ, 1393 .
2. Максудов, Бадриддин. Равиши таҳқиқи адабиётшиносӣ. / Б. Максудов.– Душанбе: Сино, 2012.
3. Сафарализода, Ҳуҷамурод. Муносибат ба илм бояд ҷиддӣ бошад / Х. Сафарализода. // Ба қуллаҳои дониш. – 1 ноябри 2017. – С. 10-11.
4. Словарь литературоведческих терминов. Сост: Тимофеев Л.И., Тураев С.В. / Тимофеев Л.И., Тураев С. В.– М.: Просвещение, 1974.
5. Требования к докторской диссертации 2017–Портал Российской науки <https://www.ru-science.com/ru/blog/publikaciya>
6. Тӯсӣ, Баҳром. Роҳнамои пажӯҳиш ва усули илмии мақоланависӣ. / Баҳром Тӯсӣ. – Машҳад: Тарона. – Ҷопи ҷаҳордахум, 1373.
7. Футӯҳӣ, Маҳмуд. Оини нигоҳи мақолаи илмӣ-пажӯҳишӣ / Маҳмуд Футӯҳӣ. – Техрон: Сухан, 1385 ҳ.ш.

8. Футӯҳӣ, Маҳмуд. Оини нигориши мақолаи илмӣ-пажӯҳишӣ. Ба ҳуруфи тоҷикӣ баргاردони У.Юсуфӣ / Маҳмуд Футӯҳӣ. – Душанбе: Бухоро, 2016.

9. Ҳусайнӣ, Саййид Абулқосим. Бар соҳили суҳан / Саййид Абулқосим Ҳусайнӣ. - Техрон: Доруссақлин, 1376.

МАҚОЛАИ ИЛМӢ-ТАҲҚИҚИИ АДАБӢ ВА УСУЛИ ТАЪЛИФИ ОН

Муаллиф талаботи асосиро нисбат ба мақолаи илмӣ, ки замони ҳозир заруратан пеш гузоштааст, баррасӣ намуда, бештар ба сохтори мақолаи илмӣ-таҳқиқӣ таваҷҷуҳ дорад ва роҷеъ ба таркиби муқаддимаи мақола, баданаи он, натиҷагирӣ ё ҳулоса аз мақолаи таҳқиқӣ ибрози назар намудааст. Дар муқаддимаи мақола зарурати зикри мавзӯ, аҳамияти ҳалли он, пешинаи таҳқиқ, мақсаду вазифаҳои таҳқиқ, таъйин кардани ҳавза, мавзӯ ва методологияи таҳқиқ, пешниҳоди фарзияи илмӣ хеле муҳим дониста мешавад. Дар навиштани баданаи мақола, ки қисмати асосии таҳқиқ мебошад, берун нарафта аз мадори таҳқиқ таъкид мешавад. Қисмати баҳси мақола бояд мудаллал, мантиқӣ ва матину устувор бошад. Аҳамияти чунин сохтори собиту устувори қабулшудаи мақолаи илмӣ-пажӯҳишӣ адабӣ дар он дониста мешавад, ки шахси мақоланавис ҳини баёнаш дар ҳудуди ҷаҳорҷубаи муайяни мантиқӣ қарор мегирад ва аз гуфтори фаръию нолозим эмин мемонад. Чунин сохтор ба хонанда дар фаҳму дарки матни мақола кӯмак мекунад.

Вожаҳои калидӣ: мақолаи илмӣ-пажӯҳишӣ, муҳаққиқи адабӣ, сохтори мақола, равиши илмӣ, баҳс, маҷаллаи донишгоҳӣ.

НАУЧНО – ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ СТАТЬЯ И МЕТОДЫ ЕЕ НАПИСАНИЯ

В настоящей статье с привлечением существующих современных научно - методических работ, связанных с методами исследования, рассматриваются основные требования к написанию научно – исследовательских статей в области литературоведения. Автор в основном уделяет внимание структуре научной статьи и указывает на такие составные её части, как введение, основная часть и выводы. Во введении следует останавливаться на актуальности темы, научном значении ее решения, степени изученности исследуемой проблемы, цели и задачах исследования, объекте и предмете исследования, методах и методологии исследования, представлении научной гипотезы. Для написания основной

части статьи рекомендуется не выходить за рамки предмета исследования. Должен присутствовать научный спор и он должен быть обоснованным, логически правильно построенным и строгим. Важность при исследовании данной установленной структуры написания научной статьи заключается в том, чтобы ее автор не отклонялся с правильного пути и не выходил за рамки принятых требований, и остерегался многословия и неуместных рассуждений. К тому же такая структура статьи может способствовать быстрому освоению его содержания. Статья должна опубликоваться обязательно в рецензируемом научном журнале.

Ключевые слова: научная статья, исследователь литературы, структура, дискуссия, научный журнал.

SCIENTIFIC AND EXPLORATORY ARTICLE AND METHODS OF ITS WRITTEN

In this article the author analyses the involvement of existing of modern scientific and methodological works, which related to the research methods, the main requirements for writing the research articles in the field of literary criticism are considered. The author mainly pays attention to the structure of the scientific article and points to such constituent parts as the introduction, mainly the parts and conclusions. The introduction should dwell on the relevance of the topic, the scientific significance of its solution, the degree of knowledge of the problem being studied, the goals and objectives of the research, the object and subject of the research, the methods and methodology of the research, the presentation of the scientific hypothesis. In writing method the main part recommended to go beyond the subject of the study. There must be a scientific dispute and it must be justified, logically correct and strict. The importance of studying of this established structure for writing a scientific article is its author deviate from the correct path and go beyond the framework of accepted requirements, and be wary of wordiness and inappropriate reasoning. In addition, this structure of the article can contribute to the rapid improvement of its content. The article should be published necessarily in a peer-reviewed scientific journal.

Keywords: scientific article, literature researcher, structure, discussion, scientific journal.

Иттилоъ дар бораи муаллиф: Максудов Бадриддин – доктори илми филология, профессори кафедраи таърихи адабиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, e-mail: maksudov-56@mail.ru, тел.: + 992 919 13 98 19.

Сведения об авторе: Максудов Бадриддин – доктор филологических наук, профессор кафедры истории литературы Таджикского

национального университета, e-mail: maksudov-56@mail.ru, тел.: + 992 919 13 98 19.

About the author: Maqsudov Badriddin – Doctor of Philology Sciences, Professor of the History Literature Department of Tajik State University, E-mail: maksudov-56@mail.ru, тел.: + 992 919 13 98 19.

УДК:891,550

**ҲАМОҲАНГИИ “ҶАҲОН”-И ҲАКИМ НОСИРИ ХУСРАВ
БО “ҶАҲОН”-И УСТОД РӮДАКӢ**

Охонниёзов Варқа

Институту илмҳои гуманитарӣ ба номи академик

Б. Исқандарови АИ ҶТ

Таҳлилҳо ва фарзияҳои зиёде дар мавриди муносибати маънавӣ, эътиқодӣ ва ҳамоҳангии эҷодии Носири Хусрави Қубодиёнӣ (1004-1088) ва Абӯабдуллоҳ Муҳаммад бини Ҷаъфарӣ Рӯдакӣ (860-941) анҷому пешниҳод шудаанд. Таҳлилҳо ва пешниҳодҳои анҷомшуда думболагири аҳдофи мухталиф будаанд ва аксари ҳадафҳо ба мавқеъгирии муҳаққиқин дар муносибат ба масъалаи баррасишаванда иртибот доштаанд. Дар миёни аҳдофи аслии таҳлилотӣ ёдшуда муайян намудани қаробат ё тафриқаи ин ду ҳаким дар масоили эътиқодӣ дар мадди аввал гузошта мешуд ва бояд гуфт, ки аксари пажӯҳишгарон муқоисаи намунаҳои ашъори онҳоро барои истехкоми андешаҳои фардӣ хеш анҷом медоданд. Мақолаи пешниҳодшуда боз як намунаи муқоисаи ашъори Ҳаким Носири Хусрав ва Устод Рӯдакӣ мебошад, ки дар маркази таҳлили он суvari “ҷаҳон” меистад. Бояд гуфт, ки таҳлил ва муқоисаи мо аз доираи исботи тааллуқоти мазҳабӣ ва эътиқодии ин ду фарзанди шаҳири миллати тоҷик дар дарки мафҳум ва нақши ҷаҳон берун буда, қўшиш мекунем, то ҷаҳонбинии онҳоро дар “пахои веҷеъияти осорашон”, ки “нисбат ба маншаи илмию мазҳабии он васеътар аст” [7, 105], баррасӣ намоем. “Ҷаҳонбинӣ” гуфта, мо ду мафҳуми ин истилоҳро ба назар мегирем, ки яке “ҷаҳони андеша” ва дигаре “муносибат ба ҷаҳон”-и бузургони мавриди таваҷҷуҳ мебошанд.

Ҷаҳон аз ҷумлаи он мусаввараҳое маҳсуб мешавад, ки дар ашъори бозмондаи Устои шеърӣ Аҷам ва аксари осори Ҳақими Хуросон яке аз нақшҳои калидӣ дорад. Ин аҳвол сабабҳои худро дорост ва дуруст муайян намудани он сабабҳо боиси даст ёфтани ба ҳақиқати муносибати онҳо ба ҷаҳон мегардад.

Нахустин сабаби мавқеъ пайдо намудани “ҷаҳон” дар осори Устод Рӯдакӣ ва Ҳаким Носири Хусрав ба ҳақиқати воқеъӣ, ки тамоми аҳли башар ва мавҷудоти дигари олам дар он вучуд дорад, вобаста аст. Яъне, ҳамаи мо дар ҷаҳон, олам, даҳр, гетӣ, дунё мавҷудем ва ба ҳам ва ба тамоми мавҷудоти дигари он иртиботи ҳамешагӣ дорем. Хуллас, ҷаҳон, пеш аз ҳама, пойгоҳ барои ҳастӣ ва ҳаёти инҷаҳонии мост; он, агарчи муваққатист, вале ҳонаи мост. Устод Рӯдакӣ дар порчаи маснавимонандаш, ки дар он ба донишандӯзии мударроми инсон ишора шудааст, “аз сари одам фароз” будани ҷаҳон-ро ба ҳамин маъно кор фармуда, яъне аз бозе ки инсон пой бар олами ҳастӣ ниҳод, ин ҷаҳон барояш муҳайё буд.

То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,

Кас набуд аз роҳи дониш бениз [3, 329].

Носири Хусрав гӯё ҳамин маъниро, вале дар шакл ва хитоби дигар мегӯяд ва барои мо муҳим ин аст, ки дар он ҷаҳонро “аз бари одам (ту) мударро” мегӯяд, ки мазмуни сухани Рӯдакӣ дар мавриди “аз сари одам фароз” будани олам аст:

Эй хонда бисе илму ҷаҳон гафта саросар,

Ту бар замию аз барат ин ҷархи мударро [2, 257].

Чун ҷаҳон, даҳр, гетӣ, олам, дунё воқеъ вучуд дорад он маҳсус аст ва ҳар як ҳолату вазъияту фасли он тавассути панҷ узви инсонӣ ҳиссу дарк мегардад. Аз ин рӯ, ҷаҳон бо тамоми муродифҳояш барои он суханпардозони номӣ ҳамчун манбаи дарки зебоӣ ва ё баръакс, чун сарчашмаи ҳолати нохушоянд, ки аз ирода ва хоҳиши онҳо вобаста нест, арзи ҳастӣ мекунад. Дар ин маврид табиат, ки ҷаҳони хурдтаре дар ҷаҳони бузургтар аст, бо ҳолату вазъият ва фаслҳои солаш худро дар ашъори онҳо ба маъраи мегузорад. Дар чунин ҳол чизе, ки ин ду нобиға ба тасвир мегиранд, ҳамааш заминӣ аст ва ҳолати воқеъӣ дорад [5, 61-62]. Масалан, Устод Рӯдакӣ зебоии мавсими баҳорро чунин дидааст:

*Омад баҳори хуррам бо рангу бӯйи тиб,
Бо сад ҳазор нузҳату ороиши аҷиб.
Шояд, ки марди тир бад-ин гаҳ шавад ҷавон,
Гетӣ бадил ёфт шабоб аз пайи машиб... [3, 61].*

Дар охири ин насиб, агарчи арҷ бар мамдуҳи шоир гузошта шуда бошад ва дидораш аз “навбаҳори ҷаҳон” хубтар ба ҷашм тофта бошад, вале тасдики ҳубии “навбаҳори ҷаҳон ба ҷашм” эътирофи зебоӣ ва шавқангезии табиати зинда мебошад.

*Ҳарчанд навбаҳори ҷаҳон аст ба ҷашм хуб,
Дидори хоҷа хубтар, он меҳтари ҳасиб... [3, 61].*

Ҳаким Носири Хусрав низ тасвироте ҷолибро аз фасли баҳор ва зиндашавии табиат барои мо пешкаш намудааст ва абёти зер аз як қасидаи шоир чун намунаи монанд ба тасвиrotи фавқи Устод Рӯдакӣ оварда мешавад:

*Омад баҳору навбати сармо шуд,
В-ин солхӯрда гетӣ барно шуд.
Об чу нили бирка-и майгун шуд,
Саҳрои симгун-и хазро шуд.
В-он боди чун дирафиши дайӯ баҳман,
Хуш чун бухори уд мутарро шуд.
Бечора мушкбед шуда урён,
Бо гӯйвору қуртаи дебо шуд.
Рухсори даштҳо ҳама шуд тоза,
Ҷашии шукӯфаҳо ҳама бино шуд... [2, 229-230].*

Қобили қайд аст, ки мисли Рӯдакӣ, ки дар охир ҳамаи тасвиrotи зебояшро арзандаи чехраи мамдуҳ надонист, Носири Хусрав ҳам тасвири зебоии фасли баҳорро бо изҳори масъалаҳои мазҳабӣ-эътиқодии худ анҷом додааст. Ин тасвиrot маҳсули ҳунари воло ва дарки фавкулодаи зебоӣ аз тарафи ҳар ду мутафаккир мебошад. Дар ин миён ба як масъалаи дигар низ бояд таваҷҷуҳ шавад, ки аз ҷаҳон ва аз табиати ҷаҳон берун нест. Ин масъала ватан ва эҳсоси муҳаббати он тавассути унсурҳои алоҳидааш аст.

Дар ашъори бозмондаи Устод Рӯдакӣ бо номи ду ҳудуди ҷуғрофӣ рӯ ба рӯ мешавад, ки яке Бухоро ва дигаре Хуросон астанд.

Мусаллам аст, ки Рӯдакӣ аз синни наврасӣ ба Бухоро омад ва ин гахвораи тамаддуни мардумони тоҷик барои Маликушшуаро меҳани парвозҳо ва машҳурият гардид. Ин шахр тимсоли зебӣ ва ҳунари Шарқ аз як тараф ва макони илму маърифат, амирону подшоҳон, озодагону паҳлавонон аз тарафи дигар буд. Аз ин лиҳоз, ҳар як унсури он барои Рӯдакӣ азизу гирифт буд. “Боди Бухоро” ва “Бӯйи чӯйи Мӯлиён”-аш аз қабиле он унсурҳо мебошанд, ки барои Рӯдакӣ меҳандӯст азизу гирифт махсус мешаванд:

Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд,

Бо бӯйи гулу мушқу насими саман ояд [3, 108].

Дар ғазали машҳури “Бӯйи чӯйи Мӯлиён” асоси тасвири Бухоро фароҳам овардааст ва дар баробари ёди чӯйи Мӯлиёнаш, ки дар мисраи аввал омадааст, се маротиба исми Бухоро меояд: маротибаи аввал чун муҳотаб ва ду маротибаи дигар бо авсофи “осмон” ва “бӯстон”. Дар ин ғазал ва ҳолати бавуқӯмадаи марбут ба он, ки муҳаққиқин онро намунаи олии ҳисси меҳанпарастӣ муаррифӣ намудаанд, фард меҳвар нест, балки макон меҳвар аст, маконе, ки дар ҷаҳон ё аниқтараш, ҷузъи ҷаҳон аст. Чунончи осмон бидуни моҳ ҳам мавҷуд аст, аммо чун моҳ ҷузъи осмон аст ва ба он ҷилои дигар медиҳад, бояд ба осмон биёяд; бӯстон бидуни сарв ҳам мавҷуд аст, вале қаду болои сарв ва будани он ба бӯстон таровати дигар мебахшад. Пас Бухоро буд, ҳаст ва мемунад, аммо амир бояд дар Бухоро бошад, то низоми давлатро дар даст ва таҳти назорат дошта бошад. Рӯдакӣ тавонист дилбастагии худро ба Бухоро бо калом ва лаҳна ифшо намояд, ки дигарон ва аз ҷумла амир, низ онро садои дили худ пиндоранд.

Рӯдакӣро дилу пой дар банди Бухоро буд ва аксари шореҳони қитъаи зер маҳз тараннуми ҳаёти инҷаҳонии шоирро дар он дарёфтаанд:

Рӯй ба меҳроб ниҳодан ҷӣ суд?

Дил ба Бухорову бутони Тароз.

Эзади мо васвасаи ошиқӣ

Аз ту назирад, напазирад намоз! [6, 121].

Бухорои Носири Хусрав Балх буд ва шоир тавассути боди аср дуруду паёми худро ба ин механи азизаш мефиристад ва чӯёи ҳолу аҳволи он мешавад:

*Эй боди аср, агар гузарӣ бар диёри Балх,
Бигзар ба хонаи ману он ҷой ҷӯй ҳол.
Бингар, ки чун шудааст пас аз ман диёри ман,
Бо ӯҷӣ кард даҳри ҷафо ҷӯи бадфиол.
Тарсам, ки зери пои замона хароб гаит,
Он бозғо хароб шуд, он хонаҳо тилол [2, 324].*

Чизе зиёдтар аз он, ки шоир воқеияти аҳволро тавассути пурсиш аз хоку боғу хонаҳои диёри худ ба калам меорад, дар ин байтҳо нест. Ҳаким Носири Хусрав ҳолу аҳволи диёрашро, ки воқеъан дучори заҳмату харобӣ шуда буд, ҳамчун як фарзанди дилсӯз мепурсад. Балх хона ва макони ҳикмат буд (*Ҳикматро хона буд Балху кунун / Хона-и вайроғу бахт ворун шуд* [2, 198], Балх бихишт буд бо табиати чун бихиштосояш (*Азеро ту ба Балхи чун бихиштӣ / В-аз инам ман ба Юмгон монда мас чун* [2, 388]). Ҳамаи ин тавсифҳо ва афсӯсхӯриҳо дар мавриди Балх асоси табиӣ-воқеӣ доранд, яъне барои шоир ҳар як гулу гиёҳ, ҳар як буттаву рустани, ҳар як пораи замин ва намуди хок ва ҳар боғу роғи Балх чун диёри аҷдодӣ азиз буд. Пас Балх ҷаҳони маҳдуди ҳисшаванда дар ҷаҳони беинтиҳо барои шоир маҳсуб мешуд ҳамчунонки Бухоро барои Рӯдакӣ.

Дар баробари Бухоро ва Балх, барои ҳар ду ҳаким ҳам Хуросон диёр ва механи бузург ва мойи ифтихорашон буд. Хуросон барои Рӯдакии шоир дар се маврид чун мойи ифтихор будааст, ки ду мавриди аввал ба ҳангоми худро шоири Хуросон муаррифӣ намудан ва мадҳи амири Сомониро ҳамчун шоҳ ва амири Хуросон гуфтан зоҳир мешавад, аз мавриди сеюм дар ҷои зарурӣ ёдовар хоҳем шуд.

Бо ифтихори шоир аз “шоири Хуросон будан” дар қасидаи “Пирӣ” рӯ ба рӯ мешавам ва он навъе ифтихори ҳамоҳанг ба афсӯс аст, чунончи:

*Шуд он замона, ки шеъраш ҳама ҷаҳон бинишад,
Шуд он замона, ки ӯшоири Хуросон буд [3, 78].*

Дар давоми абёти минбаъдаи қасида Устод Рӯдакӣ аз дороии худ ёд намудааст, ки маҳз мири Хуросон ба ӯ, ҳамчун подоши ҳунараш, бахшида буд:

Бидод мири Хурсон-и чил ҳазор дирам,

Дар ӯ фузунӣ як панҷ мири Мокон буд [3, 78].

Дар байти ғавқ шоир ифтихорашро на ба мазидии дирам, балки ба деҳиши мири Хуросон пайваста медонад. Агар Рӯдакӣ шоир ин чил ҳазор дирамро дар корхонае кор карда ба даст меовард, аз он муфтахар намебуд ва ёд ҳам намекард. Вале деҳишу баҳиши мири Хуросони бузург барои як шоири меҳанпараст азизу гиромӣ мебошад. Ифтихори шоир аз мир дар он аст, ки ӯ мири Хуросон аст, сарвари ватани калон ва соҳибтаърихи шоир аст. Дар байти зер бузургӣ ва забардастии мири Хуросонро мушоҳида мекунем, ки Рӯдакӣ мегӯяд:

Имрӯз ба ҳар ҳоле Бағдод Бухорост,

Куҷо мири Хуросон аст, тирӯзӣ он ҷост [3, 67].

Хуросон тимсоли ватани соҳибмаърифат, макони аҳли фазлу ҳунар, диёри қобили дӯст доштан ва манбаи ифтихори Ҳаким Носири Хусрав дар тамоми тӯли умраш будааст. Ӯ пайваста барои ин макон сиришк аз дида ва хун аз ҷигар мерехт, зеро ин макони фазлу адаб ҷои мору мӯр гашт ва ватандорони забардасташон зердасти зердастони дирӯзаи хеш гардиданд (*Зи бас дастону бединӣ бимондаст, / Ба зери дастӣ қавме зердастон*) [2, 375]. Аз ин хотир, Носири Хусрав лоиқи саломи тавассути бод фиристодаи худ танҳо аҳли фазли Хуросонро медонад, на нодонону дунони миллатро.

Салом кун зи ман, эй бод, мар Хуросонро,

Мар аҳли фазлу хирадро, на ому нодонро [2, 122].

Фазли Хуросон ба мирону ҳакимони он, ки аз дудмони Сомон буданд, вобастагӣ дошт. Чун Оли Сомон фано шуд, фазилати Хуросон низ помол гардид:

Хуросон з-оли Сомон чун тикӣ шуд,

Ҳама дигар шудааст аҳволу сомон [2, 375].

Ручуъ мекунем ба як байт аз қасидаи “Пирӣ”, ки дар он Устод Рӯдакӣ фаҳри худро аз “Оли Сомон” қаламдод мекунад:

Киро бузургию неъмат аз ину он будӣ,

Маро бузургию неъмат зи Оли Сомон буд! [3, 78].

Хуросон барои Ҳаким Носири Хусрав ба мусавварае табдил ёфт, ки тавассути он мутафаккир қариб тамоми мавзӯҳо ва мундариҷаи қасоидашро: чи иҷтимоӣ ва чи сиёсӣ, чи эътиқодӣ ва чи мазҳабию динӣ, чи ватандӯстию чи ҳичрат - муайян намуда буд [8, 27-36]. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки ватани хурд ва ватани бузург пуле миёни инсон ва ҷаҳон мебошанд. Аксари вақт мутафаккирони мавриди назари мо ба ҷаҳон аз зовияи шинохти ватан ва ҳолу аҳволи он нигоҳ мекарданд. Ин буд, ки муносибати онҳо ба ҷаҳон гоҳе ба таври ҳасана ва гоҳе ба таври нафрат сурат мегирифт.

Як масъалаи дигари марбут ба Хуросонро дар афкор ва осори ин ду мутафаккир нодида наметавонам. Дар боло се мавриди ифтихори Устод Рӯдакӣ аз Хуросон ёдрас шуд ва дар хусуси дуи он таҳлили муҷмал анҷом гардид. Мавриди сеюми ифтихори Рӯдакӣ аз Хуросон дар ин мисраи бозмонда ба назар мерасад, ки гуфта будаст: *Сирри ҳакимон ба Хуросон марост...* [4, 96].

Ба таҳлили ин сирр доктор Қаландариён дар асари ба ҳаёту мансубияти эътиқодии Рӯдакӣ бахшидааш қисмати алоҳидаро ихтисос додааст ва онро бо афкори ҳамгунаи Носири Хусрав дар муқоиса низ гузоштааст [1, 49-164]. Мо дар ин маврид танҳо ба байте аз қасидаи Ҳаким Носири Хусрав муроҷиат мекунем, ки дар мисраи дуюми он ҳамоҳангии пурра бо мафҳуми мисраи Устод Рӯдакӣ мушоҳида мегардад:

На, бас фаҳрам он-к аз Имоми Замона,

Сӯи оқилони Хуросон сафирам [2, 355].

Ифтихори Носири Хусрав ба будани “Ҳуҷҷати Хуросон” хеле мазид аст ва дар ин бора устодони таҳқиқ андешаҳои ҷолибро баён доштаанд [8, 27-29]. Муҳим ин аст, ки ҳар ду бузургвор ба мавқеъу манзалати маҳз дар Хуросон дошташон ифтихор мекунанд.

Роҳи дигари назари мутафаккирон ба ҷаҳон аз ҳолу аҳволи ҳуди онҳо мегузашт. Ба суҳане дигар, ҳар як вазъе, ки ба онҳо руҳ меод, хоҳ бо хости табиат ва хоҳ бо иҷбори муҳити сиёсӣ иҷтимоӣ, боиси таҳлили назари онҳо ба ҳусну қубҳи ҷаҳон мегардид.

Устод Рӯдакӣ дар қасидаи “Пирӣ” аҳволро, ки мазлуму заъифу камқуввату муҳтоҷ шуда буд, ба даврони ҷавониаш дар муқоиса

гузошта, онро хосият ва қонуни ҷаҳон медонад. Ҷаҳон то ҳаст гирдгардон аст ва ин гирдгардии ҷаҳон, ки қонунист, ҳолу чехраи ашӣ дар худ бударо ба ҳар сурат менамоёнад:

*Ҷаҳон ҷамеиш чу ҷаишест, гирдгардон аст,
Ҷамеиш то бувад оин-и гирдгардон буд.
Ҷамон, ки дармон бошад, ба ҷойи дард шавад,
Ва боз дард ҷамон, к-аз нахуст дармон буд.
Куҳан кунад ба замоне, ҷамон ку ҷо нав буд,
Ва нав кунад ба замоне ҷамон, ки хулқон буд.
Басо шикаста биёбон, ки боғи хуррам буд,
Ва боғи хуррам гашт, он ку ҷо биёбон буд... [3, 76].*

Носири Хусрав низ ҳамин гирдгардониву дигаршавии ҳоли ҷаҳонро ба таъкид гирифта, дилтанг набуданро барои бешу ками ҷаҳон таълим медиҳад:

*Аз бешию камиш ҷаҳон танг макун дил,
Бо даҳр мудоро куну бо халқ мувосо.
Аҳволи ҷаҳони гузаранда гузаранда-ст.
Сармо зи паси гармо, сарро паси зарро [2, 118].*

Ҳангоме ки ҳаводиси зиндагӣ ва таъсири онҳо ба инсон (аксаран дар шахсияти худӣ гӯянда) дар маркази муҳокима қарор мегирад, он гоҳ ҷаҳон дар мафҳуми рӯзгор, зиндагӣ, ҳаёт дарк мегардад. Дар ин маврид ҷаҳон сифатҳои бевафой, гузарандагӣ, ҷафогарӣ, ситамгорӣ, кулфатбахшӣ ва амсоли инҳоро касб мекунад. Рӯдакии шоир дар ин бора чунин мефармояд:

*Ин ҷаҳон пок хобкирдор аст,
Он ишносад, ки дил-и бедор аст.
Некиш ӯ ба ҷойгоҳи бад аст,
Шодиш ӯ ба ҷойи темор аст.
Чӣ нишинӣ бад-ин ҷаҳон ҳамвор,
Ки ҳама кори ӯ на ҳамвор аст.
Кунини ӯ на хубу чехраи хуб,
Зишткирдору хубдидор аст [3, 65].*

Бо таваҷҷуҳ ба ин гуфтаҳои Носири Хусрав ва муқоисаи онҳо бо абёти Устод Рӯдакӣ кас мафҳум ва мазмуни ҳамсони онҳоро бидуни мушкилӣ дарк мекунад:

*Ин ҷаҳон хоб аст, хоб, эй нури боб,
Шод чун бошӣ бад-ин ошуфта хоб?
Равшании чаширо хуш-хуш бибурд,
Равшани-и, эй рӯинойӣ чашии боб.
Тобу нур аз чашии ман мебурд моҳ,
Тобу нураи ғашт яксар печу тоб.
Печу тобаи нуру тоб аз ман бибурд,
То бимондам тофта бе нуру тоб... [2, 150-151].*

Ин байтҳо инчунин, мазмуни қисматҳои аввалу охири қасидаи “Пирӣ”-и Устод Рӯдакиро ба ёд меоранд. Дар маркази ҳамаи ин гуфтаҳо ҷаҳон-рӯзагор қарор гирифтааст.

Симои дигари ҷаҳон дар тафаккур ва осори Устод Рӯдакию Ҳаким Носири Хусрав дар мафҳуми модар зухур мекунад, ки ҳам ба хубӣ ва ҳам ба нохубӣ ёд шудааст. Масалан, дар ин қитъа Устод Рӯдакӣ ҷаҳонро ҳам модар (ба некӣ) ва ҳам модарандар (ба зиштӣ) мухотаб қарор додаст:

*Ҷаҳону, чунинӣ ту бо бачагон,
Ки гаҳ модарӣ, гоҳ модандаро!
На позер бояд туро на сунун,
На девори хашту на з-оҳан даро! [3, 55].*

Носири Хусрав ҷаҳонро дар чанд маврид “модари бадмехр” хитоб мекунад, ки мафҳуми “модандар”-и Устод Рӯдакиро ифода кардааст. Чунончи дар ин қисмат аз як қасидааш овардааст:

*Эй қуббаи гардандаи беравзани хазро,
Бо қомати фартушио бо қуввати барно.
Фарзанди туем, эй фалак, эй модари бадмехр,
Эй модари мо, чунки ҳама кини каиш аз мо? [2, 117].*

Ё дар қисмати дигаре аз қасидаи дигар:

*Гар туй, эй чархи гардун, модарам,
Пас чаро ту дигару ман дигарам?
Бас шигифтам, к-аз чӣ бошад дар ҷаҳон,
Бо чунин бадмехр меҳри модарам? [2, 355].*

Гузарандагии олам, ҷафопешагии ҷаҳон, модарандар буданаш “панди рӯзагор” (*Замона панде озодвор дод маро*) [3, 71] барои ҳакимон буд ва онҳо аз инсон талаби бо “чашии хирад” (*Ин ҷаҳонро*

нигар ба чаими хирад) [3, 176] дидани онро карданд. Ҷаҳонро наметавон ба оҳан баст, балки онро танҳо бо занҷири хирад ва ҳикмат бастан метавон (*Ҷаҳонро ба оҳан нашоёд-и бастан, / Ба занҷири ҳикмат бибанд ин ҷаҳонро*) [2, 119]. Ба ҳар ҳол, ҷаҳон дар тафаккур ва осори ин ду ҳаким мақоме хосса дорад ва таҳлили пурраи он боиси кашфи ҳикматҳои дигар мегардад.

Китобнома

1. Қаландаров Ҳ. Рӯдакӣ ва исмоилия / Ҳоким Қаландаров. – Душанбе: Эр-граф, 2012. – 236 сах.
2. Носири Хусрави Қубодиёӣ. Девони ашғор / Ҳаким Абӯмуъин Амидулло Носири Хусрави Қубодиёӣ, чопи дуввум, бо эҳтимоми Саид Насруллоҳи Тақавӣ. – Техрон: Интишороти Муъин, 1380. – 734 сах.
3. Рӯдакӣ. Ашғор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Душанбе: Адиб, 2017. – 416 сах.
4. Рӯдакӣ. Девон / Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммад ибни Ҳаким ибни Абдурахмон ибни Одам Рӯдакии Самарқандӣ. – Олмотӣ, 2007. – 256 сах.
5. Саидзода, Ҷ. Сувари ҳаёл дар шеъри Рӯдакӣ / Ҷамолиддин Саидзода. – Душанбе, 2009. – 100 сах.
6. Тохирҷонов, А. Рӯдакӣ. Рӯзгор ва осор (таърихи таҳқиқ). – Техрон, 1386. – 217 сах.
7. Шарифзода, Х. Озодандешӣ дар шеъри Рӯдакӣ / Худой Шарифзода // Масъалаҳои назария ва таърихи адабиёти тоҷик. – Душанбе: Сино, 2017. – с. 95-106.
8. Шарифов, Х. Розии ҷаҳон / Худой Шарифов. – Душанбе: Нодир, 2004. – 352 сах.

ҲАМОҲАНГИИ “ҶАҲОН”-И ҲАКИМ НОСИРИ ХУСРАВ БО “ҶАҲОН”-И УСТОД РӮДАКӢ

Зиёда аз 1000 сол аст, ки муҳаққиқон дар хусуси афкори ҳамранги Носири Хусрави Қубодиёӣ ва Рӯдакии Самарқандӣ баҳсҳо ороштаанд ва таҳлилҳо пешниҳод намудаанд. Аксари ин баҳсҳо ба мақсади нишон додани гароиши ақидавии ҳардуи ин шахсият анҷом шудаанд. Дар ин мақола муаллиф ҳамоҳангии ақидавии ин мутафаккиронро сарфи назар карда, масъалаи мафҳуми “ҷаҳон”-ро дар доираи дарки воқеъӣ ва қорбасти он чун мусаввараи бадеӣ барои изҳори ақидаҳои иҷтимоӣ ва сиёсашон

баррасӣ намудааст. Мақола дар асоси сарчашмаҳои муътамади илмӣ ва бадеӣ омода гардида, қимати илмӣ дар пешниҳоди боз як усули таҳлил ва муқоисаи ашъори бузургтарин чехраҳои адабиёти тоҷик мебошад.

Калидвожаҳо: Рӯдакӣ, Носири Хусрав, ҷаҳон, даҳр, воқеият, тафаккур, андеша, ватан, модар, модандар, Хуросон, Бухоро, Балх.

СХОДСТВО “МИР” ХАКИМА НОСИРА ХОСРОУ С “МИР”-ОМ УСТОДА РУДАКИ

Более 1000 лет как исследователи проводят анализ творчества и сопоставляют отдельные схожие мысли Носира Хосроу Кабадиани и Рудаки Самарканди, а также излагают различные выводы. Большинство этих дискуссий проводились и проводятся с целью определения вероисповеданий этих мыслителей. В данной статье автор обходит этот вопрос и рассматривает значение слова “мир” в сознании и творчестве этих двух поэтов с точки зрения его реальности, а также его значения в качестве художественного элемента. Статья написана на базе убедительного научного и художественного материала, и предоставляет новый метод анализа и сопоставления творчества великих представителей таджикской литературы.

Ключевые слова: Рудаки, Носир Хосроу, вселенная, мир, реальность, сознание, размышление, родина, мать, мачеха, Хорасан, Бухара, Балх.

THE SIMILARITY OF NASIR KHUSROW'S “WORLD” AND USTOD RUDAKI'S “WORLD”

For more than thousands years, the researchers were analyzing the works and comparing some of the similar thoughts of Nasir Khosrow Qabadiyani and Rudaki Samarkandi and also laying out conclusions for science. Most of these discussions and analyzes were conducted and continue to be conducted with a view to determining the religious affiliation of these thinkers. In this article, the author bypasses this issue and considers the meaning of the word “world” in the consciousness and works of these two poets in terms of their reality and also its meaning as an artistic element. The article is written on the basis of sufficiently convincing scientific and artistic material and provides a new method of analysis and compilation of the works of the great representatives of Tajik literature.

Keywords: Rudaki, Nasir Khosrow, universe, world, reality, mind, thoughts, homeland, mother, stepmother, Kharasan, Bukhoro, Balkh.

Маълумот дар бораи муаллиф: Варқа Охонниёзов – сарҳодими илмии Пажӯҳишгоҳи илмҳои инсонии АИ ҶТ, доктори илми филология, e-mail: shuwoz@mail.ru

Сведения об авторе: Варқа Охонниёзов – главный научный сотрудник Института гуманитарных наук АН РТ, доктор филологических наук. e-mail: shuwoz@mail.ru

About the author: Varka Okhonniyozov - Leading Researcher of the Institute of Humanities, Tajik Academy of the Sciences, Doctor of the Philological Sciences. e-mail: shuwoz@mail.ru

УДК: 8Т2

**АНАХРОНИЗМЫ В РОМАНЕ СОРБОНА
«ПОЭМА О БОЖЬЕМ СЫНЕ»**

Улмасова З.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанди ба номи академик Б.Гафуров

Анахронизм – это ошибочное отнесение событий одного исторического периода другому. Иранские ученые Саид Сабзиян Мурадабади и Мир Джалалуддин Каззои в «Словаре литературной теории и критики», перечисляя персидские эквиваленты понятия «анахронизм» – временные несоответствия, исторические разночтения, временные разночтения, отмечают: «Говорить о чем-либо или назвать что-либо и отнести его ко времени, которого еще не было. Например, если сказать, что на Фирдоуси оказал влияние кинематограф» [4, 26].

В «Краткой литературной энциклопедии», где приводится более точное определение этого термина, говорится, что анахронизм - это отнесение свойственных одному определенному историческому периоду признаков или взглядов, поступков и обычаев другому времени [2, 1088]. Другими словами, писатель должен быть верен исторической правде и не писать о событиях или понятиях и обычаях, которые не могли иметь места во времени, являющемся объектом его изображения. Следует отметить, что некоторые писатели сознательно используют анахронизм в качестве творческого метода [2, 1088].

Ниже мы проанализируем несколько случаев анахронизмов в романе Сорбона.

Использование омонимов и синонимов - одна из особенностей писательской манеры Сорбона. Слово «*қайсар*», являясь омонимом, в романе употребляется в двух значениях:

1. В основном, в значении «упрямый, своевольный».

-- Значит, вы не знаете своего сына, царица... Он пошел в отца: упрямый, своевольный... [8, 1, 136]. (Слова Аристотеля об Александре).

— ... то есть Аристотель обманул меня? Нет... Он сказал правду. Олимпиада также говорила об этом. Однако я, упрямец, никого не слушаю... [8, 1, 319]. (Собственные слова Александра о себе).

В данном значении это слово неоднократно встречается и в речи героев [8, 1, 323; 8, 1, 492; 8, 1, 497], и в словах автора [8, 1, 406; 8, 2, 193]. Обращение к двум изданиям таджикско-русского словаря (в 1954 и 2006 гг.) выявляет, что за последние 50 лет значение этого слова претерпело определенные изменения. В «Таджикско-русском словаре» [9] приводится:

Қайсар – 1. разг. крепкий, негибачый, непобедимый; 2. упрямый, настойчивый.

В другом «Таджикско-русском словаре» [11, 296] упомянуты следующие значения: «упрямый, назойливый». На этой же странице приводится слово «*қайсарӣ*», переводимое как «упрямство, своеволие, непокорность». Интересно, что в первом словаре отсутствует слово «*қайсарӣ*».

Как видим, из пяти значений, приведенных в словаре 1954 года (1. крепкий, негибачый, непобедимый; 2. упрямый, настойчивый) в словаре, изданном в 2006 году, осталось лишь одно значение -- «упрямый», к которому добавлено значение «назойливый». Примерно все значения, приведенные в словаре 1954 года, имеют положительный оттенок, а в словаре 2006 года русский вариант слова приобрел некоторый отрицательный оттенок.

В романе слово «*қайсар*» используется именно в том значении, которое сегодня распространено в северных таджикских наречиях, т.е. «упрямый, непокорный, своенравный, непослушный».

Также следует отметить, что в «Фарханги забони тоҷики» (М., 1969) упомянутое выше значение отсутствует. И наконец, в словарях это значение указывается как второе, т.е. переносное значение слова.

Теперь остановимся на основном значении слова. В романе, в тексте автора это слово используется так:

-- Наставник не поверил. Не поверил, что Римский цезарь, со своей юношеской горячностью и вспыльчивостью, не послушается его [8, 1, 136].

По поводу этого слова в словаре «Бурхони котеъ» есть интересное толкование, упоминаемое в последующем и другими авторами, как Гиясуддин Рампури и Алиакбар Деххудо в своих словарях: «*Кайсар* – ребенок, мать которого умирает перед тем, как родить его и живот матери разрезают, чтобы вынуть его. Поскольку первый из цезарей - Августус, появился на свет таким способом, то стал известен под этим прозвищем» [5, 3, 1551].

В первом томе «Бурхони котеъ» приводится следующее толкование слова «Августус»: «Августус – имя первого царя. Он из числа римских цезарей, его прозвали цезарем из-за того, что его мать умерла во время родов, ей разрезали живот и вынули ребенка. И на латыни таких людей называют цезарями. И говорят, что Иисус появился в его время» [5, 1, 144-145].

В примечаниях к «Бурхони котеъ» Мухаммад Муин приводит подробное толкование этого слова: на латыни Caesar (от coedere – резать). Относят к императорам династии Юлия Цезаря. Греческое слово Kaisar через арамейский перешел в арабский язык, из латыни Caesar (от coedere (резать) = caesar (франц.), caesar (англ.) = Kaiser (нем.) = + sar (русс.), польское + tzar, czar. Цезарь – прозвище Юлиуса, римского императора (род. 100 - ум. 44 до н.э.). После него императоров его династии, а в последующем - всех римских императоров стали называть цезарями» [5, 3, 1551].

Анализ происхождения слова «*қайсар*» не входит в круг задач нашей статьи. Однако, основываясь на пояснениях М.Муина и сведений некоторых других энциклопедий, можно сделать следующий вывод: «*қайсар*» в качестве термина для обозначения понятия «царь» (цезарь, кайзер) начал использоваться в первом веке до нашей эры.

Речь идет о втором, т.е. переносном значении этого слова. С. Айни указывает следующие его значения: «*Қайсар* – 1. Прозвище древних римских правителей; 2. Прозвище немецких царей последнего столетия; 3. Упрямый, своенравный, жестокий и прижимистый человек (это значение переносное и свойственно таджикскому языку)» [8, 1, 510]. В действительности, ни в одном персидском словаре слово «*қайсар*» не приводится в этом значении. Согласно сведениям «Фарханги забони тоҷикӣ», данное слово в переносном значении не встречается в текстах X - начала XX вв. Следовательно, возникает вопрос о том, насколько приемлемо использование этого слова в речи героя романа, события которого происходят в IV веке до нашей эры?

В романе писатель цитирует стихотворения от имени героев с целью подтверждения мысли и усиления воздействия их слов. При этом Сорбон применяет различные приемы:

1. Писатель приводит стихотворение в речи героя без изменений. Например, когда македонцы, погрузив драгоценности персов на верблюды, отправляют их в Грецию, «персы... поняли, что уходит их душа»:

«Дар рафтани чон аз бадан, гӯянд ҳар навъе суҳан
Ман худ ба ҷашми хештан дидам, ки ҷонам меравад» [8, 1, 631].

Подстрочный перевод:

По-разному называют то, как тело покидает душа,
Я своими глазами увидел, как уходит моя душа.

Также при описании гетеров приводятся следующие строки:

«Зулф ошуфтаву хай кардаву хандонлабу маст,
Пироҳан ҷоку ғазалхону суроҳӣ дар даст» [8, 1, 690].

Подстрочный перевод:

С растрепанными локонами, с улыбкой на губах и пьяный,
Страдая, читает газели с чашей вина в руках.

Или же при описании наружности Александра приводится следующий бейт:

Ба базм андарун осмони вафост,
Ба разм андарун тезҷашм аждаҳост [8, 1, 631].

Подстрочный перевод:

Во время пира – он верх преданности и постоянства,

Во время битвы – дракон с зоркими глазами.

Парменид – греческий военачальник, в своих размышлениях читает про себя следующий бейт:

Замин – зан, Осмон – шӯ, мехӯрад фарзанду мегирад,
Ман ин занрову ин шӯро, намедонам, намедонам.

Подстрочный перевод:

Земля – жена, Небо – муж, съедает детей и плачет,
Я не понимаю эту жену и этого мужа, не понимаю.

2. Стихотворение приводится с некоторыми изменениями. Сорбон при описании Барзин - дочери перса Артабаза пишет: «Поскольку была юной, горячая кровь не позволяла ей сначала подумать, и после этого совершать поступки. В молодости ее спутницей была горячая кровь...» [8, 1, 582].

Очевидно, что Сорбон использовал известную строчку «В молодости ему сопутствовал плохой нрав» с некоторыми изменениями.

В Египте философ Псамон во время беседы с Александром хочет разъяснить царю-завоевателю, что он «Напрасно пытается подоить быка!», т.е. с некоторыми изменениями используется строчка известного рубаи Хайяма.

2. Сорбон в прозаической форме использует смысл одного известного стихотворения:

-- Александр протянув ему удивительный кубок, сказал:

-- Мы искали Чашу Джамшида на полках залов Персополиса, а Чаша была здесь – в Экбатане... Посмотри, что она поведает о состоянии владений Дария? [8, 2, 136].

Слова Александра указывают на бейт Хафиза, точнее, являются его повтором в форме прозы:

Оинаи Сикандар чоми Чам аст, бингар
То бар ту арза дорад, ахволи мулки Доро.

Подстрочный перевод:

Посмотри на зеркало Александра – на Чашу Джамшида,
Оно поведает тебе, что стало с владениями Дария.

Таким образом, герои Сорбона в конце IV века до нашей эры упоминают стихотворные строки Фирдоуси, Руми, Саади, Хафиза, Хайяма. И хотя смысл этих стихотворений полностью соответствует содержанию произведения, однако кажется весьма странным при-

существование этих бейтов в речи людей, живших во времена правления Александра.

Сорбон в двух местах романа посредством фигуры «*талмех*» упоминает об Иисусе Христе. Автор книги размышляет от имени Александра:

-- «Аретэ!» Вспоминаются слова из поэмы его наставника Аристотеля, и повторяет про себя: «Добро, отвага и благородство, после этого в его разгневанной голове кружится мысль, что Геракл, подобно Иисусу, воскресил мертвого...» [8, 1, 14].

Александр в городе Тире приказывает убить две тысячи юношей и по пути размышляет:

-- И мертвых не снимут с гвоздей и крестов, пока те не воскреснут подобно Иисусу Христу [8, 1, 498].

То, что Иисус Христос мог воскресить мертвого своим дыханием, описывается в Евангелии, и это свойство Иисуса является одним из наиболее распространенных *талмехов* в персидско-таджикской литературе. Однако понятно, что ни мифический Геракл, ни Александр не могли знать о чудотворстве Иисуса.

На берегу реки Граник Александр отвергает предложение Пармияна о том, чтобы дать отдых войскам после длительного похода, и требует немедленно послать их на войну.

-- *Пармиёни тир дигар лом гуфта натавонист. Хукми шоҳ воҷиб* [8, 1, 265]. – Старый Пармиян больше не смог вымолвить ни слова. Приказ царя подлежит исполнению.

Дело в том, что старый Пармиян «не мог бы сказать ни *лом* ни *мим* (названия букв из арабского алфавита)», ибо «*лом нагуфтан*» [8, 1, 601] или «*лому мим гуфта натавониستان*» в значении «ничего не сказать, промолчать» появилось намного позже, после того, как среди персоязычных народов был внедрен арабский алфавит.

Аналогично этому, существование выражения «оговор Зулейхи» в условиях Ирана конца IV века до рождения Христова кажется неестественным и нелогичным. Принц Ох в беседе со своим отцом Артаксерксом II, чтобы опорочить своего брата – престолонаследника Нушина, от имени молодой и прекрасной жены царя - Мино говорит, что будто однажды Нушин сказал молодой царице: «Рядом со

старым царем ты пропадаешь». При передаче этих слов голос Оха дрожал и на вопрос Артаксеркса II о причине дрожи в голосе, он сказал:

– Почему же ему не дрожать, отец? Нушин – ваш первенец, мой старший брат.

– Думаешь, он виноват или же это «оговор Зулейхи»? [8, 1, 157].

Выражение «оговор Зулейхи» указание - *талмех* на восходящую к Библии легенду об Иосифе, которая перешла в Коран и «Касас-уланбийе». Вопрос Артаксеркса II означает следующее: Нушин в действительности сделал это или Мино, подобно Зулейхе, которая признавшись в любви Иосифу, затем оговорила его [3, 2, 380-384], наговаривает на его первенца? Т.е. и Ох и Артаксеркс II знают об истории Иосифа и Зулейхи. Это становится ясным также из того, что Ох в ответ на вопрос отца, где указывается на Зулейху, не задает вопроса и говорит:

- Сомнение удаляет от веры, поэтому не могу ничего сказать, отец [8, 1, 157].

Суть нашего замечания относительно упоминания Зулейхи заключается в следующем: иранский ученый Мухаммадамин Раёхи подчеркивает, что «В Коране нет имени Зулайхо, и в древних книгах она также упоминается под сирийским именем Раиль» [6, 67]. Гиясуддин Рампури в этот вопрос вносит больше ясности: «Зулайхо в ритме *сувайдо*; знай, что Зулайхо... наклоненное слово, уподобляемый (компонент) сравнения, женский род слова «*азлах*», взятого от «*залх*», которое (со знаком *фатха*) обозначает «место, где нога скользит...; эта женщина была известна своей красотой и те, кто видел ее, сходили с ума, поэтому ее прозвали Зулайхо; или же по причине чрезвычайной нежности ее кожи, посчитали, что ее тело очень скользкое и поэтому называли ее Зулайхо. И причиной тому жалость и любовь, или же поклонение. И некоторые исследователи пишут, что Зулайхо родилась на Западе. Ее настоящее имя на сирийском языке – Раиль и имя Зулайхо, которым она прославилась, дали ей арабы. Но некоторые утверждают, что это имя неарабское, во имя Бога, конец» [7, 1, 394-395].

Здесь речь идет не о том, была ли известна или нет «*ахсанулжисас*» (лучшая из легенд), как ее называют толкователи Корана, в конце

правления Ахеменидов, ибо об этом трудно говорить без фактов и доказательств. Однако по причине того, что Ксеркс Великий, освободивший иудеев от плена вавилонян, был объектом чрезвычайного уважения и поклонения этого народа [9, 1, 396], нельзя исключать вероятность культурных взаимосвязей между этими народами. Вместе с тем, Сорбон также приводит сведения от имени философа Псамона об освобождении иудеев и концовку романа поясняет следующим образом: ... (Ксеркс) единственный пророк - не иудей, который жил в «Период иудеев» [8, 1, 700].

Дело в том, что *талмех*, связанный с именем Зулейхи, появился после распространения ислама в Иране и Мовареннахре. Согласно комментарию Раёхи, «в персидской поэзии, по всей видимости, Кисои Марвази – первый, кто упоминает имя Зулейхи» [6, 67]. Ввиду этого, о существовании этого имени и соответственно, «зулейхинского» поступка во времена правления Александра Македонского не может быть и речи.

По поводу неуместного и нелогичного использования пословицы «Не иди без старца, не то застрянешь, даже если ты - сам Александр!» мы высказали свою точку зрения в разделе, посвященном употреблению пословиц и поговорок.

Упомянутые языковые явления свидетельствуют о том, что писатель проявил невнимательность к данному аспекту. В результате страдает язык повествования, что, в свою очередь, препятствует целостному восприятию текста читателем.

Литературы:

1. Библейская энциклопедия [Репринт с Московского издательство 1891 г.]. – М.: Терра, 1990. – 670 с.
2. Краткая литературная энциклопедия, Т.Р. в девяти томах: 1т. [редактор Гаврилов] – М.: Советская энциклопедия, 1962. – 1088 с.
3. Мирхонд. Равзат-с-сафо фи сирати-л-анбиё ва-л-мулуки ва-л-хулафо: Ҷ.1. [Бо пешгуфтор ва таълику ҳавошии Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ] / Мирхонд. – Душанбе: ЭР-граф, 2004.
4. Муродободӣ С., Каззоӣ, М. Фарҳанги назария ва танкиди адабӣ. Инглисӣ – форсӣ / Муродободӣ, С., Каззоӣ, М. – Техрон: Марворид, 1388.
5. Муҳаммадхусайн Халафи Табрэӣ. Бурҳони қотеъ. [Бо эҳтимоми Муҳаммад Муин] дар панҷ мучаллад.ҷ.3. / Муҳаммадхусайн Халафи Табрэӣ. – Техрон, 1357.

6. Раёҳӣ, М. Кисоии Марвазӣ. Зиндагӣ андеша ва шеърӣ ӯ / М. Раёҳӣ. – Техрон, 1367.
7. Ромпурӣ, Ғ. Ғиёс-ул-луғот: Иборат аз се ҷилд. Ҷ.1. / Ғ.Ромпурӣ – Душанбе: Адиб, 1987. – 424 сах.
8. Сорбон. Писари Худо / Сорбон. – Душанбе: Адиб, 2005. Ҷ. 1. – 704 сах.; ҷ. 2. – 627 сах.
9. Таджикско – русский словарь [Таҳти таҳрири Раҳимӣ М.В. ва Успенская Л.В.]. – М.: Гос.изд-во иностранных и национальных словарей, 1954. – 789 с.
10. Фарҳанги ибораҳои рехта: дар ду ҷилд. Ҷ.1. [Мураттиб М.Фозилов]. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – 952 сах.
11. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ [Таҳти таҳрири Саймиддинов Д., Холматова С.Д., Каримов С.]. – Душанбе: Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2006. – 784 сах.

АНАХРОНИЗМЫ В РОМАНЕ СОРБОНА «ПОЭМА О БОЖЬЕМ СЫНЕ»

Анахронизм – это утверждаемое кем-либо явление, которое при кажущейся правдивости и доказательности, категорически противоречит реальным факторам, случившимся на каком-либо отрезке действительности, соответствующей конкретному историческому периоду всемирного времени. Фрагменты из романа Сорбона «Поэма о божьем сыне», где присутствуют анахронизмы, занимают не мало места в художественном пространстве произведения. Действие романа разворачивается до нашей эры, в эпоху, известную под названием «античность». Все события происходят до пришествия Христа, падения Римской империи, образования персидского мира с его великой культурой и многих других знаменательных событий древней истории.

В произведении Сорбона наблюдается немало литературно-исторических реминисценций, отсылающих читателя к широко известным эпизодам, среди которых как имевшие места, бесспорно, так и связанные с отрывками из известных литературных творений, а также взятые из легенд, фольклора и т.д. Что обращает на себя внимание в первую очередь, так это нелогичность описываемых ситуаций, которые слишком явно расходятся с исторической реальностью, поскольку приводятся примеры, содержание которых отражает уже факты нашей эры.

Ключевые слова: современный таджикский исторический роман, стилистика прозы, роман Сорбона «Поэма о Божьем сыне», анахронизмы.

ANACHRONISMS IN SOZBON'S IS NOVEL
«THE POEM ABOUT THE YOD'S SON»

Anachronism is a statement of some phenomenon, jeeringly veracious and provable, which categorically contradicts to real fact that took place at a certain span of reality befalling a concrete historic period of the word history. The fragments from Sozbon's novel «The Poem about the Yod's Son» containing anachronisms occupy no fern place in the imaginative space of the book. The action of the novel unfolds before our era in the epoch known under the title of «antiquity». All the events take place before the advent of Christ, collapse of Rome Empire, formation of the Persian word with its great culture and many other remarkable events of the ancient history.

In Sozbon's literature predation we observe no few literature-historical reminiscences referring a reader to widely famous episodes among which there are both those ones happened undoubtedly and associated with sequences from well-known creations, taken from legends, folklore, etcetera.

The first thing which rivets attention is an illogicality of the situations described too patently diverging with historic reality, as the author adduces examples whose content reflects already the facts of one era which couldn't have taken place in the pre-Christian epoch.

Key words: modern Tajik historical novel, stylistics of prose, Sozbon's «The poem about the Yod's Son», anachronisms.

КОРБУРДИ АНАХРОНИЗМҲО ДАР РОМАНИ
«ПИСАРИ ХУДО»-И СОРБОН

Анахронизм падидаи адабиест, ки дар он рӯйдодҳои ба воқеият монанди дар асар тасвиршуда бо далелҳои ҳақиқии дар як марҳилаи мушаххаси таърихӣ рӯйдода қатъиян мутобикат намеkunанд. Дар фазои бадеии романи «Писари Худо»-и Сорбон порчаҳои адабие, ки дар онҳо анахронизм дида мешавад, ҷойгоҳи қобили таваҷҷуҳе доранд. Рӯйдодҳои романи мазкур ба воқеоти даврони пеш аз милод, ки аҳди атиқа номгузорӣ шудааст, рост меоянд. Ҳамаи рӯйдодҳои асар пеш аз мавлуди Исо, инкирози империяи Рим, ташаккули давлати муқтадир ва фарҳанги оламшӯли форс ва дигар ҳодисаҳои дурахшони таърихи бостон ба амал омадаанд.

Дар асари Сорбон маълумоти зиёди адабӣ-таърихӣ дида мешавад, ки зехни хонандаро ба рӯйдодҳои ошно, аз қабili офаридаҳои бадеӣ, устураҳо, осори фолклорӣ ва ғайра мувоҷеҳ мекунад. Қобили зикр аст, ки баъзе тасвири рӯйдодҳо бо воқеияти таърихӣ тафовути зиёд доранд. Рӯйдодҳои

низ дида мешаванд, ки дар онҳо замони вуқӯи воқеаҳо ба даврони баъд аз миллод рост меояд.

Вожаҳои калидӣ: романи муосири таърихӣ тоҷик, сабқшиносии насри адабӣ, романи «Достони писари Худо»- Сорбон.

Сведение об авторе: Ульмасова З. – доктор филологических наук, доцент кафедры современной таджикской литературы Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова. Тел.: (+992) 92 771 44 70; E-mail адрес: Zamira_Ulmasova@mail.ru

Information about the author: Z. Ulmasova docte of Philology of Chair of Modern Tajik Literature Khujand State University named after B.Gafurov. Telephone: (+992) 92 771 44 70; E-mail address: Zamira_Ulmasova@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Улмасова З. – доктори илми филология, дотсенти кафедраи адабиёти муосири Донишгоҳи давлатии Хучанди ба номи академик Б.Гафуров. Тел.: (+992) 92 771 44 70; E-mail адрес: Zamira_Ulmasova@mail.ru.

УДК: 891,550-1

НАЗАРИ ТАЗКИРАНИГОРОН БА ШОҲИН ВА ЭҶОДИЁТИ Ӯ

Нурмуҳаммад Одинаев

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Шамсиддин-махдум мутахаллис ба Шоҳин (1859-1894) аз зумраи шоирони соҳибдевон ва шуҳратёри адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX буда, бо ашъори пурмазмунӣ худ дар таърихӣ адабиёти тоҷик ҷойгоҳи хосро соҳиб аст. Аксари муҳаққиқон Шоҳинро “...вале он қадар буд ӯро ғурур” [7, 236], “ангуштнамои арбоби дониш” [2, 216], “давомдихандаи хубтарин анъанаҳои адабиёти классикии тоҷик” [4, 3], “яке аз шоирони забардасти адабиёти тоҷик” [11, 3] ном бурда, омӯхтани эҷодиёти ӯро “барои муайян кардани ҳаракати адабии прогрессивии охири асри XIX, ки сардори бузурги он Аҳмади Дониш аст” [4, 3], дорои аҳамияти бузурги илмӣ адабӣ арзёбӣ намудаанд. Ба шахсияту шеърӣ Шамсиддини Шоҳин аксари тазкиранигорони ҳамзамонаш Мирсиддиқи Ҳашмат, Афзал-махдуми Пирмастӣ, Абдуллоҳоҷаи Абдӣ, Шарифҷон- махдуми Садри Зиё, Ҳоҷӣ Азими Шарӣ ва устод

Садриддин Айни таваҷҷуҳ намуда, баъзе лаҳзаҳои рӯзгору осори ӯро ба риштаи таҳқиқ кашида, аз эҷодиёти ӯ намунаҳо оварда, ба ҳунари шоирии ӯ баҳои сазовор додаанд. Мутаассифона, ағлаби тазкиранигорони зикршуда аз ашъори пурмазмунӣ ӯ сарфи назар карда, бо таъсири сиёсати замон бештар мавқеи иҷтимоӣ ва муносибати носолими ӯро ба аҳли дарбор мавриди гуфтугӯ қарор додаанд. Танҳо Садри Зиё нисбат ба Шохин ва монанди ӯ шоироне, ки аз тартиботи амир норозӣ буданд ва дар ашъори худ оҳангҳои танқиду мазаммати сохти давлатдорӣ он давраро дохил мекарданд, баҳои дуруст ва мусбат медиҳад. Масалан, Садри Зиё дар ин мисраъҳо вазъи зиндагии шоирро дар назар гирифта, ҷасорати ӯро бар алайҳи амир ва аҳли дарбор таъкид менамояд:

*... Вале он қадар буд ӯро ғурур,
Ки аз хизмати шоҳ буд ӯ нуфур.
Бад-он поя буд ӯ ғайру далер,
Ки инъоми шаҳро намуд ӯ ҳақир...
...Аз ин раҳ бисе ранҷу меҳнат кашид,
Аз олам даме рӯи роҳат надид.
Ба ҳасрат аз ин хокдони хароб,
Бурун рафт бо дидагони пуроб [8, 236].*

Дар “Тазкират-уш-шуаро”-и Ҳашмат, “Афзал-ут-тазкор фи зикри-ш-шуаро ал-ашъор”-и Афзалмахдуми Пирмастӣ, “Тазкират-уш-шуаро мутааххирин”-и Абдуллоҳочаи Абдӣ “Тазкират-уш-шуаро”-и Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мухтарам, “Тазкираи манзум ва ёдоштҳои адабӣ”-и Садри Зиё, “Тазкират-уш-шуаро”-и Ҳоҷӣ Азими Шаръӣ¹ ва “Намунаи адабиёти тоҷик”-и устод Садриддин Айни низ бештар баъзе ҳислатҳои зиддидарбории шоир, муносибати носолими ӯро ба аҳли дарбор ба назар гирифта, нисбати истеъдоди баланди шоирӣ ва ҳусну малоҳати ашъори ӯ ҳарфе ба миён намеоранд ва ҳатто дар баъзе маворид ба шахсият ва эҷодиёти ӯ баҳои ғайривоқеӣ ва ғаразнок медиҳанд.

¹ Ҳоҷӣ Азими Шаръӣ аз зумраи тазкиранигорони ҳамасри Шохин буда, муҳаққиқон бо сабабҳои номаълум аз зикри номи ӯ худдорӣ кардаанд

Боиси таъкид ва тазаккур аст, ки Мирсиддиқи Ҳашмат, ки бо Шохин ғоибона муносибати дӯстона доштааст, дар “Тазкират-уш-шуаро”-и худ доир ба шоир маълумоти аввалин ва нисбати эҷодиёти ӯ баҳои ҳолисона ва воқеӣ додааст. Профессор Р. Ҳодизода ба Ҳашмат ва назари хайрхоҳонаи ӯ нисбат ба Шохин чунин арҷгузорӣ менамояд: “Вай (Ҳашмат- О.Н.) аввалин шахсиятест, ки ба эҷодиёти Шохин ба тарзи ҳолисона баҳои баланд додааст, сабаби оҳангҳои шикваомези ғазалиёт, махсусан маснавии “Тухфаи дӯстон”-ро нишон додааст”[11, 24].

Ҳашмат дар бораи Шохин ва “маснавиёташ” (номи маснавӣ зикр наёфтааст, шояд маснавии “Тухфаи дӯстон” дар назар бошад-О.Н.) маълумоти мухтасар дода, ба ҳунари суҳанвари Шохин чунин баҳо медиҳад: “Дар маснавиёташ котиби ҳуруф ба диққат нигаристам, чунон матин ва мавзун аст, ки хиради хурдадон хайрон мешавад, ки бо вучуди ҳавзи андак ва фурсати қалил ин миқдор ашъор, ки ҳар байти онро интиҳоб метавон кард... ба поён карда” [10, 38].

Дар ҳақиқат, маснавии “Тухфаи дӯстон” дар эҷодиёти Шохин мақоми ҳосе дошта, бо вучуди нотамои монданаи мазмун ва дараҷаи бадеияти он то имрӯз таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб намудааст. Аз ҷумла Ҳашмат мавзун ва матин будани сохтори маснавиёти Шохинро эътироф намуда, таъкид менамояд, ки ин вижагии маснавиёти шоир боиси ба ҳайрат мондани “нуктасанҷони маонӣ”-и ҳамзамонаш гаштааст. Ҳамзамон образнокӣ ва равшан ифода намудани фикр дар ин маснавӣ хеле барҷаста буда, ба қавли Ҳашмат, “бо вучуди ҳавзи андак ва фурсати қалил ин миқдор ашъор, ки ҳар байти онро интиҳоб метавон кард”. Ҳашмат ҳамчунин пайравии Шохинро ба услуби баёни “Бӯстон”-и Саъдӣ ба мушоҳида гирифта, ин давъии худро бо ин андеша “фасоҳатанҷом ва балоғатосояи матонати тарзи қудам, мисли ... Шайх Саъдӣ, ҳоса дар маснавиёташ зоҳир... аст” [10, 39] собит кардааст.

Садри Зиё ва устод Айни низ таъсирпазирии Шохинро аз “Бӯстон”-и Саъдӣ тазаккур додаанд. Маснавии “Тухфаи дӯстон”-и Шохин на фақат аз рӯи мавзӯ ва мундариҷа, балки аз рӯи вазн бо “Бӯстон”-и Саъдӣ монанд мебошад. Вазни ин ду маснавӣ

мутақориби мусаммани маҳзуф (фаўлун/ фаўлун/ фаўлун! фаўл! V–IV–IV–IV–) мебошад.

Ҳашмат оид ба ғазалиёти Шоҳин андешаҳои ҷолиб баён намуда, “дар ғазал “ихтирооти аҷиб”-ро ба мушоҳида мегирад, ва дар сохтор ва муҳтавои ғазали шоир ин “ихтирооти аҷиб” ва “навоарӣ”-хоро нишон медиҳад. Шоҳин пеш аз ҳама мавзӯи шикоят ва эътироз ба замони тираи амириро дар ғазалиёти худ тасвир намуда, норозигии аҳли замонро нисбати худ таъкид мекунад:

*Ба ҳар ки майл кунам, мекунад канора маро,
Ба хотири ҳама чун бори ғам гарон шудаам [11, 20].*

Шоир анъанаи маънисозии гузаштагонро дар ғазал инкишоф дода, ба ҳамзамононаш ин ҳунари волои суҳанвариро хеле барҷаста нишон медиҳад:

*Гар чунин ояд дамодам сели об аз чаими ман,
Хонаи мардум шавад охир хароб аз чаими ман [11, 25].*

*Ба сафедӣ танат, эй он ки гарав бурда зи барф,
Бе ту хуни дилам аз дида чакад эсола барин [11, 32].*

Истифодаи ибораҳои мардумӣ ва зарбулмасалу мақол дар адабиёти тоҷик таҷрибаи куҳан ва шоиста ҳисоб шавад ҳам, дар замони Шоҳин ин анъана каме аз ёдҳо зудуда шуда буд. Шоҳин аз ганҷинаи фарҳанги мардум ибора ва зарбулмасалҳои пурмазмунро монанди “**намак хурда, намакдонро шикастан**”, “**аз гунҷишк тарсӣ, арзан макор**”, “**гаҳе ба зару гаҳ бо зурӣ**”, “**чоҳкан дар зерӣ чоҳ**” пайдо намуда, устодона дар пайкари ғазалҳои худ ҷой дода, ин анъанаи некро аз нав дар майдони суҳан фаъол намудааст:

*Бо рақибон макун эҳсон, ки ин тирадилон,
Шиканад он, ки намак хӯрд, намакдони туро! [6, 99].*

*Гоҳ бо зӯр, гаҳе бо зару гаҳ бо зорӣ,
Ҳар кучо содарухе буд, мусаххар кардам [6, 101].*

*Дил маро раҳ бо занахдони ту зад, хуш шуд асир,
Рост гӯянд он, ки бошад чоҳкан, дар зерӣ чоҳ [6, 101].*

Ҳашмат зимни таҳлилу тадқиқи ғазалиёти шоир дар нисбати сабку услуби нигориш ва пайравии ӯ ба шеъри гузаштагон ибрози андеша менамояд. Ӯ дар тазкираи худ масъалаи таъсирпазирии шоирро аз сабки бедилӣ ба миён мегузорад. “Дар аввал ду навъе такаллум: навъе ба табъи бедилӣ ва навъе ба равияи мухтараи худ, ки ин ҷо аввал татаббӯи бедилӣ... маҳкум мегардад, сонияи ихтирои ғазалиёташ сабт мешавад” [10, 38].

Ба сабки бедилӣ пайравӣ кардани Шоҳинро профессор Х. Мирзозода бо така бар як байти шоир муҳим арзёбӣ намекунад.

Чӣ нисбат аст ба Бедил камина Шоҳинро,

Ки қатраро натавон ҳаминаи қулзум кард [6, 96].

Вале Р. Ҳодизода чанд ғазали Шоҳинро оварда, онҳоро аз ҷиҳати вазн, сохти қофиябандӣ, мазмун ва ифодаю калимоти гуногун татаббӯ аз Бедил медонад. Ва ба ҳулоса меояд, ки ин ғазалҳо шояд дар ибтидои эҷодиёти шоир ба вучуд омада бошанд ва муҳаққиқ бо така бар байти дар боло зикршуда ба ҳулосае меояд, ки ӯ дертар аз сабки бедилӣ даст кашид ва шояд ба ин сабаб дар услуби бедилӣ дар девони Шоҳин камтар ғазалиёт дида мешавад.

Тазкиранигорони дигар, ки аз ҳамзамонони шоир маҳсуб мегарданд, дар бораи Шоҳин ва эҷодиёти ӯ андешаронӣ намудаанд. Вале дар муҳокимаю баррасии Афзал-маҳдуми Пирмастӣ, Абдуллоҳочаи Абдӣ ва Ҳочӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам бештар вазъи зиндагии шоир ва “носипосии шоир нисбати амир ва аҳли дарбор” мавриди гуфтугӯю маломат қарор гирифтааст.

Афзал-маҳдум дар бораи Шоҳин чунин андеша дорад: “...Аз он ҷо, ки абвоби тафакқудоти гуногуни хусравонӣ...ҳамеша ба рӯяш боз буд ва маводи афзолаш рӯз ба рӯз меафзуд, қораш ба ҷое кашид, ки рутбаи қамоли худро аз ҳама боло дид ва ба мазаннаи пастӣ ба пояе ки дошт, ношукрӣ чид, аз ин ғофил, ки нафси одамиро вақте ки аз мабдау маод тазаккур нест, дар ҳеҷ марказе тақаррур нест... Ва филҷумла аз ин шуъла дилаш пурдоғ буд ва мубталои сӯзиши димоғ” [10, 51].

Профессор Расул Ҳодизода зимни омӯзиш ва таҳқиқи ин се тазкира нуктаҳои танқидии ба Шоҳин марбутро дар назар дошта, чунин менигорад: “ Муаллифи ҳар се тазкира (Афзал-маҳдум,

Абдуллоҳи Абдӣ ва Мухтарам.- О.Н.) ба завқу писанд ва тамоюли адабиёти дарборӣ пайравӣ намуда, эҷодиёти шоирони пешқадами замони худро нодуруст тавзеҳ намудаанд” [10, 352].

Аз ин андешаҳои Афзал-махдум ғараз танҳо кӯшиши паст задани эътибору эҳтироми шоир дар ҷомеаи онрӯзаи Бухоро мебошад. Афзал-махдум ба хунари суҳанварӣ ва арзиши бадеии эҷодиёти шоир эътибор надода, нуктаҳои мавриди таъкид қарор медиҳад, ки ба хоҳишу сиёсати амир ва ба сарқӯб намудани Шохин барин рӯшанфикрон равона шуда буд. Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Мухтарам бошад, ба ҳулосае меояд, ки маҳз носипосӣ ба лутфу марҳамати амир Шохинро ба нокомиҳо расонид: “Чандон ки хуршеди марҳамати султони ва анвори тарбияти хусравонӣ бар вучуди мустаидди ӯ метофт, иддаи ӯ боло мегирифт ва мақолаи ҳарзадариёро боло афрохт” [10, 51]. Абдуллоҳочаи Абдӣ Шохинро бар он эрод мегирад, ки бо лутфу марҳамати султон ҳамдӯши хуршед гардида, аз пасти толеъ шиква мекунад. Вале ин “нуктасанҷони давр” аз эҷодиёти пурмазмун ва шеърӣ баландовозаи ин шоири шуҳратманд ёдовар намешаванд.

Абдӣ дар бораи Шохин мегӯяд: “Бо вучуди он ки бинобар зақои табиат ба мунодамату мусоҳабати ҷаноби аълоҳазрат расида ва зарра он(!) ҳамдӯши хуршед гардида, аз пасти толеъ шиква мекунад ва аз нухусати бахт ситеза мекард...лиҳозо офтоби умри он навҷавон дар синни шабоб ба сар омада” [10, 51].

Бо вучуди ин гуна ҳарзагӯҳои тазкиранигорони дарборӣ суҳани пурмухтавои Шохин дар ҳар давру замон хонандаи маънифаҳми худро пайдо хоҳад кард:

*Бурида бод забони суҳанварони ҷаҳон,
Зи бас ба таънаи Шохин қушудаанд забон!
Хирад, ки аз сари тавфиқ мекунад инсоф,
Шавад ба дидаи таҳқиқ ин нуҳуфта аён...
Чӣ мекуни гила аз мардуми замон, Шохин,
Ба гӯи хар натавон дод ҳарза бонги азон!* [4, 226].

Ва ё шоир аз шеърӣ баландовоза ва истеъдоди фитрии худ ифтихор намуда, ба ин васила тазкиранигорони “ҳарзагӯ” ва

шоирони хушомадпешаи дарбориро хушдор медихад, ки ўро дар абёти дилнишин ва ашъори баландмазмун чустучў намоянд:

*Сухан ҳар он чӣ, ки хуштар бувад, манаи гуфтам,
Гуҳар ҳар он чӣ, ки беҳтар бувад, манаи суфтам.
Вале чӣ суд, ки умрам ба гунчагӣ бигзаит,
Ба бод рафтаму чун гул ба бод наикуфтам* [4, 225].

Шамсиддини Шоҳин дар назди аҳли илму маърифат ва рӯшанфикрони замонаш соҳиби эҳтироми баланд буд. Ў ҳамеша бо аҳли сухан ва донишмандони бедордилу худшинос муносибату ҳамкориҳои доимии эҷодӣ ва судманд доштааст. Аҳмади Дониш, ки баробари ҳамзамон будан бо шоир, ҳамчунин сардор ва сарвари ҳаракату ҷунбишҳои озодиҳоӣ ва худшиносии замони тираи амирей буд, нисбати Шоҳин эҳтироми баланд дошта, ўро “аз аҳли маънӣ” хонда, дар “Марсия ба вафоти Шоҳин” реҳлати ўро дар шеърӯ шоирӣ фоҷиаи бузург меҳисобад.

Садрӣ Зиё низ аз зумраи шуарои пешқадам ва рӯшанфикрони соҳибқалами замони худ буда, дар “Тазокири ашъор”-и худ нисбати Шоҳин ва ҳунару истеъдоди шоирӣ ӯ чунин менигорад:

*Дигар фозиле буд ширинмақол,
Лабиби хирадманду соҳибқамол...
Зи меъмори таъби он некфан,
Бинои сухан ёфт зеби чаман* [4, 233].

Садрӣ Зиё ба Шоҳин ҳислатҳои нек ва шарифро нисбат медихад, ки дар он замон ин гуна эҳтиром ва арҷгузорӣ ба Шоҳин барин рӯшанфикри зиддидарбор ҷуръат ва ҷасорати баландеро тақозо менамуд:

*Ба анвоу аснофи фазлу камол,
Писандидафикр асту нозукхаёл...
Чу таъъин, ки “сайди мазомин” кунад,
Тахаллус дар шеър “Шоҳин” кунад...
Фасоҳатбаёнӯ балоғатқарин,
Саодатнишонӯ шарафофарин* [4, 233-234].

Ниҳоят, устод Айний дар “Намунаи адабиёти тоҷик” дар бораи зиндагиномаи шоир ва мероси адабии ӯ маълумоти муфассалеро

воқеъбинона ва беғараз баён мекунад ва баҳои ғаразнок ва ғайривоқеии тазкиранигоронро нисбати Шохин ба зери тозиёнаи танқид мегирад: “....тарзкиранависони муосир ҳам дар ҳаққи бечора Шохин зулм кардаанд, бо он ки фазлу камолашро тақдир мекунад”. Мағрур худписанд буд, қадри тарбияти амирро надонист, бинобар ин ҷавонмарг шуд, мегӯяд (билмазмун). Устод Айнӣ дар “Намунаи адабиёти тоҷик” аз Шохин 6 ғазал ва як қасида, се рубой, намунаҳо аз маснавии “Тухфаи дӯстон”, “Бадоеъ-ус-саноеъ” ва китъаи Идрис Махдумро дар таърихи вафоти Шохин меорад.

Дар замони Шӯравӣ баъд аз устод Айнӣ ба Шохин ва эҷодиёти ӯ дар ибтидо таваҷҷуҳи муҳаққиқон ба назар намерасид. Танҳо баъд аз солҳои 50-уми қарни XX ба адабиёти гузашта таваҷҷуҳи муҳаққиқон бештар гардид ва дар саҳифоти матбуоти давр ва ҳамоишу чорабиниҳои илмӣ дар бораи Шохин ва эҷодиёти ӯ мақолаю гузоришҳои илмӣ пайдо шудан гирифт. Солҳои 50-уми қарни XX нисбати адабиёти нимаи дуюми қарни XIX таваҷҷуҳи муҳаққиқон бештар шуд. Аҳли таҳқиқ оид ба эҷодиёти Аҳмади Дониш, Ҳайрат, Возех, Туғрал ва ниҳоят Шохин рисолаҳои илмӣ нигошта, дар бораи аҳамияти ашъори онҳо дар таҳаввули адабиёти тоҷик бо ҷасорат суҳан мекарданд.

Соли 1956 профессор Холиқ Мирзозода аввалин шуда рисолаи “Шохин”-ро таҳия намуда, ба шинохти таҳқиқи Шохин ва мероси адабии ӯ роҳ кушод. Дар ин рисола Х.Мирзозода дар асоси сарчашмаҳои илмию таърихӣ Шохин ва мероси адабии ӯро ба хонандаи тоҷик шинос намуда, мазмун, мундариҷа, шакл ва услуби ғазалиёти шоирро мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор медиҳад. Ҳамзамон аз эҷодиёти пурмазмунӣ ӯ намунаҳо оварда, хонандаи тоҷикро ба ашъори ин шоири дурдонасуҳан ошно намуд. Соли 1968 Расул Ҳодизода дар рисолаи “Адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX” аз саҳифаи 32 то 58 Шохин ва эҷодиёти ӯро дар асоси тазкираҳои дар боло зикршуда баррасӣ менамояд. Шояд омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ нимаи дуюми асри XIX боис гаштааст, ки Расул Ҳодизода соли 1974 тадқиқоти пунарзише таҳти унвони

“Шоҳин (тадкики нав дар ҳаёт ва эҷодиёти шоир) таълиф намуда, Шоҳин ва мероси адабии ӯро бо бозёфтҳои тозаи илмӣ ба хонандаи тоҷик муаррифӣ намуд.

Соли 1973 профессор Холиқ Мирзозода аз нав ба Шоҳин ва мероси адабии ӯ муроҷиат намуда, дар мақолаи “Баъзе масъалаҳои шакл, услуб ва воситаҳои бадеӣ дар эҷодиёти Шамсиддини Шоҳин” масъалаҳои таъсири ғазалиёти Ҳофиз, Бедил, Сайидо ва Савдо ба эҷодиёти Шоҳин, хусусиятҳои услубии забони шеърҳои шоир, истифодаи идиомаҳои халқӣ, зарбулмасалу, мақол, ҳикматҳои халқӣ, инъикоси ҳунари мардумӣ, ҳурфу одатҳои халқӣ ва дараҷаи истифодаи санъати бадеиро дар эҷодиёти Шоҳин мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода, ба ин васила Шоҳинро ҳамчун шоири навоар ва суҳанвар нишон медиҳад.

Агар ба таърихи омӯзиш ва пажӯҳиши Шоҳин ва эҷодиёти ӯ назар андозем, маълум мегардад, ки баъд аз охири солҳои 70-ум ба мероси адабии ин шоири шухратёр пажӯҳише ба назар намерасад. Аз ҳамин сабаб хонандаи тоҷик ӯро ҳанӯз нашинохтааст. Дастрас намудани эҷодиёти ин шоири овозадор вазифаи муҳими адабиётшиносони муосир ба ҳисоб меравад.

Ба назари мо, муносибати ғаразноки таъкиранигорони даврони амирӣ боиси он гардидааст, ки эҷодиёти Шоҳин ва пайравони ӯ ба муҳити адабии марказҳои илмӣ фарҳангии Мовароуннаҳр ва Хуросон ворид нагардидааст. Имрӯз ба шарофати Истиқлолияти давлатӣ ва сиёсати фарҳангпарваронаи Ҳукумати кишвар муносибат ба фарҳанги ниёгон ва шинохти фарзандони соҳибноми миллат боло рафта истодааст. Ҳамзамон иқдому ташаббусҳои фарҳангпарваронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон моро водор менамояд, ки барои зинда гардонидани номи Шоҳин ва дигар фарзандони соҳибноми миллат ҳамоишу чорабиниҳои тарғиботию илмӣ ташкил намуда, мероси гаронбаҳои онҳоро ба хонандаи тоҷик расонда бошем.

Китобнома

1. Абдӣ. Тазкират-уш-шуаро, нусхаи №64 (Тш), в 18а.
2. Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик / С.Айнӣ –Душанбе: Адиб, 2010. - 448 саҳ.

3. Афзал. Афзал-ут-тазкор / Афзал (лит). –С. 62-63.
4. Мирзозода Х. Шамсиддини Шохин / Х.Мирзозода – Сталинобод: Нашр.дав.Точ, 1956. –260 сах.
5. Мирзозода Х. Шамсиддини Шохин / Х.Мирзозода - Душанбе, 1962. - 23 сах.
6. Мирзозода Х. Адабиёт аз нуктаи назари ҳаёт / Х.Мирзозода - Душанбе: Ирфон, 1973. -271 сах.
7. Мухтарам. Тазкират-уш-шуаро, нусхаи №394 (Дш), в 16б.
8. Садри Зиё. Баёзи № 2343, вар. 2776-236а.
9. Ҳашмат. Тазкират-уш-шуаро, нусхаи № 61 (Тш), в. 88б.
10. Ҳодизода Р. Таърихи адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX / Р.Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1968. – 290 сах.
11. Ҳодизода Р. Шохин / Ҳодизода Р. – Душанбе: Дониш, 1974. -110 сах.

НАЗАРИ ТАЗКИРАНИГОРОН БА ШОХИН ВА ЭҶОДИЁТИ Ӯ

Шамсиддин Шохин (1859-1894) аз зумраи шоирони соҳибдевор ва шухратёри адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX буда, бо ашъори пурмазмунӣ худ дар таърихи адабиёти тоҷик ҷойгоҳи хоси худро соҳиб аст. Ӯ дар дарбори амирони манғития ба сифати надим ғаъолият намуда, ба тариқи эътироз аз хизмат дар дарбор даст кашада, мавриди танқиди тазкиранависони дарборӣ қарор гирифтааст. Ҳашмат дар “Тазкират-уш-шуаро”-и худ девони шоирро дастрас намуда, аз истеъдоди баланди шоирӣ ӯ ба ҳамзамононаш дарак додааст. Дигар тазкиранигорон ба мисли Афзал, Абдӣ ва Мухтарам ба истеъдоди шоирӣ ӯ аҳамият навода, танҳо эътирози ӯро нисбати дарбор изҳор намуда, дар бораи шеър ва истеъдоди шоирӣ ӯ чизе наменгӯянд.

Танҳо Садри Зиё ва устод Айнӣ дар “ Намунаи адабиёти тоҷик” аз эҷодиёти Шохин намунаҳо оварда, ӯро ба сифати шоири бузург ва навоар муаррифӣ намудааст.

Калидвожаҳо: шоир, тазкира, адабиёт, шеър, истеъдод, эҷодиёт, ҷойгоҳ.

ВЗГЛЯД АВТОРОВ АНТОЛОГИЙ НА ТВОРЧЕСТВО ШАМСИДДИНА ШОХИНА

Шамсиддин Шохин (1859-1894) является известным поэтом второй половины XIX века и занимает особое место в истории таджикской литературы. Он был советником эмира Абдулахада, но через некоторое время отказался от этой должности и подвергся критике со стороны чиновников. Хашмат в своей антологии признал талант Шохина и представил его как великого поэта. Другие ученые – авторы антологий,

такие как Афзал, Абди и Мухтарам обходили вниманием его талант, ничего не писали о его поэзии.

Только Садри Зиё и устод Айни в книге “Образцы таджикской литературы” достойно представили творчество Шахина и признали его как великого поэта своей эпохи.

Ключевые слова: поэт, антология, литература, поэзия, талант, творчество, место.

THE SCHOLARS VIEWS TO SHAMSIDDIN SHOHIN'S HERITAGE

Shamsiddin Shohin (1859-1894) is one of the famous poets of Tajik literature of the second period of XIX century, who has the great role in the history of Tajik literature. He worked as the adviser of Amir Abdulahad, but after several years he refused this position and was criticized by the government workers. Hashmat in his studies admitted Shohin's talent and noticed him as the great and well-known poet. The other scholars as well as Afzal, Abdi and Muhtaram didn't pay attention on his talent and also didn't write anything about his poetry.

After several time in the beginning of XX century Sadri Ziyo and Sadriddin Ayni in the book named “The samples of Tajik literature” mentioned Shohin's literacy as the highest and qualified works.

Keywords: poet, anthology, literature, poetry, talent, heritage, place.

Маълумот дар бораи муаллиф: Одинаев Нурмухаммад Сафарович - ходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, e-mail: odinaevn@mail.ru, тел.: + 992 93 445 33 44.

Сведения об авторе: Одинаев Нурмухаммад Сафарович - научный сотрудник Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, e-mail: odinaevn@mail.ru, тел.: + 992 93 445 33 44.

About the author: Odinaev Nurmuhammad Safarovich - researcher of the Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki Academy of Sciences of Republic of Tajikistan, E-mail: odinaevn@mail.ru, тел.: + 992 93 445 33 44.

УДК: 891, 550

НИГОҲЕ БА САБКИ “БАДОЕЪ – УС–САНОЕЪ”-И ШАМСИДДИН ШОҲИН

Бехронов Ҷумъа

Дошингоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев

Шамсиддин Махдуми Шохин аз зумраи бузургтарин сухансароёни адабиёти тоҷики нимаи дувуми асри XIX ба шумор

рафта, бо осори бикр ва тозааш нақшero дар адабиёти давраи мазкур гузоштааст.

Маснавии “Бадоеъ-ус-саноеъ”-и Шамсиддин Шохин маъмултарин маснавии шоир ба шумор рафта, ӯ сабаби навишта шудани ин маснавиро дар муқаддимааш чунин ба қалам додааст: “Кулфату зарбаҳои рӯзгор ба андозае буданд, ки ман маҷбур шудам ин рисоларо ҳамчун шикоятнома нависам” [8, 23]. Агар ба ин асар назар андозем, ин маснавӣ шикоятнома нест ва бо истехзову мазох шурӯъ шуда, касро ба гиря мерасонад. Шамсиддин Шохин бо ин таъкидоти хеш иброз медорад, ки ин шикоят на эътирозоти заиф ва сустии мизочи ӯст, балки шучоати адабиест, ки иллатҳои ҷамъияти замони худро бо ҳаҷву тамасхур танкид мекунад ва ба ин восита фоҷиаи иҷтимоии замонро ба хонанда намоён месозад.

Дар воқеъ, Шамсиддин Шохин дар “Бадоеъ-ус-саноеъ” афкору ақидаҳои баланди иҷтимоию сиёсии худро дар сабки навин баён месозад. Чунонки аз номи асар - “Бадоеъ-ус-саноеъ” бармеояд, шоир санъатҳои бадеиро ба услуби барҷаста ва муассире истифода намудааст.

Чунонки қаблан ишора намудем, шоир мақсади навиштани маснавиро дар муқаддимаи асар хеле равшану возеҳ баён кардааст, ки қисмате аз онро мо дар боло овардем. Ӯ дар муқаддимаи асараш чунин менависад:

*Ин нусха, ки аз шоибаи нақс барист,
Маъҷуни мураккабе зи тозиву дарист.
Ҳар кас, ки аз ӯ бихӯрд, чун шориби хамр
Аввал бинамуд ханда в-он гоҳ гирист* [8, 540].

Сипас, ӯ бевосита ба иншои рисола шурӯъ мекунад ва дар сатрҳои аввали асар иброз медорад, ки набояд ба зоҳири воқеа ва ҳодисаҳо фирефта шуд, балки бояд парда аз рӯи рафторҳои назарфиреб бардорем ва ба асли моҳияти онҳо ба ҷашми хирад ва таҳқиқ бингарем. Аз ҷумла, ӯ менависад: “Сари кал чун косаи чинӣ шаффоф аст, нохуне бояд зад, то аз он хун бинӣ ва аз ин мӯ. Ҷашми ятимро ба ҷашмаи чоҳ қавӣ алоқаест, ковише бояд дод, то аз он нам гирӣ ва аз ин ҷӯ...” [8, 547].

Аз иншои ҳикояҳо ва андешаҳои шоир равшан мегардад, ки ӯ ният дорад, ки амирон ва саркардагони замонашро огоҳ намояд ва онҳоро ба раиятпарварӣ ва адлу дод даъват бикунад. Шохин бо чунин ният ба тасвири хеле муҷаз ва воқеӣ ба фош намудани бенизозии ҷамъияти он давр мегузарад: “Аллоҳ, Аллоҳ, дунё турфа тамошогоҳе шуда, афсӯс, ки дидаи бино ва дили огоҳ нест, то он чи ба дида бошад, ба дил гузарад, он чи ба дил гузарад, ба саҳфа нигорад... Илм чун алам ба сари мазорҳо хуфта, аз ҳар кӣ аз айни (моҳият) он истифсор (пурсиш) рафта, “лам” (намедонам) гуфта... Аз устухони паҳлуи ятим паркола бояд дод, то поре ҷигари бевазан аз хилоли дандони ин зангиёни одамиҳор ситонидан тавонӣ ва домани паризоде саломат аз кафи ихтиёр бояд ниҳод, то дар гӯшаи узлат ва санги маломати ин одамиёни девсор эмин бимонӣ” [6, 218].

Адиб бо ин мақсад ба ислоҳи сохти иҷтимоии замон кӯшида, афсӯс аз он меҳӯрад, ки кучо он дидаи бино ва дили огоҳе, ки бо ин ҷамъияти хору заиф бо меҳру муҳаббат ва шафқат нигоҳ кунад ва онро аз ин хориву бенизозӣ раҳонад. Шамсиддин Шохин ҳадс мезанад, ки ақлҳои ноқис нуқсонҳои ҷузъии ин ҷамъиятро дида, ба ислоҳи он мекушанд, беҳабар аз он ки пеш аз ҳама сабабҳои аслии ин иллатҳоро аз дохили ҳамин ҷомеа ҷустан лозим аст: “Доғам аз дасти фикри ноқис, ки муаддӣ ба ҳусули калом нест, кайк аз мӯза берун мекунад, аммо воқиф на аз ҳодисаи сағ дар ҷувол” [1, 210].

Аз ин ҷо шоир чунин натиҷа мегирад, ки ҳамаи ин ҳарачу мараҷ ва марази иҷтимоӣ на аз табақаи поёнӣ, балки аз ҳуди амир, ки сарвари мамлакат ҳисоб меёбад, бархостааст: “Анбӯрӣ агар аз боғ калон аст, гила на аз кундии хору пасти девор, (балки) аблаҳии боғбон аст” [8, 294].

Яъне агар боғбон оқил мебуд, анбӯриро хурдтар мекард, онгоҳ дузд аз хору баландии девор тарсида, ба боғ даромада наметавонист ва онро хароб намекард. Ин мансабдорони хурде, ки дар тақопӯи маъмурияти давлатанд, аз ислоҳу салоҳи қор очизанд, зеро онҳо мустақил нестанд.

Муҳимтарин нуқтаи дигаре, ки дар асар тасвир ёфтааст, ин беқадрии илму дониш дар замони Шамсиддин Шохин ба шумор меравад. Дар тасвири шоир бисёр қасон ҳудро мӯътабари даврон

мешуморанд, аммо намедонанд, ки барои идораи умури давлат ва сарвари ҷамъият будан, пеш аз ҳама, илму дониш зарур аст. Аз назари соҳибасар танҳо одамони донишманд ва ботадбир метавонанд корҳои муҳими давлатиро анҷом диҳанд. Вучуди ҳар ашӯ, яъне ҳастии ҷамъият низ ба сабабу воситае бояд қарор гирифта бошад. Яке аз ин воситаҳо илму дониш аст. Дар ин маврид шоир дар рисолааш чунин менависад:

“Бале, вучуди ашӯ манут бар таҳияи асбоб аст ва инъикоди қазоё мавқуф бар субути аҳком, хоҳ сал ва хоҳ иҷоб. Муътабарони аср, ки хориҷ аз ҳадди ихотаву ҳасранд, чу аср нест, аз ҳаввоти умур ҷӣ интизоъ тавонанд намуд ва бе муаннати дос аз киштаи эътибор ҷӣ хоҳанд дуруд? Ирғифоӣ офтоб доништан тамҳиди устурлоб меҳаҳад ва нашъаи шароб дуболо кардан ҳаловати нуқлу малоҳати кабоб...” [8, 45].

Шоир бо ин андешаи худ ба ҳаҷви тартиботи ҷамъияти замонаш мегузарад ва бо киноят менависад, ки тамоми аъзои ҷамъияти он давр аз аъзои ба ҳам номарбут ва тартиботи зоҳирии онҳо танҳо аст, аммо дар асл ин ҳама давлатдорӣ масҳарабозиест ва бозии сохта аст, ки аз ҳам пош хӯрдани он лозим нест.

Олими намоёни тоҷик Расул Ҳодизода дар таҳқиқоташ қайд менамояд, ки: “Ин беназмию бетартибӣ ва ҳарачу мараҷи ҷамъияти он давр, ки раияту мамлакатро ба вартаи ҳалокат расондааст, зиммдорони давлат ва мансабдорони аморат гунаҳгоранд, ки дар қаҳру ҷаҳолат аз донишу истеъдоди фаҳму идроки давлатию ҷомеашиносӣ тамоман маҳруманд” [5, 453].

Шамсиддин Шоҳин бо услуби хосса андешаҳояшро иброз медорад. Қайд кардан ба маврид аст, ки рисолаи “Бадоеъ–ус–саноеъ” аз ҷиҳати жанри адабӣ дар таърихи адабиёти тоҷик як шакли нави асари бадеию фалсафӣ ба шумор меравад. Зеро нигоштаҳое, ки дар онҳо масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ замонаҳои гуногун ба миён гузошта мешаванд, ҳам дар назм ва ҳам дар наср камшумор набуда, баръакс, ниҳоят зиёд мебошанд. Ин гуна асарҳо, пеш аз ҳама, дарди рӯзгорро баён намуда, воқеиятро тасвир мекунанд. Қисмате аз ин гуна асарҳо хусусияти ахлоқӣ дошта, насли

наврасро дар рӯхияи инсондӯстӣ тарбия менамоянд. Аз ҷумла, “Калила ва Димна” дар таҳрири гуногун, “Бӯстон” ва “Гулистон”-и Саъдӣ, маснавии манзумаи фалсафию сӯфиёнаи Мавлоно ва Абдурахмони Ҷомӣ аз ин намуди асарҳо маҳсуб мешаванд.

Донишманди тоҷик Расул Ҳодизода қайд мекунад, ки: “Бадоеъ–ус–саноеъ”-ро аз ҷиҳати тасвири воқеоти реалишон метавон ба қисмати дувуми асарҳои бадеию фалсафӣ нисбат дод. Аммо аз ҷиҳати шакли бадеӣ ин рисола ба ҳеҷ яке аз асарҳои мансури ин доираи осори фалсафию бадеӣ шабоҳат надорад. Ин асар низ мисли рисолаи таърихӣ Аҳмади Дониш дар адабиёти тоҷик як жанри нав аст ва навигарии он ба шароити таърихӣ иҷтимоӣ он замон ва равияи нави адабиёти маорифпарварӣ нисбат дорад” [5, 67].

Яке аз хусусиятҳои тарзи баёни “Бадоеъ–ус–саноеъ” аз он иборат аст, ки шоир аз хусусиятҳои насри классикӣ истифода бурдааст. Қариб ҳамаи китоб бо насри мусаччаъ навишта шудааст, чунончи: “Шалғами пухта бо нукраи хом ҳамранг аст, тафовут ту медонӣ. Обгина ба алмос ҳамсанг аст, агар метавонӣ” [5, 190].

Асари мазкур дорои оҳанги ниҳоят тезу тунди иҷтимоӣ буда, онро дар доираи мафҳумоти адабиётшиносии имрӯза ба публитсистикаи иҷтимоӣ бадеӣ нисбат додан мумкин аст. Ин фикрро таҳлили мазмунӣ ғоявии асар, ки дар боло омад, ба хубӣ собит мекунад.

Услуби Шоҳин якхела ва якнавохт набуда, ӯ фикрҳои худро дар як маврид бо истифода аз рамзу киноя, дар мавриди дигар ошкоро баён мекунад ва баъзе мақолҳо, ҳикматҳои халқӣ ва шоирони пешинро меоварад, муҳокима ва таҳлил менамояд. Шоир мафҳумҳои ҳиссию ба тарзи умумӣ ва киноя бадеӣ дар ҳолати муҷаррад ифода мекунад. Сипас, мувофиқи ҳамин мафҳумҳо воқеаҳои мушаххаси сиёсӣ ва иҷтимоӣ замонашро нишон дода, муносибати худ – яъне фарди иҷтимоиро ба ин воқеаҳои реалӣ баён мекунад. Тамоми композитсияи асар бар ҳамин тафаккур ва ҳамин усули таҳлили мантиқӣ асос ёфтааст.

Рисолаи “Бадоеъ–ус–саноеъ”-ро, гарчанде ҳаҷман калон нест ва ба қисматҳо ҷудо намешавад, дар дохили асар мувофиқи мақсаду фикри муайяни муаллиф ба чанд қисмат тақсимбандӣ намудан

мумкин аст, ки ин қисматҳо низ аз рӯи тарзи ифода ва баёни мазӯъ метавонанд гуногун бошанд:

а) ибораҳои кинояомез, ки ба воқеаҳои минбаъда дахл доранд; б) таҳлил ва тасвири бевоситаи воқеаҳо, ки иборат аз танқиди замон ё баёни ҳолати ҳуди муаллиф аст; в) ҳикоятҳои хурд-хурде, ки аз тамсил ва ирсоли масал иборатанд; г) ибораҳои кинояомез; д) ибораҳои равшану бекиноя.

Аз ин нуқтаи назар, равшан мегардад, ки мавзӯ ва муҳтавои рисола ба се қисмат ва ё се самт чудо кардан лозим меояд.

1) Танқиди муҳит ва ҷамъияти замони муаллиф.

2) Танқиди аҳли дарбор, яъне зиммодорони давлат ва рукну пояҳои он.

3) Тасвири рӯҳия ва аҳволи фардии муаллиф ҳамчун фарди иҷтимоӣ.

Аз ин нуқтаи назар, метавон гуфт, ки рисолаи “Бадоеъ-ус-саноеъ” услуби хос дошта, бо хусусиятҳои хеш аз асарҳои замонаш куллан тафовут дорад. Мақсаду ҳадафи муаллиф дар муқаддима ва хотимаи асар ба ибораҳои равшан бепарда баён шудааст. Дар муқаддима муаллиф мегӯяд, ки ӯ аз замон ва аҳли он шикоятномае навиштанист. Ин шикоятномаи ӯ пас аз таҳлилу тасвири зиштию нуқсонҳои иҷтимоӣ дар хотима ба айбномаи қатъие дар ҳаққи ҷамъияти онвақта ба охир мерасад.

Дар мақола ҳикояҳо ба тариқи тамсил оварда шудаанд, ки ҳамаи онҳо тасвири киноявии муаллифро равшан мекунанд ва фикриҳои муаллифро дар таҳлил ва танқиди воқеаҳо хеле тақвият медиҳанд. Ҳикоятҳои рисола (ки баъзан аз доираи одоб берунанд) ниҳоят тезу тунд, пурғазаб ва нишонрас навишта шудаанд. Чунончи нависанда дар ҷое таъкид мекунад, ки мо ба воситаи ин суҳанҳои зоҳиран хандаовар иллатҳои замонамонро беамон ва ҷиддан маломату мазаммат мекунем ва дар ин маврид чунин ҳикояте меорад: “Бангиеро дидам – чилим дар чанг, ки ҳангоми кашидани банг ҳам аз боло сурфа мезад ва ҳам аз поён тез. Як қалам болову поён растхез. Гуфтам: -Ин чӣ башоат аст ва он чӣ шиноат? / Бихандиду гуфт: -Чӣ хуш бувад, ки барояд ба як карашма ду кор!” [5, 129].

Ба ҳамин тариқа, композитсияи “Бадоеъ–ус–саноеъ” бо мазмуну мундариҷаи он саҳт марбут аст ва аз ҷиҳати басту устухонбандӣ хеле матин ва мавзун омадааст.

Дар “Бадоеъ–ус–саноеъ” ду навъ усули нигориш дида мешавад. Дар он ҷое, ки муаллиф бо киноя ба воситаи мафҳумҳои ҷудогона ба тасвири воқеаҳои иҷтимоӣ наздик мешавад, ибораҳои ҷудогонае, ки аз ҷиҳати маънӣ ба ҳам пайвастагӣ надоранд, оварда мешаванд. Аммо ҳамаи ин ибораҳо бо мантиқи умумӣ байни худ робитае доранд. Ин ибораҳо гӯё байтҳои ғазалҳоеро ба хотир меоранд, ки на ба сюжети умумӣ, балки бо мантиқи дохилӣ байни худ пайваست шудаанд. Чунончи ин ибораҳоро аз назар гузаронем: “... Агар кулӯча ба гӯр расад ҳам, ба ёрмандии борут аст ва агар мурда ба гӯр равад, низ ба дастёрии тобут. Асби қочқурро бе додани ем натавон тохт ва кӯдаки олғурро бе бахшише сим натавон бохт... Ҳаюлоро то маҳалли сурат насозанд, ранги вучуд нагирад ва сим то дар бўта нагузоранд, нақши сикка напазирад” [6, 130].

Фикри умумӣ дар ин аст, ки ҳар чиз ба воситае ба мақсаду ҳадаф мерасад. Тавре мебинем, ибораҳо аз ҷиҳати тавсеаи фикр байни худ рабте надоранд, аммо мақсаду мароми умумӣ ин ҷумлаҳоро ба ҳам пайваст менамояд. Дар чунин мавридҳо, вақте ки шоир аз ин тамсилот ва киноёт бевосита ба изҳори ақида мегузарад, пайвастагии мантиқии ин ибораҳо боз ҳам кавитар мешавад. Чунончи ӯ баъди ин суҳанҳо менависад: “Фарёд аз ин дояғони бемехр, ки ба атфоли худ ҷои шир хун медиханд” ва ғайра ва ҳоказо [5, 130]. Яъне дар ин ҷамъият барои тарбият ва ривоҷи истеъдодҳо ҳеҷ шароити мусоиде пайдо нест, -мегӯяд муаллиф. Дар ибораҳои кинояомези худ ва истиороташ ҳулосаи ҳамин фикр аст.

Ибора ва муфрадоти Шоҳин дар аксари мавридҳо ба равияи мақолу зарбулмасалҳои халқӣ, панду ҳикматҳои адабиёти классикӣ навишта шудаанд. Ҳамаи онҳо бо образҳои барҷаста, суҳанҳои муҷази хотирнишин ва ифодаи ягон фикри бикр ба оҳанги ҷиддӣ ё мутоибаомезе риоя гардидааст. Ҳамаи ин якҷоя ба равияи баёни фикр ва ақидаҳои шоир як ҷунбиш ва ҳаракати пурқувват, яъне динамикаи дохилӣ эҳдо намудааст: ҳарорати дили шоир, қаҳру ғазаб ва нафрат, ҷӯши ҳиссиёт ва ҳаяҷони қалби ӯ аз ин суҳанҳо намоён

аст ва хонанда дар идрок ва фаҳми афкори шоир бетараф буда наметавонад.

Чунонки қаблан ишора гардид, тамоми мақола ба ҷуз чанд мавриде, ки дар онҳо муҳокимаҳои фалсафӣ оварда шудаанд, ба шакли як насри мусаччаи бадеӣ таълиф шудааст. Дар ин ҷо на танҳо дар ибораҳои ҷудогона, балки дар тасвири баъзе воқеа ва шахсҳои калимаҳои ҳамвазну ҳамқофия паси ҳамдигар оварда шудааст, ки насри муаллифро монанди шеър хушоҳанг ва мавзун сохтааст. Чунин насри мусачча дар адабиёти пешинаи форсу тоҷик низ хеле фаровон буд. Аз саҷҳои пайвастаи рисола ду намуна ин ҷо дарҷ мекунем: “Кӯдаке ба завқи гунҷишк аз дида сиришк ҳамеборид. Лўттиё дағал, ки латоифулҳияли он дастуруламали ҳар камбағал буд, аз ҳақиқати ҳодиса иттилоъ ёфт” [8, 125]. “Худованди ҳуру моҳ ва нигорандаи сафеду сиёҳ огоҳ ва гувоҳи ҳоли ман аст...” [2, 129].

Шоҳин дар “Бадоеъ-ус-саноеъ” аз таъбиру ибораҳои халқӣ, махсусан аз калимоту таъбироте, ки ҳоси лаҳҷаҳои мардуми Бухорост, хеле бамавқеъ истифода бурдааст, ки ин бадеияти каломӣ ӯро ба дараҷаи зиёде афзудааст. Махсусан дар баробари образҳои бикри ҳуди шоир ва сабки классиконаи адабиёт ҳар ҷо-ҳар ҷо бамавқеъ кор фармуда шудани ин ибораҳо нисбат ба даҳо ва эҷодиёти мардуми одӣ муҳаббати калон доштани шоирро як бар чанд таъкид намудааст. Ба назар чунин мерасад, ки Шоҳин ҷонибдорӣ ва ғамхории худро дар ҳаққи мардуми заҳматкаш на танҳо дар мазмуну мундариҷаи асараш, ҳатто дар шакли бадеии он низ зохир намудааст.

Ҳамин тариқ, сабки нигориши Шамсиддин Шоҳин дар ин асар ба воситаи кор фармудани киноёт ва истиороти пӯшида хеле ҷолиб ва диққатҷалбкунанда шудааст. Дар асар истифодаи сабку услуб на танҳо дар истеъмоли калима ё ибороти нодири каммаъмул баён гардидааст, балки дар кор фармудани киноя ва истиораҳои муҷаррад (абстракт) низ аён аст. Ифодаи фикриҳои воқеии ҳаёт ва санъатҳои адабӣ баёни шоирро пуробуранг кардааст. Дар ин ҷо Шоҳин, ба ҷуз он ки як равияи тозае дар ин рисола пеш гирифтааст, аз таъсири сабки насри бадеӣю фалсафии Бедил дар канор

набудааст. Таъсири сабку услуби Бедил дар баъзе ҷойҳое, ки муаллиф аз киноёт ва истиорот ба изҳори ақидаи фалсафию иҷтимоии худ мегузарад, равшантар ҳис карда мешавад. Ба ин хотир равшан аст, ки рисолаи мазкур бо сабку услуби ба худ хос иншо гардида, воқеаҳо ва зиндагии реалии замон дар он ба таври умум ҷамъбаст шудааст.

Китобнома

1. Гулшани адаб. Ҷ. 5. Тартибдихандагон: А. Афсаҳзод, Л. Сулаймонова, Ҷ. Додалишпоев, А. Девонакулов, Алӣ Муҳаммадӣ ва дигарон: –Душанбе: Ирфон, 1980. – 460 сах.
2. Каримов У. Ҷунайдulloҳи Ҳозиқ / У. Каримов // Адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XVIII ва аввали асри XIX, Ҷ. 2. –Душанбе: Дониш. 1989. – С. 90-100.
3. Маъсумӣ, Н. Адабиёти тоҷик дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX. Ҷ. 1. // Н.Маъсумӣ // Асарҳои мунтахаб. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 363 сах.
4. Мирзозода Х. Шамсиддин Шохин / Х. Мирзозода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1956. – 258 сах.
5. Ҳодизода, Р. ва дигарон. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX. – Душанбе: Маориф, 1988. – 414 сах.
6. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷ. 1. –Душанбе: Дониш, 1984.
7. Шарипов Х. Услуб ва камолоти суҳан / Х.Шарипов. –Душанбе: Ирфон, 1985.
8. Шохин, Шамсиддини. “Бадоеъ-ус- саноеъ” / Шамсиддини Шохин. – Душанбе. 1986.
9. Шохин, Шамсиддин. Куллият / Шамсиддин Шохин. –Душанбе: Адиб, 2016. – 640 сах.
10. Шохин, Шамсиддин. Куллият / Шамсиддин Шохин. –Душанбе: Адиб, 2006. – 558 сах.

НИГОҲЕ БА САБКИ “БАДОЕЪ–УС–САНОЕЪ”-И ШАМСИДДИН ШОХИН

Дар мақолаи оид ба услуби баёни рисолаи “Бадоеъ–ус–саноеъ”-и Шамсиддин Шохин суҳан рафта, муаллиф дар баробари ироаи маълумоти мухтасар дар мавриди рисолаи мазкур, инчунин роҷеъ ба сабку тарзи баёни он низ андешаронӣ намудааст. Мақола дар асоси маводи илмӣ марбут ба мавзӯи навишта шуда, ба таври возеҳу равшан услуби рисолаи мавриди назар баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: Шамсиддин Шохин, адабиёти тоҷик, “Бадоеъ-ус-саноеъ”, сабк ва услуби рисола.

**ВЗГЛЯД НА СТИЛЬ “БАДОЕЪ-УС-САНОЕЪ”
ШАМСИДДИНА ШОХИНА**

В статье речь идет о стиле и художественных приёмах трактата “Бадоеъ-ус-саноеъ” Шамсиддина Шохина. Автор, наряду с изложением краткой информации о данном трактате, проанализировал стиль, художественные приёмы и способы их выражения. Статья написана на основе научных материалов по данной теме и в ней четко проанализированы все аспекты, касающиеся стиля и приёмов, применяемых в трактате.

Ключевые слова: Шамсиддин Шохин, таджикская литература, “Бадоеъ-ус-саноеъ”, стиль и художественные приёмы тракта.

**THE VIEWS OF STYLE OF “BADOE –US- SANOE”
OF SHAMSIDDIN SHOHIN**

This article is about the style and artistic techniques of “Badoe-us-sanoe” of Shamsiddin Shohin. The author along with the summary of brief information about this treatise, analyzed the style, artistic techniques and the ways of expressions. The article is written on the basis of scientific materials on this topic and it also clearly analyzes all aspects of related styles and techniques, which used in the treatise.

Keywords: Shamsiddin Shohin, Badoe-us-sanoe, style, artistic, Tajik literature, techniques.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехронов Ҷумъа - номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи адабиёти Дошингоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, e-mail. behronov75@mail.ru, тел.: +992935972774.

Сведения об авторе: Бехронов Джума – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой литературы Хорогского Государственного Университета им. М. Назаршоева, e-mail. behronov75@mail.ru, тел.: +992935972774.

About the author: Behronov Juma – Candidate of Philology Sciences, Head of Tajik Literature Department of the Khorog State University by name M. Nazarshov, E-mail: behronov75@mail.ru, phone.: +992935972774.

УДК: 891. 550

ТАҶАССУМИ ҲАСБИ ҲОЛ ДАР ҶАЗАЛИЁТИ
КИРОМИ БУХОРИ

Усмонова Гулбаҳор

Институту забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Шоири тавонои хушқареҳа будани Киромии Бухориро аввалин маротиба адабиётшиноси нуктасанҷ Садрӣ Саъдиев [5, 104] ба аҳли илму адаб маълум намуд. Вай дар таҳқиқоти оид ба ин шоир анҷомдодааш мазмуну мундариҷа ва муҳтавои девони Киромро то андозае баррасӣ намудааст.

Киром дар воқеъ шоири хуштабъу боистеъдод буда, аз худ девони мукаммалӣ шеърҳо боқӣ гузоштааст ва хушбахтона, имрӯз ҷаҳон нусхаи девони шоир дар Шуъбаи дастхатҳои АИ ҶТ маҳфуз аст. Аз мавҷудияти ин нусхаҳо низ аввалин бор Садрӣ Саъдиев иттилоъ дода буд. Ҳамчунин, ӯ дар бораи мундариҷаву муҳтавои девони шоир ва мақоми Киром дар адабиёти асри XVII ба таври муфассал маълумот додааст [5, 110].

Ному кунияти ин шоир дар сарчашмаҳо ба гунаи Мулло Абдуллатиф Киромии Бухорӣ омадааст. Дар бораи замони зиндагии шоир назарҳо мухталифанд. Дар «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» [8, 41] ва «Гулшани адаб» [2, 363] Киромро шоири асри XVII навиштаанд, дар китоби «Адабиёти тоҷик дар асри XVII» [5, 104] ва «Таърихи адабиёти форсӣ» [7, 251] ӯро шоири нимаи дуюми асри XVII гуфтаанд. Ба қавли Садрӣ Саъдиев низ, ӯ шоири нимаи дуюми асри XVII тоҷик мебошад, мо ҳам ба андешаи эшон мувофиқем. Соли таваллуд ва вафоти ин шоир маълум нест. Киромии Бухорӣ шоири ғазалсаро ва соҳибдевон буд, аз ҷаҳон нусхаи девони ӯ, ки дар Шуъбаи дастхатҳои АИ ҶТ маҳфуз аст, комилтаринаш қариб 1000 ғазалро дар бар мегирад. Дар бораи зиндагии Киром Садрӣ Саъдиев дар китоби «Адабиёти тоҷик дар асри XVII» аввалин бор маълумот додааст. Дар таърихи Мирзо Тоҳири Насрободӣ аз ин шоир фақат ҳамина қадар зикр шудааст, ки: «Мулло Абдуллатиф Бухорӣ – Киром таҳаллуси ӯ, ҳам дар хидмати хон мебошад...» [4, 436] ва се байт аз як ғазали шоир барои намуна оварда шудааст.

На дар китоби Садрӣ Саъдиев ва на дар тазкираи Мирзо Тоҳири Насрободӣ дар бораи санаи валодати шоир чизе гуфта нашудааст. Дар китоби «Гулшани адаб» низ дар ин хусус маълумоте нест [2, 363–374]. Дар бораи ҷузъиёти рӯзгори Киром низ маълумоте нест, баъзе лаҳзаҳои ҷузъии ҳаёти шахсии ӯро аз ғазалҳояш метавон равшан сохт.

Ягона ҳуччате, ки лаҳзаҳои ҷудогонаи зиндагии ин шоирро ба таври пароканда таҷассум менамояд, ғазалиёти ӯст.

Аз байти зерини шоир тахмин кардан мумкин аст, ки ӯ як шоири бенаво ва қашшоқе будааст. Худро соҳиби хонае «чун чашими мӯр», яъне хонаи хоксорона ва назарногире номида, дар он ҷо умр ба сар бурдани худро таъкид кардани шоир асоси воқеӣ дорад.

Бо вучуди он ки дорам хонае чун чашими мӯр,

Машираби ман ёд аз мулки Сулаймон медиҳад [1, 135].

Бештари ғазалҳои Киром ҳасбиҳолӣ буда, панду насихат, масъалаҳои иҷтимоиву ахлоқӣ, фалсафию ирфонӣ ва ғайра низ дар онҳо таҷассум ёфтаанд. Яке аз мавзӯҳои асосии ғазалиёти Киром танқиди табақай ҳукмронӣ он замон буда, шоир аз ҳунарошносии ва фазилатнописандии аҳли он табақа бонги изтироб мезанад. Ӯ аз хору зор будани аҳли фазлу ҳунари замонаш муқаррар ва пайдарпай дар ғазалҳояш суҳан меғӯяд:

Чун нақши по фитода ба хоканд аҳли фазл,

Дар чашими рӯзгор басират намондааст [1, 81].

Киром дар аксари ғазалҳояш аз дарбадарию саргардонии худ бо сӯзу гудоз суҳан меронад. Чунонки аз ин байти шоир бармеояд, ӯ дар ватанаш ба ҳунари худ қадриносу харидоре пайдо накарда, ҳунари ӯ зери гарди қасодӣ ва фаромӯшӣ мемонад. Шоир ба умеди пайдо кардани харидори суҳан ва қадриносе роҳи ғурбату мусофиратро пеш гирифтааст:

Ватан аз чехраам гарди қасодӣ барнамедорад,

Гуҳар берун ҷу омад аз садаф, комилбаҳо гардад [1, 158].

Аз аксари ғазалиёти ӯ аён мегардад, ки Киром дар вазъияти ниҳоят вазнини моддиву маънавӣ зиндагӣ ва эҷод карда, аз безътибории ҳунари худ назди аҳли замона шикоятҳо намудааст. Шеърҳои ҳасбиҳолӣ ӯ баёнгари ҳақиқати зиндагии пурмашаққат ва бенавоё-

наву фақиронаи шоир мебошанд. Аз байтҳои зерин бармеояд, ки шоири хонабардӯш худро дар ватан орому осуда намеҳисобад:

Чун реги равон пешаи мо хонабадӯшист,

Осоиши манзил набувад дар ватани мо [1, 2].

Ё ин ки дар ҷое дигар ватанро барои худ «меҳнатобод» маънидод кардани шоир далели равшани дар ватанаш зиндагии осуда надоштани ӯ мебошад:

Мондаӣ дар меҳнатободи ватан, эй дил, чаро?

Барнамеҳезӣ чу гард аз домани манзил чаро? [1, 17].

Дар сатрҳои зер ватанро на фақат «меҳнатобод», балки худро ба Юсуфи дар зиндон будаву ватанро ба «зиндон» шабоҳат додааст, зеро дар ватан ба ҳунари суҳанварии ӯ харидоре пайдо намешавад. Шоир ба худ суол медиҳад, ки чаро роҳи берун шудан аз зиндон аён нест?

Барнагардӣ аз сафар чун моҳ нурафшон чаро?

Мондаӣ дар меҳнатободи ватан ҳайрон чаро?

Ҳамчу наргис дар раҳат чашми гизолон шуд сафед,

Барнамеоӣ бурун чун Юсуф аз зиндон чаро? [1, 28].

Аз ашъори зиёди Киромӣ Бухорӣ равшан фаҳмидан мумкин аст, ки ӯ дар диёри худ беқадри ва хориву зорӣ кашида, дар ватан лаҳзае рӯзгори хуш надошта ва барои ҳалосӣ аз «меҳнатободи ватан» тарки он мекунад. Яқин аст, ки ин гуна муҳити тираву тор ва зулмониро ҳукуматдорони зулмпешаи замон ба вучуд оварда буданд, тавре ки Садрӣ Саъдиев менависад: «Мақсади ӯ аз ҷилои ватан на сайру саёҳат, балки пайдо кардани ризқу рӯзӣ ва «расидан ба лаби ноне» будааст [5, 105]. Дар китоби «Таърихи адабиёти форсӣ» низ сабаби ҷилои ватан кардани шоир айнан ба ҳамин маънӣ омадааст [7, 252].

Қариб тамоми ғазалҳои девони Киром баёнгари ҳасби ҳол ва шарҳу тафсири муҳити тираву тор ва зулмониву ваҳшатбори замони шоир, хориву зорӣ ва беқадрии аҳли ҳунари рӯзгораш мебошанд. Аз ин ғазали шоир аён мешавад, ки ҳунарношиносӣ ва беқадрии аҳли суҳан ба ҳадде будааст, ки шоири соҳибистеъдоде мисли Киром ба лабе нон зор ва аз дӯстону наздикон ҷудо бо саҳттиву мушкили ҷилои ватан кардааст:

Фалак ба хок нишинад чу ман ба навмедӣ,

Ки ноумед зи дидори дӯстонам кард!

*Ба рӯзгор балое чу тангдастӣ нест,
Ки пеши халқи чаҳон сар бар остонам кард.
Чӣ кардам, ки чу хуриеди рӯзгор, Киром,
Фитода дар ба дар аз баҳри ним ноам кард?* [1, 123].

* * *

*Саргаштагӣ чу меҳр бувад кори ман, Киром,
То аз чаҳони сифла лаби ноам орзуст* [1, 54].

Чунонки аз ин байтҳо ва аз бисёр дигар шеърҳои Киром маълум мегардад, вай аз ватан берун шуда, ба кӯйи оворагӣ ва дарбадарӣ афтодааст. Ба ақидаи Садрӣ Саъдиев, «Шоир дар ҷое сукунат ихтиёр накарда ва ҳатто муддати зиёдтаре қарор нагирифта, аз шаҳр ба шаҳр, аз манзил ба манзил мегузашт ва ба гуфтаи худаш, хуриедсон саргаштаву беқарор буд» [5, 106].

Дар яке аз ғазалҳои шоир изҳор доштааст, ки барои равшан сохтани гавҳари худ дар бозор ба ҳар ҷониб дарбадар мегашт. Мақсад аз «гавҳар» ишора ба гавҳари суҳан ва ҳунари шоирӣ Киром мебошад. Аз «ҷаҳми умед» гуфтани шоир манзур лаби ноне пайдо кардан аст.

*Илоҳо, ҷамъ гардон аз парешонӣ ҳавосамро,
Зи гумроҳӣ барад то кай ба ҳар сӯ ҳирс аз ҷоям?
Ба дасти ҳар касе то чанд бошад ҷаҳми уммедам,
Ба ҳар дар ҷабҳасоӣ аз ҷӣ гардад ҳалқаосоям?
Чӣ сон равшан дар ин бозор созам гавҳари худро,
Ки шуд гарди касодӣ пардаи руҳсори колям?* [1, 241].

Аз ин байтҳои Киром аён аст, ки барои ба даст овардани «лаби нон» ва раҳӣ аз қашшоқиву бенавоӣ ӯ ба ҷустуҷӯи талабгори шеър дарбадар гаштаву ба шаҳрҳои зиёде сафар карда ва ба даргоҳи ҳокимони бисёре рафта, аммо муроде ҳосил накардааст:

*Ба ҳар дарбор чандоне ки чун хуриед гардидам,
Пари коҳе нашуд ҳосил ба гайр аз рӯйзардиҳо.
Раги поям заминро аз харобӣ мекунад мистар,
Киром, азбаски кардам дар ба дар беҳудагардиҳо* [1, 22].

Авҷ гирифтани хусумату низои байни табақаи ҳукмрон ва авҷ гирифтани куштору хунрезӣ дар замони шоир аз ашъори Киром равшан мегардад:

*Қамоате, ки дар ин гулиани пур аз хатаранд,
Тамоми чаим чу гул баҳри хуни якдигаранд.
Намедиханд ба лабташина ним қатраи об,
Ҳама чу гунчаву шабнам хароби симу заранд [1, 122].*

Дар замони зиндагии Киром, ки зулму бедодии давлатдорон аз ҳад гузашта буд, шоир табақаи ҳукмронро ба раҳму шафқат наму-дан нисбат ба мазлумон ташвиқ менамуд. Инчунин ба онҳо хотир-расон мекунад, ки дунё гузарон аст, чизе боқӣ наместонад ва аз инсонҳо танҳо хайру некӣ мемонад.

*Ба гулистон на баҳору на хазон мемонад,
Самари боғи ту некист, ҳамон мемонад [1, 165].*

Мавзӯи эҳсонӣ ҷавонмардӣ ва қараму бахшиш яке аз мазмунҳои марказии ғазалиёти Киром мебошад. Ӯ пайваста инсонро ба эҳсонӣ қарам нисбат ба бенавоён талқин менамояд:

*То тавонӣ ба саҳо бош ба олам маиҳур,
Барги айиш ҷамани ҳулд қафи эҳсон аст [1, 106].*

* * *

*Алам гардад чу хуриш он, ки аз ҳуд
Сараш аз маириқи эҳсон барояд [1, 250].*

Мутаассифона, соҳибони давлат мағрур ба ҷоҳу моли дунё шуда, панду насиҳат ва даъвати инсонпарваронаи шоир ба онҳо таъсире намерасонд. Давлатдорон дар фикри зару мол шуда, аз ҳоли мардуми афтодаву бечора хабар надоштанд. Ин ҳама бемураввативу зулму истибдодро шоир дида мегӯяд:

*Зи ҳоли мардуми дархуннишастаат чӣ хабар,
Туро, ки ширати рӯйи замин дар оғӯш аст?!
Чу гунча дар дилат аз гуфтаи Киром чӣ ҳаз,
Туро, ки фикри зару мол пардаи гӯш аст?! [5, 118].*

Дар асри XVII бисёре аз шоирони Мовароуннаҳр барои озмудани бахт ва беҳ қардани зиндагии худ рӯ ба Ҳиндустон меоварданд. Киром низ аз ҷумлаи он шоирон мебошад. Чӣ тавре адабиётшинос Садрӣ Саъдиев мегӯяд, «Дар ғурбату саргардонии худ дар қадом шаҳрҳо будани Киром маълум нест. Фақат аз як ғазалаш бармеояд, ки дар давоми ин саргардонии боре ба Ҳиндустон низ сафар қарда будааст»:

Ба мулки Ҳинд ман аз роҳи орзу рафтам,

*Чу соя дар пайи он зулфи мушкбӯ рафтам...
Чу обрӯ гуҳаре дар замона пайдо нест,
Гаҳе гузашта аз баҳри обрӯ рафтам.
Ҳазор уқда ба қорам чу гунча буд, Киром,
Дилам қушод чу гул, то ба сӯи ӯ рафтам [1, 250].*

Чунонки дар мисраи аввал худи шоир қайд кардааст, ӯ «аз роҳи орзу», яъне барои ба даст овардани обрӯву эътибор ва қути лоямӯте аз ватан рафтааст. Аз мисраҳои охири ғазал фаҳмида мешавад, ки шоир аз ин сафар қадре қаноат ҳосил карда, қаноатманд шуданаш боиси қушоиши дил ва фароғи хотири ӯ гардидааст.

Киром дар чанд байт аз сафед шудани мӯ ва рафтани ҷавонӣ бо ҳасрат суҳан мегӯяд:

*Мӯ шуд сафеду равнақи аҳди шубоб рафт,
Пирӣ алам чу субҳ заду вақти хоб рафт.
Аз мавҷези баҳри ҷавонӣ асар намонд,
Ҳангоми шӯхчаи мию даври ҳубоб рафт [1, 97].*

Шоир хостааст, ки дар айёми пирӣ ба мусофират ва дарбадарӣ хотима гузорад. Вале ба хотири ба даст овардани пораи нон маҷбур шудааст, ки саёҳатро идома диҳад.

*Зи тирӣ пайкарам бо он ки чун симоб меларзад,
Зи тоби раъиши ҳирсу тамаъ як ҷо қарорам нест [1, 99].*

Аз ғазалҳои дар дами пирӣ навиштаи шоир мушоҳида кардан мумкин аст, ки зиндагии ӯ дар ин айём бештар танг шуда ва шоир аз дарбадариву оворагиҳо ҳаста шуда, ба Худо таъя мекунад ва ризқу рӯзиро низ аз ӯ металабад:

*Дар зери бори гарди касодӣ гузашт умр,
Азбаски ҷинси ман зи харидор мондааст.
Хуноби ҳасрату қафи афсӯси нестист,
Чизе, ки аз ҷаҳон ба мани зор мондааст [1, 91].*

Киром дар айёми пирӣ аз ғурбату дарбадарӣ ҳаста шуда, меҳонад, ки ба ватан баргардад. Ӯ ба ризқи муқаддаргаштаи худ қаноат карда, чун осӣ аз пайи рӯзӣ гаштанро кори беҳуда меҳисобад ва худро тасалли медеҳад, ки ризқ муқаддар аст ва «то ҷон дар бадан боқист» ба қас мерасад ва ба андешаи шоир миёни санг ҳам он пайдо мешавад.

Ризқ агар бошад, миёни санг пайдо мешавад,

*Ин ҳама чун осие саргашта гардидан чаро?
Раъиши тирӣ туро шуд баргрезону ҳанӯз
Аз ҳучуми ҳирс чун симоб ларзидан чаро?
То ба кай чун ҳалқа боиӣ чаши бар ҳар дар, Киром,
Аз қаноат пой дар доман напечидан чаро? [1, 35].*

Ё ин ки:

*Чаши бар ҳалқаи ҳар дар манеҳ аз ҳирс, Киром,
Мерасад қисмати ту он чӣ муқаддар боиад [1, 125].*

Аз ин абёти Киром хонанда натиҷа ҳосил мекунад, ки бо дарбадарию ҷилои ватан кардани шоир низ мурode ҳосил нашудаву ӯ ба сарвату дорой нарасидааст. Зеро ба андешаи шоир, ризки муқаддаршуда ҳеҷ гоҳ бешу кам намегардад:

*Дил аз андешаи ризки муқаддаргашта фориғ дор,
Зи сар чун осие рӯзи ба ҳар кас бодбон дорад [1, 123].*

Дар ҷойи дигар мегӯяд:

*Расад ризки муқаддаргашта то ҷон дар бадан боқист,
Сарам аз баҳри рӯзи то ба кай чун осие гардад [1, 170].*

Ҳамин тавр, шоир ба фақирӣ муросо намуда, меҳода ба оворагардию ҷудой аз Ватан хотима дода, ба зодгоҳаш Бухоро баргардад. Аз байти зерин фаҳмидан мумкин аст, ки ӯ ба Бухоро омадааст:

*Бо шомии ғарибон надихам субҳи ватанро,
Ҳар нақши қадам гарчи дар ин марҳала чоҳ аст [1, 53].*

Китобнома

1. Бухорӣ, Киром. Девон / Киромӣ Бухорӣ. Нусхаи дастнависи рақами 1955, Шуъбаи дастхатҳои АИ ҚТ. – 286 сах.
2. Гулшани адаб. Ҷилди IV. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 382 сах.
3. Мирзоев Абдулғанӣ. Мулҳами Бухорӣ / Абдулғанӣ Мирзоев. Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1948. – 121 сах.
4. Насрободӣ, Мирзо Муҳаммад Тоҳир. Тазкираи Насрободӣ / Мирзо Муҳаммад Тоҳирӣ Насрободӣ. Чопи севум, бидуни ҷойи нашр, чопи афсети марвӣ, 1361 шамсӣ. – 575 сах.
5. Саъдиев Садри. Адабиёти тоҷик дар асри XVII / Садри Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 1985. – 266 сах.

6. Саъдиев Садри. Маркази адабии Самарқанд дар шоҳроҳи таърих / Садри Саъдиев. – Тошканд: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2012. – 398 саҳ.

7. Таърихи адабиёти форсӣ. 1430 ҳ.к. / 2009 м., – 464 саҳ.

8. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 2. – Душанбе: Энциклопедияи советии тоҷик, 1989. – 559 саҳ.

ТАҶАССУМИ ҲАСБИ ҲОЛ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ КИРОМИ БУХОРИ

Киромӣ Бухорӣ яке аз шоирони намоёни ғазалсарои нимаи дуюми асри XVII Мовароуннаҳр мебошад. Аз ин шоири боистеъдод нусхаҳои каламии девон махфуз аст, ки барои омӯзиши пахлуҳои эҷодиёти ӯ замина фароҳам менамояд. Бори аввал нахустин киромшиноси тоҷик Садри Саъдиев дар китоби «Таърихи адабиёти тоҷик дар асри XVII» доир ба ин шоир маълумот дода, диққати муҳаққиқонро ба осори ӯ ҷалб намуда буд.

Дар ин мақола кӯшиш шудааст, ки доир ба ҳасби ҳоли шоир то қадри имкон аз рӯи гуфтаҳои ҳуди Киром, ки дар ғазалҳояш ҷой-ҷой ишора шудааст, равшанӣ андохта шавад. Муҳаққиқ доир ба ин масъала дар асоси чор нусхаи девони Киром маълумоти бештаре пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: Киромӣ Бухорӣ, ғазал, девон, мусофират, ҳунарношиносӣ, хориву зорӣ, оврағӣ, гурбат, Ватан.

ОТРАЖЕНИЕ БИОГРАФИИ В ГАЗЕЛЯХ КИРОМА БУХОРИ

Киром Бухори один из известных поэтов второй половины XVII века Мавераннахра, творивший газели. До настоящего времени до нас дошли рукописные экземпляры дивана этого талантливого поэта, которые предоставляют возможность для глубокого изучения его творчества. Впервые таджикский литературовед Садри Саъдиев в книге «История таджикской литературы XVII века» даёт информацию о поэте и привлекает внимание исследователей к его поэтическому наследию.

В данной статье мы постарались раскрыть содержание газелей Киромы и осветить его биографию.

В будущем мы намерены на почве четырёх экземпляров дивана Киромы собрать более обширную информацию по данной проблеме исследования.

Ключевые слова: Кирам Бухори, газель, диван, миграция, непризнание таланта, бедность и унижение, скитальчество, на чужбине, родина.

REFLECTION OF BIOGRAPHY IN KIRAM BUKHORI'S POETRIES

Kirom Bukhori is one of the famous poets of the second period of XVII century of Maverannahr, who was created gazels. Fortunately, till our period we were reached the copies of collection, which were written by his hand written and these poetries of the talented poet, gave an opportunity the deep studying of his heritage. For the first time the Tajik critic Sadri Sa'diev investigated the significant of Kiram's literacy in the book of "History of Tajik Literature of the XVII century" and gave information on the poet and draws attention of researchers to its poetic heritage.

In this article, we tried to the best certain extent on the basis places of existing hints in keeping of Kirom's gazels opening his biography.

In the future, we intend to collect more extensive information using his four copies of his collection on our research.

Keywords: Kirom Bukhori, gazel, collection of poetry, migration, non-recognition of talent, poverty and humiliation, vagrancy, in the foreign land, the Homeland.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонова Гулбаҳор Файзиддиновна – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии АИ ҶТ. Тел.: (+992) 918735388. E-mail: usmonova@inbox.ru

Сведения об авторе: Усманова Гулбаҳор Файзиддиновна – соискатель Института языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки АН РТ. Тел.: (+992) 918735388. E-mail: usmonova@inbox.ru

About the author: Usmonova Gulbahor Fayziddinovna – a researcher of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Phone.: (+992) 918735388. E-mail: usmonova@inbox.ru

УДК: 891,550.099

**МАФҲУМҲОИ ВОЖАИ «БОД» ДАР ҚАСОИДИ
НОСИРИ ХУСРАВ**

Шафтолиев А. Д.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёнино Назаршоев

Шоирони форсу тоҷик тавонистаанд, ки бо истифода аз санъатҳои бадеӣ, масалҳои мардумӣ, тасвирҳо ва рамзҳои гуногун адабиёти форсу тоҷикро мақбули халқ намоянд. Онҳо дар навбати аввал, муаррифони фарҳангу маданияти волои миллат ва баъдан

хофизони фолклори мардуми худ ба шумор мераванд. Гарчанд ки адабиёти шифохӣ сарчашмаи адабиёти хаттӣ ҳисоб мешавад, адабиёти хаттӣ низ дар навбати худ таҳкурсии адабиёти даҳонии халқ мебошад, зеро шоирон, он чизеро, ки дар миёни мардум паҳн гардида буд, бе ягон тағйир ба эҷодиёти худ ворид намуда, ба ҳамин тариқ ҳикмати халқро нигоҳ доштаанд. Масалан, ашӯе ба монанди об, оташ, бод ва дигар мавҷудоти табиату ҷирмҳои осмонӣ, ки дар бовари мардумон мавқеи махсус доштаанд ва эътиқоди одамон низ аз қабл ба ин чизҳо саҳт пайваст будааст, аз эҷодиёти шоирон дар қанор намондаанд.

«Бод» аз ҷумлаи вожаҳост, ки дар адабиёти форсу тоҷик бисёр қорбаст шуда, мафҳумҳои гуногунро ифода менамояд. Масалан: *боди мушқбӯӣ* – бод, ки аз ҷониби гулзор медамад, *боди адам* – киноя аз марғу нестӣ, *боди сабо* – маҳину форама, *боди шурта* – бод, ки мувофиқи рафти киштӣ мевазад, *боди самум* – шамоли гарму зараровар ва ин қалима боз ба маъноҳои дигар низ қор фармуда мешавад [15, 189]. Аз ҷумла, Носири Хусрави Қубодиёнӣ (1004-1088) шоир ва мутафаккири тоҷик, вожаи бодро зиёд истифода намудааст. Агарчи пеш аз Носири Хусрав дар ашӯри шоирони дигар низ ин қалима дучор мешавад, вале тасвири ин вожа дар қасоиди Носири Хусрав маъноҳои гуногунро ифода менамояд. Таҳлилу муқоисаҳои нишон медиҳанд, ки дар бештари мавридҳо шоирон ин вожаро барои ёди ватан истифода намудаанд.

Ҷунон ки гуфтем, мафҳуми *бод* ақсари вақт ба ватан ва ёди он пайвастагӣ дорад. Намунаеро аз осори устои шеърӣ форсу тоҷик меоварем, ки дар он устод Рудакӣ маҳбубияти ватанро аз ҳама чиз боло ҳисобида, барои ӯ боди аз сӯи ватан вазида атрогин ва нақхатовар мебошад:

Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд,

Бо бӯи гулу мушқу наҷми суман ояд [9, 134].

Албатта, мушқу гул дар ҳама ҷо бӯи яқранг доранд, вале дар ин ҷо ҳисси баланди ватандӯстона ва меҳру муҳаббати шоир нисбат ба ватан ифода ёфтааст.

Дар ашӯри Носири Хусрав ин мавзӯ маъноҳои гуногун дорад. Масалан, ӯ дар байте мегӯяд, ки ин олам кӯҳна намегардад, ҷунки

Худованд инро барои фарсудашавӣ наофаридааст ва ягон падидае ҳам бар ин таъсир расонида наметавонад. Бодро дар байти зерин яке аз он падидаҳои табиат меҳисобад, ки ба фалак таъсир намерсонад:

*На фарсуданӣ сохтааст ин фалакро,
На оби равону на боди базонро* [7, 42].

Дар байти овардашуда ибораи *боди базон* ба маънои боди вазанда омадааст. Шоир инчунин, таъкид мекунад, ки ростиро дар амалу дар рафтори худ ҳамеша ихтиёр кун, аммо чун нол мутағайир набош. «Нол» дар луғат ба маънои най, қамиш, найи зарди борик омада [15, 866], шоир тарзи ҳаракати бодро ба ҳамин шакл тасвир кардааст:

*Бар тариқи рост рав, чун нол гарданда мабош,
Гоҳ бо боди шамолу гоҳ бо боди сабо* [7, 81].

Дар ин ҷо *бод* дар ду намуд оварда шудааст: *боди шамол* чархзанандаю вазнин буда, ҳаракаташ номунтазам аст ва *боди сабо* аз тарафи шарқ мевазад ва хеле форам аст [14, 152]. Маълум гардид, ки шоир *боди саборо* чун боди мусоид маънидод кардааст, ин олам дар назари инсон аз даврони кӯдакӣ мисли боди сабо ҳаловатбахш ва гуворо метобад, вале дар рафтораш иғвогариҳои зиёде дорад:

*Ин пири кӯҷпушти куҳангашта шохи гул,
Боз аз сабо ба санъати боди сабо шудаст* [7, 129]

Носири Хусрав боз *боди саборо* давобахши захмҳои *боди даӣ* шумурдааст. Адабиётшиноси тоҷик В. Охонниёзов дар мақолаи хеш, ки ба тасвири Наврӯз дар як қасидаи Ҳаким Носири Хусрав бахшида шудааст, дар ин масъала чунин андешаронӣ кардааст: «Дар моҳи дуюми фасли баҳор боди сабо, ки боди форами субҳгоҳӣ аст ва ғолибан сабабгори шукуфтани гулу гулгунча мегардад, захмҳои аз боди фасли зимистон расидаи кӯҳу даштро даво бахшид. Захмҳо гуфта, Ҳаким он ҷойҳои аз барфу сармо рӯфтаву тирашудаи заминро дар назар дорад, ки бо дамидани сабзаву гул шифо ёфтанд. Он шохи гуле, ки аз тирамоҳ боз мисли пири кӯҷпушту куҳангашта хаставу бемадор буд, акнун ба санъати боди сабо, яъне ба мучизаи боди сабо аз ҷавона боз шуд ва ба шукуфтан оғоз намуд:

*Б-урдибиҳишт боди сабо кӯҳу даштро,
Бар захмҳои боди маҳи даӣ даво шудаст»* [8, 267-270].

Шоир дар ҷои дигар бодро ба одамоне, ки зиндагии ҷомеаро ҳалалдор мекунанд, вале худро чун дӯст вонамуд менамоянд, ташбеҳ намудааст ва аз назари шоир онҳо дӯст нестанд, балки боди балоанд:

*Бар аҳли вало абри салоҳанду бар онҳо-к,
На аҳли валоанд, масал боди балоанд [7, 215].*

Шоир бодро дар қатори дигар унсурҳо (об, хок, оташ) оварда мегӯяд, ки гарчи худ рангу бӯй надоранд, аммо ҳар кадом хусусияти хоси худро дорад ва яке аз ин хусусиятҳо ин аст, ки метавонад сабаб шавад, то ба ашъи табиат намоде бахшад:

*Хоку боду обу оташ, к-ӯ надорад бӯю ранг,
Наргису гулро чӣ гуна рангину бӯё кунад [7, 295].*

Инчунин шоир аз назари фалсафа бодро дар баробари унсурҳои дигар нишон додааст, ки асоси оламо ташкил медиҳанд:

*Ин ҷарҳи баландро ҳамебин,
Бар хоку ҳавову обу озар [7, 328].*

Носири Хусрав таркиби оламо ҷаҳор аносир доништа, таъбири фалсафии «ҷаҳон бе зиддият вуҷуд надорад»-ро дар муносибати байниҳамдигарии ин унсурҳо баён намудааст:

*Зи оби равшану аз хоки тираву оташу бод,
Ҷаҳор гавҳару ҳар ҷор зидди якдигар [7, 394].*

Носири Хусрав бодро ба ҷор фасли сол рабт дода, хусусияташро тамоман ба таври дигар нишон додааст. Шоир дар ин хусуси тирамоҳ навиштааст, ки таъсири бодҳои кӯҳсорон ба боғу марғзорҳо расида, онҳоро аз шукуфтани сабзиш бозмедорад. Ӯ насими баҳориро муждарасони хайру баракат ва боди ҳазонро шумхабари шумурдааст, ғр яке оламо зебо ва дигар онро тира менамояд:

*Ҳазон аз Меҳргон дорад наёме,
Сӯи ҳар боғу дашту марғзоре.
Пур аз бод аст кӯҳро сар, дигар бор
Гаронтар з-он надидам бодсоре [6, 261].*

Шоир дар ҷое хусусияти фаслҳои сол, гармии тобистон, сардии зимистон ё абру бодро чун санъати тазод оварда, ин ҳодисаҳоро ба

ҳамдигар ночур тасвир карда меғӯяд, ки онҳо ҳам суд доранду ҳам зиён:

*Гармои ҳузайронро, мар-сарди дайро,
Мар абри баҳориро, мар-боди хазонро [7, 83].*

Аз ишораи шоир бармеояд, ки зебоии табиат ба фаслҳои сол тааллуқ дорад ва зебоии фаслҳои сол ба ҳуди одамон вобаста аст. Зеро хираду тамиз инсонро ба қўллаи мурод мерасонанд. Дар байти зер мо ба ду ибора; «абри баҳор» ва «боди сабо» дучор мешавем, ки аз назари шоир яке ғоидабахш ва дигаре ҳаловатбахш мебошад. Ҳаловати зиндагии инсон аз саодатмандии вай сарчашма мегирад, вале бахти бад инсонро аз ҳама чиз маҳрум мекунад. Мақсади шоир ҳамин аст, ки инсони номурод аз ҳама чиз бенасиб аст:

*Абри баҳору боди сабо нагзаранд
Бо бахти ғашта бар дару бар равзанаи [7, 476].*

Носири Хусрав монанди баъзе шоирони форсу тоҷик дар даврони пиронсолӣ ғариб шуд, қисмате аз чунин шоирон ба ватан баргаштаанд, аммо Носири Хусрав аз дасти душманон натавонист, дубора ба ватан баргардад. Вобаста ба ғарибӣ дар ашъори шоир ба калимаи *бод* дучор мегардем. Шоир бодро дар чунин таркибҳо: «*боди дилафрӯзи хуросонӣ*», «*салом кун зи ман, эй бод...*», «*боди аср*» истифода бурдааст. Тааҷҷубовар ҳамин аст, ки шоир дар ду ҷой «*бод*»-ро танҳо навиштааст, вале дар ҷои дигар «*боди дилафрӯз*»-ро овардааст. Пас, бояд зикр кунем, ки вазиши ин бодҳо муқобили ҳамдигаранд, яъне «*салом кун зи ман, эй бод*», ё «*боди аср*» аз ҷониби шоир ба сӯи зодгоҳи вай ҳаракат мекунанд, аммо «*боди дилафрӯзи хуросонӣ*» аз ҷониби ватани аҷдодаиаш ба сӯи вай меояд, ки ин бод барои шоир равшангари қалб ё сафобахшандаи дил мебошад. Аз ҳамин сабаб боди ватан барои шоир фараҳ меорад ва бӯи ватан дорад. Акнун мо ба мафҳуми ин «*бод*»-ҳо ба таври ҷудогона назар меандозем.

Дар ашъори Носири Хусрав қасидае бо матлаи «Бигзар, эй боди дилафрӯзи хуросонӣ» оғоз ёфта, дар он ибораи «боди дилафрӯзи хуросонӣ», ки бо як лаҳни форам суруда шудааст, таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб намуда буд. Вобаста ба ин суҳан назари

донишмандон фақат ба як масъала, яъне ба масъалаи аз ватан бенасиб мондани шоир равона шудааст. Албатта, шоир ин касидаро ба ҳамин матлаб эҷод кардааст, чунончи:

*Бигзар, эй боди дилафрӯзи хуросонӣ,
Бар яке монда ба Юмгондара зиндонӣ.
Андар ин тангии бераҳмат биниашта,
Холӣ аз неъмату аз зайъату деҳқонӣ* [6, 236].

Донишманди Эрон Чаъфари Шиор дар хусуси ин касида чунин изҳори ақида мекунад: «Саросари касида гила ва шикоят баёни дарди дил аст. Дараи Юмгон, ки шоир аз Хуросон бад-он ҷо паноҳ бурда ва аз хонумон дур афтода, барои ӯ ба манзалаи зиндон аст. Боди дилафрузи хуросонӣ ишора ба зодгоҳи шоир - Хуросон ва аз сӯи дигар, боди хуросонӣ ҳамон боди сабост, ки аз машрик мевазад ва пайки муштоқонаш аст. Юмгон ё Юмкон, Юмғон номи қасабае аз Бадахшон дар шарқи Афғонистони кунунӣ» [11, 106].

Ғарибӣ таъсири худро ба ҳаёти шоир расонида, дар бештари ҷойҳо шикоят гилаи вай ба ғуш мерасад, ки гуфтааст: «аз дарди ғарибӣ ранги ман зард шуд ва қади ростии ман мисли чанбар гардид». Донишманди шинохтаи Эрон Абдулхусайни Зарринқуб дар мақолаи «Носири Хусрав овораи Юмгон» нисбати боди хуросонӣ ба таври дигар назар намудааст: «Паноҳ ба Бадахшон бурд ва кӯшид, то дар паноҳи он кӯҳҳои баланд малҷо (паноҳгоҳ)-е бичӯяд. Ин сарзамини кӯҳистонӣ, бо он роҳҳои дуру ноҳамвор ва он танҳоиву баландие, ки дошт, қалъае буд, ки метавонист барои шоири овора паноҳгоҳи муносибе бошад ва дар хилвату инзивоӣ даҳшатангези ҳамин кӯҳистон буд, ки ӯ ба ғурбати бекаш ва танҳои хеш мӯя (фигон) мекард ва гӯё ҷуз аз ҳамон садое, ки дар дили кӯҳҳо мепечид, барои шикваҳову фарёдҳои хеш ҷавобе намеёфт:

*Бигзар, эй боди дилафрӯзи хуросонӣ,
Бар яке монда ба Юмгондара зиндонӣ* [3, 69-80].

Носири Хусрав ғурбати худро гуноҳи туркони салҷуқӣ ва душманони мазҳабаш – аббосиён дониста, гиламандона мегӯяд, ки ҳама аз вай рӯй гардондаанд, ҳатто хешони наздикаш. Доктор А.Хенсбергер дар бораи байти овардашуда чунин андешаронӣ кар-

дааст: «Шеъри ӯ аз навмедӣ ва талхӣ ин табъид лабрез аст ва танҳо гоҳе бо эътиқоди росихе (мустаҳкам), ки ба дурустии корҳои худ дорад ва итминонаш ба растагории ниҳони худ дар баробари Худованд дар рӯҳи доварӣ аз оромиш саршор мешавад. Ҳаши худро бар сари ҳамватанонаш, ки ӯро аз сарзамини обой ва аҷлодиаш берун афкандаанд ва аз рӯи ҷаҳлу нодонӣ ҳақиқатеро, ки дар паёми ӯст, дарнаёфтаанд, фуру мерезад. Аммо наметавонад аз ҳисори амн – паноҳгоҳи худ бигурезад. Юмгон – мутародифи зиндон барои ӯ мешавад:

*Бигзар, эй боди дилафрӯзи хуросонӣ,
Бар яке монда ба Юмгондара зиндонӣ»* [1, 26-27].

Шикояту алами шоир барои он аст, ки ӯ дигар аз ҳешону ёрон ва зодгоҳи худ дур афтадааст. Аммо боиси таачҷуб ҳам аст, ки шоир дар чунин ҳолати навмедӣ устувор буд ва худро таслими ҷафоҳои даҳри ситамгар нанамуд. Албатта, дар ғарибӣ ҳаёт ба сар бурдан барои шоир ногуворо буд, вале ӯ тамоми саҳтиҳои бекасиву танҳоиро таҳаммул кардааст. Донишманди тоҷик Худой Шарифзода дар ин хусус чунин мегӯяд: «Чунин шахсияти ҳамнишини доираҳои болои давлатӣ, ҷамъияти бузургони илму донишу адаб, аҳли сиёсату мубоҳисаву маҷолис якбора аз доираи муносибатҳои волои фикрию иҷтимоӣ дурафтада бегумон худро танҳову маломатзада медид. Дар чунин вазъияти гирифтагӣ дилтангӣ ӯ боди Хуросонро, ки ёду ҳасрати ҷудой аз ӯст, меҳаҳад ҳолпурсу ҳамрозааш бошад:

*Бигзар, эй боди дилафрӯзи хуросонӣ,
Бар яке монда ба Юмгондара зиндонӣ»* [12, 21].

Ин ибора як рамз ё тасвирест, ки садоқату вафодории шоирро ба ватан ифода мекунад. Адабиётшинос Раҳим Мусулмонӣ дар мақолаи «Нигоҳи Носири Хусрав ба шеъри худ» навиштааст: «Вай афсӯсу дареғи Хуросони фарҳангашро меҳӯрад ва ғиғон аз таҳи дил мекашад, чаро ки атрофиёнаш аз фарҳангу панду ҳикмат дуранд:

*Бигзар, эй боди дилафрӯзи хуросонӣ,
Бар яке монда ба Юмгондара зиндонӣ»* [5, 442-447].

Назар ба ақидаи баъзе донишмандон Носири Хусрав ба хоџаи мазхабаш аз Хуросон ронда шуд. Ин таъбирҳо аз ҳақиқат дур нестанд, зеро ҳудӣ шоир мегӯяд, ки «дӯстии хонадони Расул маро юмгиву мозандарӣ кард». Вале дар ин ҷо фикри дигаре ҳам вучуд дорад, ки шоӣ Носири Хусрав бадрафториву бесаводии туркони салҷуқиро таҳаммул карда натавонист ва тарки ватан намуд. Доктор Ш. Кадканӣ низ дар мақолаи «Талақии кудамо аз ватан» оид ба байти овардашуда ба ҳамин минвол андешаашро баён кардааст: «Гоҳе ҳам, ки бодро, ки аз Хуросон мевазад, мухотаб қарор медиҳад ва аз пирию дурӣ аз ватан сухан мегӯяд, гуфтораш аз лавне дигар аст:

*Бигзар, эй боди дилафрӯзи хуросонӣ,
Бар яке монда ба Юмгандара зиндонӣ» [13, 218].*

Зимни шарҳу таҳлили ақидаҳои донишмандон метавон ба чунин ҳулоса омад, ки дар ин байт шоир аслан аз беадолатии иҷтимоии замони худ шикоят кардааст. «Боди дилафрӯзи хуросонӣ» боди ватан аст ва новобаста аз он ки ватан дар зери беадолатии султонони шайтонсирату иблисурат мулзам гардидааст, болаш дилафрӯз аст. Юмгоне, ки барои шоир ҷои амн аст, чун ватан нест, зиндон аст. Ҳамин тариқ, ватан барои шоир ба унсури тасвир табдил ёфтааст, ки афкор ва мазмуни иҷтимоии қасоиди ӯро муайян месозад.

Дар қасидаи «Пирӯзранги доираи осӣмисол...» шоир шикоят аз дарди ғарибӣ карда, тавассути *бод* дарди дилашро баён намудааст. Аз навиштаҳои шоир пай мебарем, ки вай дар ғарибӣ аз аҳволи наздикону ҳешовандони худ хабар гирифта меҳост, вале аз бадҳолии душманон ба вай муяссар нагардид ва шоир бо афсӯсхуриҳои зиёд навиштааст:

*Эй боди аср, агар гузарӣ бар диёри Балх,
Бигзар ба хонаи ману он ҷой ҷӯй ҳол.
Бингар, ки чун шудааст пас аз ман диёри ман,
Бо ӯ чӣ кард даҳри ҷафочӯи бадфиол.
Тарсам, ки зери пои замона хароб гаит,
Он боғҳо хароб шуд, он хонаҳо тилол [7, 528].*

Носири Хусрав дар байти аввал калимаи «бод»-ро мисли дигар суханварон, як чизи пайғомбар ё муждарасон истифода бурдааст ва ҳамчунин тавассути он худро дилбардорӣ кардааст. Дар байти овардашуда ба вожаи *бод* калимаи «аср» илова гардидааст, ки дар луғат ба маъноҳои зерин меояд;

- а) банда кардан, зиндонӣ кардан, асир кардан;
- б) фишурдаи шираи чизро гирифтани, (мач) фишору шиканча;
- в) бегоҳ, вақти фурурагии офтоб, вақти байни пешину шом.
- г) қарн, сада, давр [15, 94].

Дар боби аввали китоби «Ҳаками суханвар» муаллифон оид ба байти овардашуда чунин фикрронӣ намудаанд: «Носири Хусрав Балхро «хона»-и хеш медонад ва аз боди сабо таманно дорад, ки бар диёри ӯ гузар намуда, аз аҳволи ҳароби он ва таҳаввулоти дар он ба-амаломада ба ӯ хабар расонад» [4, 18].

Бо эҳтиром ба заҳмат ва таҳлили муҳаққиқон А. Маниёзов ва Х. Шарифов қайд кардан зарур аст, ки дар ҷумлаи боло иштибоҳи иваз гардидани ибораи «боди аср» ба «боди сабо» ба ҷашм мерасад, ки аз ҷиҳати мафҳум ва замони вазиданашон аз ҳамдигар куллан фарқ доранд.

Бо таваҷҷуҳ ба маъноҳои луғавии калимаи «аср» метавон мафҳуми «боди аср»-ро ба манзури «боди асирӣ» ё «боди ғарибӣ», ки ба ҳолу аҳволи шоир пурра мувофиқат мекунад, шабеҳ донист. Шоир дар ҷои дигар ҳам калимаи «бод»-ро чун қосид истифода бурда, онро таъкид мекунад, ки саломаш ба Хуросон, фақат ба назди мардуми хирадманд бибарад:

Салом қун зи ман, эй бод, мар-Хуросонро,

Мар-аҳли фазлу хирадро, на оми нодонро [7, 48].

Аз ин байт бармеояд, ки донишмандони Хуросон Носири Хусравро кадр мекарданд ва ҳаким низ онҳоро аз хотир набаровардааст. Устод Х. Шарифов баён кардааст, ки: «Ба Хуросон аз Юмгон Хусрав акнун бо бод салом ба аҳли фазл мефиристад, на ба ому нодон, ки фаҳми дарки шахсияти ӯро надоранд. Хусрав аз ҳоли худ ба мардуми Хуросон хабар расониданро меҳаҳад, то ки бифаҳманд ҷаҳон бо ӯ чиҳа карда ва чӣ мушкилоте аз сараш гузаштааст» [4, 32].

Аз нигоҳи файласуфи тоҷик Н. Арабзода Носири Хусрав дар Юмгон шуҳрату эътибори калон доштааст: «Новобаста ба чунин мақому манзалати шоиста доштан дар Юмгон ӯ дар ашъораш пайваستا шикоят мекунад, ки дур аз Балх дар ғурбат ва фурқат ба сар мебарад:

*Эй боди аср, агар гузарӣ бар диёри Балх,
Бигзар ба хонаи ману он ҷой ҷуй ҳол»* [2, 57].

Ин ду «бод»-е, ки (*эй боди аср ва салом кун, эй бод*) аз назди шоир ба сӯи ватанаш мераванд, дар тасвиrotи Носири Хусрав аз ҳамдигар фарқ доранд. Вазиши боди аввал шартан мебошад: ё меравад, ё баръакс, вале боди дигарро (*салом кун, эй бод*) шоир таъкид мекунад, ки ҳатман саломамро ба мардуми фозил бирасон.

Чунон ки қайд кардем, калимаи «бод» барои шоир дар ду мавриди дигар низ хизмат намудааст ва бештари вақт барои ифодаи маънои мусбат истифода шудааст. «Боди Наврӯз» ё «боди наврӯзӣ» ва «боди Меҳргон», ки вобаста ба мазмун ва мавзӯи қасидаҳое, ки дар онҳо ин ибораҳо истифода шудаанд, мафҳуми онҳо муайян мегардад. Пешакӣ бояд гуфт, ки ёд намудани Наврӯз ва Меҳргон ҳамчун ду ҷашни анъанавии миллии худ нишонаи худшиносии миллии ва ватандӯстии Носири Хусрав мебошад.

Дар як порчаи қасидае шоир боди наврӯзиро ба қавли чархи гардон, ки бо гардиши муайяни худ сабабгори сарсабзу хуррам гардидани боғу биёбонҳо, гул кардану бор бастанӣ дарахтони мевадиханда, чамъ шудани парандагони гуногуну хониши онҳо ва ғайра мегардад, тасвир мекунад. Ибораи пурраи истифодашудаи шоир «забони боди наврӯзӣ» аст, яъне Наврӯз бо забони худ амр медиҳад, то замона чунин хушу сарсабз гардад.

*Ба қавли чархи гардон, бар забони боди Наврӯзӣ
Ҳарири сабз дарпӯшанд бустону биёбонҳо* [7, 70].

Дар як байти ҳамин қасида ибораи «забони боди наврӯзӣ» боз такрор мегардад ва чун чамъбасти ҳамаи гуфтаҳои пеш истифода мешавад, ки онро ҳамчун санъати такрор барои чамъбасти фикр қабул кардан мумкин аст, чунончи:

*Надонад боғи вайрон ҷуз забони боди Наврӯзӣ,
Ба қавли ӯ кунад эдун ҳаме обод вайронҳо* [7, 70].

Дар тасвири табиат дар ин қасида на танҳо ҳунари шоирии Носири Хусрав маълум аст, балки ҳунари ҳақимӣ ва ҳисси ватандӯстии ӯ ҳам намудор аст.

Ибораи «боди Меҳргон» дар ду маврид дар ашъори Носири Хусрав мушоҳида шуд, ки яке дар ҳамин шакл ва дигаре дар «боди меҳри Меҳргон» омадааст. «Боди Меҳргон»-ро шоир дар як қитъаи машҳури масалмонанд, ки дар он каду бо чанор дар мавриди синну сол ва ҳосилу камол баҳс мекунад, истифода шудааст. Вақте ки каду чанорро таъна ва маломат мекунад, ки ман дар ин чанд рӯз қад кашида аз ту, ки аз дувист зиёдтар сол дорӣ, баландтар шудам, чанор чунин ҷавоб медиҳад:

Фардо, ки бар ману ту вазад боди Меҳргон,

Он гаҳ шавад падид, ки номарду мард кист [6, 370] .

Дар ин байт «боди Меҳргон» ба ду маънӣ истифода шудааст, ки яке чун боди хазон, ки аз он гулу гиёҳ пажмурда мешавад ва дигар чун тарозуи адл барои санчиши пайдории чанор ва каду.

Дар байти дигар, ки ибораи «боди меҳри Меҳргон» истифода шудааст, он таносуби мантиқии калимаҳои байтро нигоҳ дошта, ба вазъи гуворо далолат мекунад. Масалан:

Боди меҳри Меҳргон чун барфиканд

Чархро аз абри тира тираҳан [6, 54].

Эҳтимол шоир онро дар назар доштаст, ки дар тирамоҳ ҳаво ҳамеша абрнок аст ва одатан он абрҳо сиёҳанд ва борон зиёд меборад. Аммо вақте ки боди Меҳргон, яъне даврони ҳосилғундорӣ мерасад, дигар аз абрҳои сиёҳ дарак намоёнад ва абрҳои сафеди барфаваранда дар осмон пайдо мегарданд ва баръакси нисбат ба абрҳои сиёҳи тирамоҳӣ дилро кушод ва табъро болида мекунанд.

Ҳамин тариқ, *бод* аз вожаҳои забонӣ ва унсурҳои табиест, ки барои Ҳақиме чун Носири Хусрав ба як воситаи тасвири бадеии ва ифодакунандаи ҳиссиёти ботинии шоир табдил ёфта буд.

Китобнома

1. Алис, Ҳ. Носири Хусрав лаъли Бадахшон, таҳияи Н. Зӯробек. / Алис Ҳ. - Душанбе: Нодир, 2003. - 328 сах.

2. Арабзода, Н. Чаҳони андешаи Носири Хусрав. /Н. Арабзода. - Душанбе: Нодир, 2003. - 257 сах.
3. Зарринкӯб, А. Носири Хусрав овораи Юмгон / З. Абулхусайн // Бо корвони хулла. – Душанбе: Пайванд, 2004. – С. 69-80
4. Маниёзов, А., Шарифов Х. Ҳаками суҳанвар / А. Маниёзов, Х.Шарифов. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 232 сах.
5. Мусулмонӣён Р. Нигоҳи Носири Хусрав ба шеърӣ худ. / Р. Мусулмонӣён // Дирӯз, имрӯз, фардо. 2005. – С. 442- 447.
6. Носири Хусрав. Девони ашъори Носири Хусрав, ҷ. 2. / А. Алимардонов, А. Нурмуҳаммад. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2009. – 648 сах.
7. Носири Хусрав. Девони ашъори Носири Хусрав, ҷ.1. / А. Алимардонов, А. Нурмуҳаммад. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2009. – 640 сах.
8. Охонниёзов Варқа. Ғараз аз тасвири баҳор ва Наврӯз дар як қасидаи Носири Хусрав / Варқа Охонниёзов //Паёми донишгоҳ № 2, 2018. – С. 267 – 270.
9. Рӯдакӣ Абӯабдуллоҳ. Шеърҳо / Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. – Душанбе: Ирфон, 2008. –176 сах.
10. Тоҳирӣ, Қ. Ҳикматсарои Хуросон / Қ. Тоҳирӣ. – Душанбе: 2016. – 160 сах.
11. Чаъфар Шиор. Гузидаи қасоиди Носири Хусрав, шумораи 2. Китоби дарсӣ. / Ш. Чаъфар. - Техрон, 1370 х. – 227 сах.
12. Шарифов, Х. Розӣ ҷаҳон / Х. Шарифов. – Душанбе: Нодир, 2004.– 352 сах.
13. Шафеии Кадканӣ, Муҳаммадризо. Адвори шеърӣ форсӣ аз машрутият то суқути салтанат / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. Чопи шашум. – Техрон, 1390. – 218 сах.
14. Шоҳаҳмад, А. Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ. / А. Шоҳаҳмад. – Душанбе: Пайванд, 1996. – 648 сах.
15. Шукуров, М. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ 1. / М. Шукуров, А. Капранов, Р. Ҳошим. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 951 сах.

МАФҲУМҲОИ ВОЖАИ «БОД» ДАР ҚАСОИДИ НОСИРИ ХУСРАВ

Муаллиф кӯшидааст, ки дар мақола мафҳуми вожаи “бод”-ро дар ашъори Носири Хусрави Қубодиёнӣ ба таври васеъ таҳлил намояд. Новобаста аз он ки бисёре ба муҳаққиқони адабиёти тоҷикӣ форсӣ дар хусуси байтҳои алоҳидаи қасоиди шоир, ки дар онҳо вожаи “бод” истифода шудааст, изҳори ақида намудаанд, дар мақолаи пешниҳодшуда

онҳо чамъбааст гардида, андешаҳои нави ҷолиб гуфта шудаанд. Аз ҷумла, муаллиф мафҳуми ибораҳои “боди хуросонӣ”, “боди дилафрӯзи хуросонӣ”, “боди сабо”, “боди хазон”, “боди дай”, “боди шамол”, “боди наврӯзӣ”, “боди Наврӯз”, “боди Мехргон” ва амсоли инҳоро вобаста ба ҳадаф ва мазмуни қасидаҳои шоир таҳлил намудааст. Дар асоси таҳлили мавқеи вожаи “бод” ва ибораҳои вобаста ба он дар ашъори Носири Хусрав муаллифи мақола ба ҳулоса меояд, ки онҳо асосан барои нишон додани ҳолати шахсии шоир, гилаҳои ғарибӣ, ҳисси ватандӯстии ӯ ва инчунин андешаҳои иҷтимоиаш истифода шудаанд.

Калидвожаҳо: бод, боди сабо, боди хазон, боди дай, боди шамол, боди Наврӯз, боди наврӯзӣ, боди Мехргон, ватан, ғарибӣ, кӯхистон, Хуросон, Балх, Юмгондара.

ЗНАЧЕНИЕ СЛОВА “БОД” (ВЕТЕР) В КАСЫДАХ НОСИРА ХУСРОУ

В статье предпринимаются первые попытки по определению значения слова “бод” (ветер) в касыдах Носира Хусроу Кабадияни в широком смысле. Несмотря на то, что многие исследователи таджикско-персидской литературы высказывались об отдельных случаях использования слова “бод” в творчестве поэта, в статье они резюмируются и проводится более расширенное исследование темы; излагаются новые мысли. К примеру, автор статьи рассматривает значения таких словосочетаний, как “боди хуросонӣ” (ветер Хорасана), “боди дилафрӯзи хуросонӣ” (чудесный ветер Хорасана), “боди сабо” (утренний ветер), “боди хазон” (осенний ветер), “боди дай” (ветер зимы), “боди шамол” (неподконтрольный ветер), “боди наврӯзӣ”, “боди Наврӯз” (ветер Навруза), “боди Мехргон” (ветер Мехргон) и т.п. в контексте общей темы и содержания касыд поэта. Анализируя место и значение слова “бод” (ветер), а также словосочетания, связанные с этим словом в творчестве Носира Хусроу, автор статьи приходит к такому выводу: слово “бод” и словосочетания с этим словом были использованы поэтом для выражения собственного состояния, тоски по Родине, чувства патриотизма, а также для выражения своих социальных мыслей.

Ключевые слова: ветер, утренний ветер, осенний ветер, ветер зимы, неподконтрольный ветер, ветер Навруза, праздничный ветер, ветер Мехргона, Родина, разлука, Хорасан, Балх, Юмган.

VALUES OF THE WORD “BOD” (WIND) IN THE CASES OF NOSIR HUSRO

In the article, the first attempts are made to determine the meaning of the word "bod" (wind) in the qasidas of Nosir Khusrow Kabadiyani in the broad sense. Despite the fact that many scholars of the Tajik-Persian literature expressed their thoughts on separate cases of using the word "bod" in the poet's work, in the article these thoughts are re-synthesized and more extensive study of the topic is conducted; new thoughts are presented. For example, the author of the article examines the meaning of such phrases as the "wind of Khorasan", "wonderful wind of Khorasan", "morning wind", "autumn wind", "wind of winter", "uncontrollable wind", "wind of Navruz", "wind of Mehrgon", etc. in the context of the general theme and the meaning of the poet's qasidas. Analyzing the role and meaning of the word "wind" and also the word combinations associated with this word in Nosir Khusrow's creative work, the author of the article comes to this conclusion: the word "bod" and word combinations with this word were used by the poet to express his own feelings, parting from the homeland, a sense of patriotism, and also to express his social ideas.

Key words: wind, morning wind, autumn wind, wind of winter, uncontrollable wind, wind of Navruz, festive wind, wind of Mehrgon, homeland, parting, Khorasan, Balkh, Yumgon.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шафтолиев Атохуча Давлатович – муаллими калони кафедраи адабиёт ва санъати Донишгоҳи давлатии Хоруғ, **e-mail:** atokhuja-1973@mail.ru, тел.: (+992) 93130 33 85.

Сведения об авторе: Шафтолиев Атохуджа Давлатович - старший преподаватель кафедры литературы и искусства Хорогского государственного университета, **e-mail:** atokhuja-1973@mail.ru, тел.: (+992) 93130 33 85.

Information about the author: Shaftoliev Atokhuja Davlatovich –Senior Tutor of the Literature and Culture Department of Khorog State University, **e-mail:** atokhuja-1973@mail.ru, phone: (+992) 93130 33 85.

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК: 891.550.092

ИНӢИКОСИ ОДОБУ РУСУМИ АЗОДОРӢ ДАР АШӢОРИ
АБӢАБДУЛЛОӢ РӢДАКӢ

Исмоилов Фаридун

Институтти забон ва адабиётти ба номи АбӢабдулло РӢдакии АИ ҶТ

Поягузори адабиётти форсу тоҷик устод РӢдакӢ яке аз шоирони маъруфе мебошад, ки шахсияту ҳунари шоирии ӯро дар ҳар даври замон эътироф кардаанд. Бузургиву мақоми воло ва бартарияти шеърӣ нобашро ҳамеша таъкид мекунанд. АшӢори АбӢабдуллоӢ РӢдакӢ саршор аз панду андарз, тарғиби некиву нақӯкорӣ, ростиву адлу инсоф буда, тамоми ҷанбаҳои муҳими ҳаётиро, ки барои ҷомиа зарур аст, фаро мегирад. Устод РӢдакӢ шоири халқист ва ҳамагуна расму одат, ҷашну маросимҳои шодиву сурур ва сӯғу мотам аз шеърҳои ӯ ҳувайдост. Намунаҳои адабиётти шиғоҳиро низ дар ашӢори шоир мушоҳида менамоем. Дар ин бахш инъикоси маросимӣ азодории тоҷикон дар ашӢори РӢдакӢ ва намунаҳо аз осори шиғоҳии халқ баррасӣ карда мешавад.

Дар «Девон»-и РӢдакӢ (2015) дар қасидаҳо, қитъаот ва абёти пароканда ишороте ба маросими азодорӣ шудааст, ки шаҳодат аз урфу одатҳои ин вақти мудҳиши ҳаёти инсонӣ дорад. Аз ҷумла, одату суннатҳои маросими азодорӣ чун: мӯй ва рӯйкании занон, гиристанӣ марди сӯғвор, ҷомаҳои сиёҳ ба бар кардани мардон ва суннати «мурдашӯйӣ» дар ашӢори шоир бозтоб шудаанд. Дар ин ҷо мо роҷеъ ба инъикоси масъалаи мазкур дар ашӢори РӢдакӢ ва муқоисаи он бо осори ҳамгуни шиғоҳӣ ибрози андеша хоҳем кард.

Мавриди зикр аст, ки масъалаи маросими азодорӣ асосан марбут ба илми этнография (мардумшиносӣ) мебошад, аммо дар фолклори тоҷик низ намунаи таронаҳои мотамиро дучор мешавем, ки дар рӯзи марги касе бо нолаву сӯзу гудоз суруда мешаванд. Фолклоршинос М. Холов дар дафтари Фолклори Кӯлоб ҳангоми экспедитсияи фолклории соли 1960 аз гӯяндагони маҳаллӣ нақлу таронаҳои

мотамиро сабт намудааст, ки гувоҳи дар байни халқ низ мавҷуд будани ҳамин гуна анъанаву осори шифохӣ мебошанд. Ва ин гуна русуму ойинҳои халқӣ то замони мо низ дар баъзе аз маҳаллу мавзеҳо роиҷ мебошанд. Масалан, намунаи нақли шифохӣ бо суруди мотамиро барои тақвияти афкори хеш меорем: «...Ҳамин хел оташ (отааш, падараш) боша «бачамой» мега. Хоҳаруш боша «акамой» мега ва ғайра. Очаи бача «бачаи хушрумой, бачаи хонадорум, арус дорум, аруси дар хона мондагит. Ту рафтию мора мондӣ, хонара ба кӣ мондӣ, рафти?! Арӯсат дар хонат бачам-бачамой» мега ва гирякунон суруди мотамӣ меҳонад:

*Дар сари меҳ қамчинут-бачам,
Асти бесоҳибут-бачам.
Мо бе ту чи хел зиндагонӣ мекунем-ой,
Бачамой, бачамой, бачамой, бачам-ой!*

*Ма дар дилум чӣ ҳавасо доштум,
Ҳавасом ҳамаи да дилум бачам.
Очат мемурад, ки дар хок мемондиш бачам.
Ой, сари бесоҳибум, бачам-бачам!
Бачамой, бачамой, бачамой, бачам!*

Ҳамаи хел очаи бача қати хешои мурда гиря мекунан...» [8, 2, 4736 - 4744].

Дар ашъори Рӯдакӣ мо бо калимаи «азодор» дучор мешавем, ки дар як маврид ба маънои асосиаш, яъне мусибатдор ва мотамзада ба қор рафтааст:

*Эй он, ки ғамкашиву азодорӣ,
В-андар ниҳон сириш ҷамеборӣ* [2, 63].

Дар ин байт шоир ҳолати рӯҳиву ҷисмии шахси ғамдор ё мотамзадаро тасвир карда, дар мисраи дувум қалби пурғам ва гиряи дарунсӯзи ӯро таъкид мекунад.

Дар маросими азодории тоҷикон одати қандани мӯйи сар, тану рӯй ва аз аламу андӯҳи зиёд рӯйи худро хуншор кардани занон аз қадимулайём роиҷ будааст. Бозмондаи ин гуна одати мардумиро мо низ борҳо мушоҳида намудаем. Чунончи, ҳангоми марги духтари наврас, ки дар деҳаи Вени ноҳияи Панҷакент сурат гирифта буд, мо-

дари фавтида дар рӯзи марги духтараш дар байни гурӯҳи занон мӯйҳои сар ва рӯйи худро бо дастонаш канда пур аз хун мекард ва бо овози баланд навҳа мекашид ва бо сӯзу гудози чонкоҳ мегирист. Дар ин асно занҳои атрофаш ўро бозмедоштанд ва бо ҳар гуна суханон ўро тасаллӣ медоданд. Роҷеъ ба ин масъала мардумшиносону фолклоршиносон дар мақолаву осорашон андешаҳои ҷолибро қайд кардаанд. Чунонки Д. Раҳимов дар ин хусус менависад: «Дар гузаштаи наҷандон дур занҳои водии Рашт ва Бадахшон ҳамчун нишони мусибат мӯйҳои бофтаи худро мекушоданд. Дар баъзе ҷойҳо занҳо даст ба сари худашон мезаданд, мӯйи сарашонро меканданд, рӯяшонро бо нохунҳо мехарошиданд. Дар баъзе деҳаҳои Дарвоз занҳову духтарон аз ғояти ғаму андӯх мӯйҳои паси гӯшашонро бо қайчӣ мебуриданд. Дар ҷанде аз деҳаҳои ин минтақа домани худро ҷадре медарониданд, ки ин амал аз мусибати саҳти ба сарашон омада дарак меод» [7, 16].

Мардумшинос З. Юсуфбекова низ роҷеъ ба ин масъала пажӯҳиши хуберо анҷом додааст. Ў маросим азодории тоҷикони Бадахшонро баррасӣ намуда, аз ҷумла чунин менависад: «Одатан рӯзи азо занҳои оила нисбат ба майит эҳсосоти баланди ғаму андӯҳи худро ифода мекарданд. Ҳамчун нишонаи ғаму андӯҳи бепоён онҳо рӯйи худро канда хуншор намуда, мӯйҳои сари худро мекананд. Як қисми торҳои мӯйро аз болои гӯш мебуриданд» [9, 149-150].

Дар иқтибосҳои боло мардумшиносон аз одати халқии кандани рӯй, мӯйканӣ, буридани мӯйҳо, дарондани баъзе аз қисми либосҳо дар бархе аз манотиқи ҷумҳурӣ ёдовар шудаанд, ки бозмондаи ин гуна одатҳо то замони мо дар деҳоту маҳалҳои Панҷакент, Яғноб, Ванҷу Дарвоз, Рашт ва ғайра боқӣ мондааст. Ва маҳз ҳамин гуна мисолҳо дар ашъори устод Рӯдакӣ баён шудаанд.

Аммо дар мақолаи фолклоршинос А. Аминов «Маросимҳои дафну азодории мардуми Бадахшон» ақидаи ҷолиби дигар роҷеъ ба ин масъала зикр шудааст: «То расидани соати ҷаноза, ки баъзан то як шабонарӯз мегузарад, бадахшониҳо гиряву фарёди зиёд намекунанд. Яке аз одатҳои анъанавии мардуми Бадахшон ин аст, ки аз ҷониби занону духтарон болои сари ҷасад суруди суннати «Лалайик» бо оҳанги нарм суруда мешавад» [1, 38-54].

Аз ин мушоҳидаҳо бармеояд, ки дар баъзе аз маҳалҳои аҳолинишини мардуми Бадахшон одати бисёр гиристан ва андӯҳи зиёд дар рӯзи азо роиҷ набуда, мардум танҳо бо хондани сурудҳои ғамангез ва бо овози форами паст зам-зама кардан алами дили худро таскин медодаанд. Албатта, дар рӯзи марги майит гирияи зиёд ва ҳар гуна одатҳои ғайришаръӣ ҷои нест ва дар байни халқ ибораи «рӯҳи майит нороҳат мешавад» мавҷуд аст, ки дар ин маврид мардум аз он истифода мебарад.

Ба ин одати мардумӣ шоири мушоҳидакор Рӯдакӣ бузургвор дар ашъораш маълумот додааст. Дар байти зерини Рӯдакӣ ишора ба он шудааст, ки шахси ғавтида марди хонадон буда, зану духтари ӯ аз ғами зиёд рӯйҳои худро мекананд ва шоир чехраи кандаи ононро ба замини шудгоршуда ташбеҳ намудааст:

*Зану духтар-и ғавтида мӯякунон,
Рух карда ба нохунон шудгор [2, 84].*

Дар қитъаи зер низ шоир тавассути санъати ташбеҳ абри сиёҳ ва боридани борони саҳт, инчунин садои раъдро ба гираву сӯғвории модаре, ки мотамзада аз марги арӯси сздаҳсола аст, монанд менамояд. Ва ишороти Рӯдакӣ ба «сӯги арӯси сздаҳсола» он аст, ки ин гуна воқеа барои модарон ниҳоят мотами саҳт аст, ҳатто аз «боридани абри сиёҳ» бештару талхтар мебошад:

*Замоне барқ пурханда, замоне раъд пурнола,
Чунон чун модар аз сӯги арӯси сздаҳсола.
Нагашти 3-ин паранди сабз² шохи бед бунсола³,
Чунон чун ашки маҳчурон⁴ нишаста жола бар лола [2, 60].*

Ибораи «гирияи абр» дар ашъори Рӯдакӣ баъзан ба маънии навҳаи марди сӯгвор ва модарону духтарони мотамзада ташбеҳ шуда бошад, дар мавриди дигар ба маънии боридани борони саҳту шадид истифода шудааст. Ҳамин гуна таъбироту ишоратхоро дар қасидаи «Баҳория»-и шоир низ дучор шуда метавонем. Садои раъду

² Паранди сабз – киноя аз барғҳои сабз, ки бар шоҳу навдаҳои дарахтон сабзида.

³ Бед бунсола – беи солхӯрда, пир ва куҳансол.

⁴ Ашки маҳчурон – дар ҳаҷр буда, ашки чудомондагон, дурафтодагон.

барқро ӯ «нолидани раъд» номида, онро ба навҳаи «ошиқи каиб» (ошиқи ноком ва шикастадил - Ф.И.) шабоҳат додааст:

Он абр бин, ки гирияд чун марди сӯзвор,

В-он раъд бин, ки нолад чун ошиқи каиб [2, 30].

Дар шеъри Рӯдакӣ истилоҳи «гиристан» маҷозан ба маънии фурӯ рехтан, боридаи борон низ истифода шудааст:

Ба навбаҳорон биситой абри гириро,

Ки аз гиристанӣ ӯст ин замин хандон [2, 91].

Рӯдакӣ дар байти мазкур вожаи гириро на ба маънии аслиаш, балки маҷозан ба кор бурдааст.

Мувофиқи ривояте, дар асри X зоҳиран одате дар байни солхӯрдагон роиҷ будааст, ки онҳо дар давраи пириӣ риш ва мӯйҳои сари худро ранг мекардаанд. Аммо яке аз ҳамасрони Рӯдакӣ шоир Абӯтоҳир Хусравонӣ бар зидди ин одат мебарояд ва одамонро, ки пириҳои худро ба гардан нагирифта, бо ранг кардани риш худро ҷавон нишон медиҳанд, саҳт мазаммат мекунад:

«Аҷаб ояд маро аз мардуми тир,

Ки ҳама ришро хизоб кунанд.

Ба хизоб аз аҷал ҳама нараҳанд,

Хеиштанро ҳама азоб кунанд» [5, 1050].

Рӯдакӣ низ монанди дигарон риши худро ранг мекард. Ӯ баъд аз шунидани шеъри Хусравонӣ зоҳиран ҳис мекунад, ки ин нукта ба ӯ ҳам равона карда шудааст. Роҷеъ ба ин масъалаи бо ҳаёт ва замони зиндагии устод Рӯдакӣ марбут муҳаққиқин ақидаҳои мухталиф до-ранд. Гуруҳе бар онанд, ки Рӯдакӣ аз ранг кардани мӯй ва ришу саб-лат як навъ норозигӣ ва мазамматро нишон медиҳад, аммо ба ан-дешаи адабиётшинос В. Охониёзов ранг кардани мӯй ва риш барои дарбориён ва хоссатан шуарову вузарои дарбори Сомониён як навъ рамзи хос доштааст. Чунончи: «Дар ҳар сурат, ранг дар ашъори боқимондаи сарвари шуаро натавонанд чун яке аз васоити муҳимми тасвир, балки усуле барои ифшои фалсафаву дарки ҳаёт аз тарафи соҳибашъор мебошад» [6, 60-61]. Дар ин порчаи шеърӣ роҷеъ ба баъзе одатҳои мардумӣ дар маросими азодорӣ чун «дар вақти муси-бат ҷомаи сиёҳ ба бар кардан» ишорат шудааст:

Ман мӯйи хешро на аз он мекунам сиёҳ,

*То боз навҷавон шаваму нав кунам гуноҳ.
Чун чомаҳо ба вақти мусибат сияҳ кунанд,
Ман мӯй аз мусибати пирӣ кунам сиёҳ [2, 60].*

Давраи пирӣ фаро мерасад ва шоири зиндадил ба ин чараёни ҳатмии ҳаёт тан медиҳад. Ва ӯ ин давраро бо ибораи «мусибати пирӣ» ёдовар мешавад. Инчунин дар абёти боло Рӯдакӣ ба яке аз одатҳои халқӣ, ки дар вақти маросими мотам мардон чомаи сиёҳ ба бар мекарданд, ишорат мекунад. Либоси сиёҳ ба бар кардани мардону занон ин рамзи мусибат ва азодорӣ аст.

Мурдашӯй суннатест, ки онро ҳамаи мардуми мусалмон пеш аз намози ҷаноза ва ба ҳок супоридани шахси ғавтида ба ҷо меоранд ва шахсоро, ки майитро мешӯяд, «мурдашӯй» ё «таншӯй» мегӯянд. Дар ҳар маҳал ё манотиқи сукувати тоҷикон шахсоне ҳастанд, ки қоидаву қонунҳои амали мурдашӯйро медонанд, онҳоро низ «шахси мурдашӯй» меноманд ва онҳоро дар вақти мусибат даъват менамоянд. Роҷеъ ба ин масъала мардумшиноси тоҷик А.Мардонова чунин менависад: «Дар миёни тамоми мусулмонон ақидае мавҷуд аст, ки ҷасад то шустаниш нопок- «бенамоз» аст. Аз ин рӯ, он бояд пурра шуста- «ғуслкарда» шавад... Тоҷикон бар он боваранд, ки бадаи инсонро танҳо замин «ҳоки гӯр» пок мегардонад. Вале ба ҳар сурат онро пеш аз ҷаноза бо об ғусл менамоянд» [3, 171].

Дар абёти зер шоир паёми пеш аз марг ба хотир овардани «таншӯй» ва залиливу хор шуданро мерасонад, ки одамон аз ин воқеа хушдор шаванд. Ва инчунин, чи тавре ки дар боло зикр намудем, дар байти дуввуми ин қитъа аз одати қадимии мӯйканиву рӯйканӣ ва даст ба қафаси сина задани занон ёд шудааст. Мувофиқи ин маълумот аз сабаби ин гуна воқеа занон аз дарду алами зиёд синаи худро мебуридаанд ва шояд дар гузашта ин тавр ҳам бошад, ки Рӯдакӣ ба он ишорат кардааст:

*Ёд кун зерат андарун танишӯй⁵,
Ту бар ӯ хор⁶ хобонида ситон.
Чаъдмӯён-т чаъд канда ҳаме,*

⁵ Таншӯй – тахтаест, ки мурдаро ба болои он гузошта мешӯянд ва шахсе, ки майитро мешӯяд низ таншӯй гӯянд.

⁶ Хор – дар ин ҷо ба маънии хору зор, залил истифода шудааст.

Бибурида ба руни⁷ ту тистон [2, 58].

Дар байни тоҷикон аз даврони куҳан то рӯзгори мо одати дар иду чашнҳо ба зиёрати мазорҳо ва ғӯристонҳо рафтан ва дар сари ғӯрҳо дуову фотиҳа хондан роиҷ буд. Ҳамин тарик, хешу табори одамони фавтида ба хотири рӯҳу арвоҳи майит дар сари қабри ӯ нишаста, аз сураву оёти Қуръони карим дуову фотиҳа меҳонанд. Ин одати мардуми мусалмон аҳамияти хуб дорад, мардум аз гузаштагонӣ худ ёд мекунанд ва ба хотири рӯҳи онон дуохонӣ мекунанд ва дар ин маврид таъбири «рӯҳаш шод мешавад»-ро истифода мебаранд. Ва ин гуна одатро Рӯдакӣ бузург бо истилоҳи «таборакхонӣ» ёдовар мешавад. Дар рубоии зер танҳо дар сари ғӯрҳо хондани сураи Таборак ишорат шудааст, ки шоир шояд ин гуна воқеаро борҳо дидаву мушоҳида карда бошад ва аз ин ҷост, ки дар шеърӣ худ зикри онро кардааст. Мавриди ёдоварист, ки дар ашъори Рӯдакӣ таҷрибаву мушоҳидаҳои ҳаётии одамон воқеъ арзёбӣ шудаанд:

...Он бар сари ғӯрҳо «Таборак» хондӣ,

В-ин бар дари хонаҳо табурак задӣ [2, 74].

Дар ин рубоӣ калимаи «ғӯр» истифода шудааст, ки маънии ҷойи дафни ашхоси фавтидаро ифода мекунад ва онро дар байни халқ «манзили охирати одамон» низ мегӯянд. Инчунин, дар ашъори шоир ғайр аз вожаи «ғӯр» калимаҳои «лаҳад»-хонаи даруни ғӯр, ки мурдаро дар он ҷо мегуздоранд ва «мағок» маҷозан ба маънии ғӯр ё қабр истифода шудаанд, ки ҳамин гуна мазмунро ифода мекунанд. Байт:

Аблаҳу фарзонаро фарҷом хок,

Ҷойгоҳи ҳарду андар як мағок [2, 114].

Хулоса, дар ашъори пурарзиши Рӯдакӣ расму ойин, чашну идҳои мардумӣ ва махсусан маросими азодорӣ ба тариқи ишорат ва тасвир бозтоб шудаанд. Маросими азодории тоҷикон, ки одату анъанаҳои мухталиф дорад, дар ашъори шоир низ ҷо-ҷо дар мисраъҳои шеърӣ, рубоӣёт, қасоид, абёти пароканда баён шудааст. Дар порчаҳои зикршуда, ки дар боло барои мисол овардем, масоили азодорӣ ҳам ба маънии асли ва ҳам тариқи маҷоз ифода ёфтааст. Дар ин гуна абёти пурмазмуни шоир мушоҳидаҳо ва таҷоруби воқеии қаҳрамони

⁷ Ба руни – ба сабаби.

лирикӣ дар заминаи ҳаёти иҷтимоиву таърихӣ халқ ифода гардида, аз донишу истеъдод ва маҳорати баланди ӯ ба таври воқеъбинона дарак медиҳад.

Китобнома:

1. Аминов А. Маросимҳои дафну азодории мардуми Бадахшон / А. Аминов // Фарҳанги ғайримодии халқи тоҷик, Ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон 2016. – С. 38-54.
2. Девони Рӯдакӣ, таҳия, тасҳех ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. / Девони Рӯдакӣ. – Душанбе: Бухоро, 2015. -228 саҳ.
3. Мардонова А. Традиционные похоронно-поминальные обряды таджиков Гиссарской долины (конца 19-начала 20) вв. / А. Мардонова. - Душанбе: Дониш, 1998. -236 с.
4. Нуров Амон. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / Амон Нуров. – Душанбе: Маориф, 1990.-286 саҳ.
5. Нафисӣ, С. Аҳвол ва ашъори Абӯ Абдулло Ҷаъфар бинни Муҳаммад Рӯдакии Самарқандӣ, Ҷ. 3. / С. Нафисӣ. - Техрон, соли 1309 шамсӣ, 1164 саҳ.
6. Охонниёзов В. Берангӣ хосияти Офаридгор / В. Охонниёзов // Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: ҶДММ «Констраст», 2010, - 180 саҳ.
7. Раҳимов Д. Азодорӣ / Д. Раҳимов // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷ. 1. - Душанбе: СИЭМТ, 2015. -С. 16-18.
8. Фонди фолклор. Дафтари шумораи 2,4736 – 4744. Маводи фолклори Кӯлоб. Ҷамъоварикунада: М. Холов.
9. Юсуфбекова З. Оила ва тарзи зисти мардуми Шугнон (охири асри 19 аввали асри 20) / З. Юсуфбекова. – Москва: 2015. -220 саҳ.

ИНЪИКОСИ ОДОБУ РУСУМИ АЗОДОРӢ ДАР АШЪОРИ АБӢАБДУЛЛОҲ РӢДАКӢ

Дар мақола роҷеъ ба баъзе ишоратҳои Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ дар бораи маросими азодорӣ, ки то имрӯз дар расму одатҳои мардуми дида мешаванд, маълумот дода шудааст. Муаллиф барои тақвияти фикрҳои худ аз осори шоир ва фарҳанги мардуми тоҷик мисолҳо оварда, ба ҳулосае меояд, ки ашъори Рӯдакӣ бо фарҳанги халқ алоқаи наздик дошта, дар он роҷеъ ба суннатҳои мурдашӯӣ, мотам гирифтани занону мардон, либоси сиёҳ дар бар кардани онҳо ва кандани мӯй ва ғайра ишорате шудааст.

Калидвожаҳо: Рӯдакӣ, адабиёт, фолклори тоҷик, маросими дафн, азодор, шеър, гиристан, гӯр.

**ИЗОБРАЖЕНИЕ ОБРЯДОВ, ПРАВОВ И ОБЫЧАЕВ
ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В ТВОРЧЕСТВЕ РУДАКИ**

В статье речь идёт о некоторых сведениях относительно погребения в творчестве Абуабдуллоха Рудаки. Автор на основе ярких примеров показывает, что траурные обряды, встречающиеся в творчестве Рудаки и в народном творчестве, идентичны, поэтому можно констатировать, что великий поэт в своих сочинениях опирался в основном на народные традиции и фольклор.

Ключевые слова: Рудаки, литература, таджикский фольклор, погребальный обряд, траур, стихи, плач, могила.

**THE IMAGES OF RITES, RITUALS AND CUSTOMS OF TAJIK
PEOPLE IN RUDAKI'S HERITAGE**

The article deals with some information about the burial in Abuabdulloh Rudaki's heritage. The author illustrated the mourning ceremonies, under the bases of examples and founts of Rudaki's works about folk art identically, so it can be stated that the great poet in his works, which relied mainly on folklore.

Keywords: Rudaki, literature, Tajik folklore, funeral rite, mourning, poems, cry, grave.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фаридун Исмоилов - ходими илмӣи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ; тел.: (+992) 93 402 62 44.

Сведения об авторе: Фаридун Исмоилов - научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки АН РТ; тел.: (+992) 93 402 62 44.

About the author: Faridun Ismoilov – researcher of Institute of Language and Literature by name Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, Phone: (+992) 93 402 62 44.

УДК: 891.550 (092)

**ГУФТОРИ МУХТАСАР АЗ РӮЗГОР ВА ОСОРИ
БОЗОР ТИЛАВОВ**

Умарова Насиба

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллои Рӯдакии АИ ҶТ

Тамоми соҳаҳои илм, чи улуми иҷтимоӣ ва чи улуми дақиқ, барои анҷом додани кори муфид аз муҳаққиқ захмати зиёдеро тақозо менамояд. Маҳз бо азму талошҳои муҳаққиқони ҷаҳонро дар илм навиғариҳо ворид мегардад ва дар натиҷа ҷомеа пеш меравад. Барои

хамин омӯзишу таҳқиқи зиндагиномаи чунин ашхос барои ҷомеа бо нишебу фарози ҳаёти онҳо ибратбахш мебошад.

Яке аз чунин шахсиятҳои нотакрор фолклоршинос, забоншинос, луғатдон, муҳаққиқи пуркор Бозор Тилавов (Бозор Тилавзод) буд, ки дар рушди филологияи тоҷик, ба хусус фолклоршиносӣ, саҳми арзандаи худро гузоштааст. Роҷеъ ба зиндагинома ва фаъолияти пурсамари ӯ то имрӯз аз ҷониби муҳаққиқон Р.Амонов, Р.Раҳмонӣ, М.Диловаров, А. Сӯфиев, Н. Азимов, Х. Отахонова, Р. Аҳмадов, С. Фатхуллоев, Д.Раҳимов ва дигарон мақолаҳои илмию оммавӣ чоп шудааст. Ин навиштаҳо иборатанд мусоҳибаҳои ихтисосӣ, аз маълумоти мухтасари энциклопедӣ, ки аз ҷониби рӯзноманигорон ва муҳаққиқони риштаи фолклор анҷом дода шудаанд. Дар онҳо то андозае оид ба рӯзгор ва осори ин олими тавоно сухан гуфта шудааст. Бо вучуди иттилооти нашршуда ва пажӯҳишҳои анҷомёфта ханӯз дар зиндагиномаи Тилавов Бозор мавзӯҳои ногуфтае ҳастанд, ки бояд мавриди омӯзиш қарор гиранд. Дар ин мақола мо ба таври мухтасар хонандагонро бо зиндагии ин олими заҳматкаш ошно месозем.

Бозор Тилавов яке аз муҳаққиқони заҳматкаши тоҷик буд ва ба-рои ояндаи рушди илми фолклоршиносӣ содиқона заҳмат кашидааст. Ин заҳматҳои ӯ самарайи нек ба бор овардаанд. Устод 25-уми феввали соли 1932 дар шаҳри Панҷакент дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Ӯ аз муҳити оила ва мактаб сар карда зина ба зина доираи дониши худро васеъ менамояд. Соли 1951 Омӯзишгоҳи педагогии Панҷакент, соли 1956 шӯъбаи тарҷумаи бадеии факултети таъриху филологияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ва соли 1961 аспирантураи факултаи шарқшиносии Донишгоҳи Санкт-Петербургро хатм мекунад. Аз навиштаҳои ӯ маълум мешавад, ки Б.Тилавов маҳз дар натиҷаи мутолиаи пайваста, кору талош дар роҳи омӯзиши илм ба муваффақиятҳо ноил гардидааст [1,7].

Дар қалби Б.Тилавов ишқ ба хондан ва таҳқиқ намудан аз айёми хурдсолӣ ҷо гирифтааст. Бо шунидани афсонаю дostonҳои халқӣ дар ӯ шавқи рӯи қоғаз овардани онҳо пайдо мегардад. Чунонки ӯ дар яке аз мусоҳибаҳояш гуфтааст: «...як андоза дар мактаб шавқи ман нисбат ба эҷодиёти даҳанакии халқ, таърих, адабиёт пайдо шуд.

Баъдан аз Рустам ном хеши афсонагӯямон, ки барои кумак кардан ба боғи мо омада буд, аз достонҳои «Шоҳнома» қиссаҳо шундаам ва онҳоро баъдан қӯшиш кардам, ҳарчи ки дар ёд буд, нависам. Ҳамин тавр дар соли 1949 аввалин матнҳои фолклорро сабт кардам» [5].

Устод дар ин ҷо оид ба пайдо шудани аввалин меҳри худ ба матнҳои фолклорӣ ёдовар шудааст. Шояд ҳамин завқи аввалин буд, ки баъдҳо ӯ ба ин илм дил мебандад. Бидуни ҳеҷ шакку шубҳа мутолиаи осори классикони форсу тоҷик, адабиёти муосир ва ҳамзамон таҳсил дар донишгоҳ ва маҳфилҳои илмӣ ин даргоҳи дониш низ ба фаъолияти баъдии вай таъсир расонидааст. Тибқи гуфтори ӯ соли 1949 бо чанд маърӯзаи илмӣ дар маҳфилҳои донишгоҳӣ иштирок намудааст.

Баъдҳо Б.Тилавов дар рӯзномаи «Алиф» роҷеъ ба баъзе паҳлуҳои рӯзгори худ суҳан ронда, аз ҷумла ёдовар шудааст, ки ӯ аз наврасӣ ба мутолиа ва баъдҳо ба навиштан муҳаббат пайдо намуда, ин шуғлро то охири умр идома додааст: «Аз соли 1938 то имрӯз касбу кори ман хондану хондан, гоҳе навиштан аст» [3]. Ин гуфтаи устод далели дилбохтаи дониш ва омӯзиш буданаш мебошад.

Ҳамин омӯзиш, заҳматҳои зиёд буд, ки Б.Тилавов бо тавсияи академик Р.Амонов ва муҳаққиқони мактаби шарқшиносии Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) аввал рисолаи номзадӣ ва баъд рисолаи доктории худро дифоъ кард. Дар яке аз навиштаҳои худ академик Р.Амонов дар бораи шогирди пуркораш чунин гуфтааст: «Тилавов Бозор дар солҳои 1959-1961 дар Донишгоҳи Ленинград таҳти сарпарастии эроншиносони номи А.Н.Болдырев ва А.Розенфелд, фолклоршиносии ҷаҳоншумули рус В.Я.Пропп бо номи «Поэтикаи зарбулмасалу мақолҳои халқии тоҷикӣ» (бо забони русӣ) асари мукамали илмӣ таълиф намуд ва онро соли 1962 ба сифати рисолаи илмӣ барои гирифтани унвони номзоди илм бомуваффақият ҳимоя кард. Соли 1975 бошад, дар Маскав рисолаи доктории худро ҳимоя мекунад» [1].

Б.Тилавов барои ба даст овардани натиҷаҳои илмӣ заҳматҳои зиёд кашидааст. Барои он ки андешаи илмӣаш пухта ва дақиқ бошад, ҳар санади илмиро гаштаву баргашта меомӯخت, месанҷид ва баъд хулосаи мантиқии худро мебаровард. Ӯ ҳамеша дар ҳама ҷо

хатман матни фолклории шунидаашро рӯйи қоғаз сабт мекардааст. Тавре ки дар суҳбатҳо устод Р.Раҳмонӣ ба мо гуфтанд: «Б.Тилавов то охири умри худ қаламу қоғазро аз даст нагузоштааст. Ҳам дар кӯча, ҳам дар дохили воситаҳои нақлиёт, ҳам дар бозор, ҳам дар меҳмонӣ, ҳам дар маҳфили ҷамъоамадҳо, ҳуллаас дар ҳама ҷо, агар як матни шифоҳиро шунавад, хатман онро сабт мекард. Баъд онро покнавис карда ба бойгонии Шуъбаи фолклор месупорид» [7].

Ҳамин гуфтаи Р. Раҳмониро то ҳол фолклоршиносони дигар низ меғӯянд. Ҳамчунин Д.Раҳимов дар яке аз навиштаҳои дар ин бора чунин ишорат кардааст: «Устод Б.Тилавов аз соли 1992 то солҳои охири ҳаёташ пайваста ба сабти намунаҳои фолклор машғул буда, махсусан дар маъракаву нишастҳои дӯстон, ҳешу таборон, аз сокинони шаҳри Душанбе ва навоҳии атрофи он матнҳои зиёде ҷамъ кардааст, ки дар ганҷинаи фолклори Институт маҳфуз мебошанд» [6].

Фаъолияти Бозор Тилавов ҷанбаҳои гуногун дорад. Ӯ танҳо ба чопи мақолаю китобҳои илмӣ маҳдуд нагашта, балки сафарҳои зиёди эҷодӣ (экспедитсионӣ) доштааст. Аз сабаби он, ки асосан ба таҳқиқи зарбумасалҳои тоҷикӣ машғул буд, дар гирдоварӣ ва дар бойгонӣ нигоҳдоштани зарбумасалу мақол, ибораҳои фразеологӣ, таъбиру мафҳумҳои гуногуни мардумии сирф тоҷикӣ нақши босазое дорад. Тавре ки худ гуфтааст, сафарҳои илмӣ расмӣ кори майдонии устод ба ин ё он минтақа асосан аз соли 1964 оғоз шудааст. Дар ин бора Б.Тилавов дар яке аз мусоҳибаҳои худ бо фолклоршинос Д.Раҳимов, ки он соли 2002 зери унвони «Умре бо мардум» дар рӯзномаи «Садои мардум» чоп шудааст, чунин гуфтааст: «Сафарҳои илмӣ ман аз соли 1964 оғоз шуда буданд. Аммо сафари аз ҳама тӯлонии ман соли 1992 оғоз ёфт, ки то имрӯз давом дорад. Тӯли ин солҳо ман аз ҳисоби худам ба шаҳру ноҳияҳои ҷумҳуриямон сафар карда, он маводеро, ки дар онҳо ҷанги шаҳрвандӣ ва дигар масъалаҳои вобаста ба рӯзгори халқи ранҷбар инъикос ёфтаанд, гирдоварӣ намуда истодаам» [5]. Шояд ин гуфтаҳо далели он бошанд, ки Бозор Тилавов бо гирдоварии маводе, ки ба ҷанги шаҳрвандӣ марбут буд, меҳост мавзӯи таъсири бесару сомониҳои ҷангро дар рӯҳияву маънавиёти мардуми ҷангдида баррасӣ намуда,

натиҷаҳои манфии онро дар раванди коста гардидани дониши мардум, парокандагиву парешонӣ ва дарду ранчи онҳо мушаххас намояд.

Устод Б.Тилавов тамоми умр ошиқона бо гирдоварӣ ва танзими матнҳои фолклорӣ, ба хусус зарбулмасалу мақолҳо, машғул шуда, дар фолклоршиносии тоҷик ҳамчун зарбулмасалшинос оид ба таҳқиқи ин жанри фолклорӣ хидмати арзанда кардааст. Аксари осори таҳлили эшон низ дар бораи жанри зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ мебошад.

Ҳамкорон ва шогирдонаш мегӯянд, ки устод хоксор, ҳалим, марди дилсофу беолиш будааст. Ба фарзандон, шогирдон, ҳамкорон ва дӯстон ҳамеша ҳислатҳои неки инсониро талқин менамуд. Гоҳе ба онҳо аз лаҳзаҳои ҷолиби рӯзгори худ низ нақл мекард.

Бозор Тилавов оид ба зарбулмасалҳо ва масъалаҳои гуногуни фолклоршиносии тоҷик чандин китоб, мамҷӯъу мақолаҳои зиёди илмӣ ва оммавӣ навиштааст. Дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ дар марказҳои илмии кишварҳои хориҷӣ чандин мақолаҳои илмӣ ӯ чоп шуда буданд. Ба гуфти Раҷаб Амонов: «Дар байни олимони тоҷик кам касоне ёфт мешаванд, ки дар матбуоти хориҷа ба ин микдор асар нашр карда бошанд» [1]. Ин ишора аз он шаҳодат медиҳад, ки Бозор Тилавов дониш ва таҷрибаи баланди касбӣ дошта, саҳми хешро на танҳо дар матбуоти ватанӣ, балки дар хориҷи кишвар гузошта, дар ин сатҳ мавқеъ ва шухрати хоса пайдо намудааст.

Устод Б.Тилавов муаллиф ва таҳиягари рисола ва маҷмӯаҳои зерин мебошанд: «Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок» (1967), «Суханҳои дилафрӯз» (1973), «Зарбулмасалҳои машҳур» (1983), «Опыт количественного анализа таджикского фольклора» («Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ» - «Тадқиқи репертуари шифоҳии муосир» (1989), «Куллии фолклори тоҷик» (ҷ.IV,V,VI-1986,1992,1998), «Баёзи фолклори тоҷик» (ҷ.II-1990), «Библиография осори илмии академик Раҷаб Амонов» (1983,1993), «Ҳикмати машриқ» (2006), «Суханҳои рӯҳафзо» (2006), «Чароғи дониш» (2006) ва ғайра.

Чустуҷӯҳо нишон дод, ки Б.Тилавов мақолаҳои зиёди публитсистӣ ва асарҳои адабӣ, аз қабилӣ “Хат ва тақомули он”, “Забони

идеали”, “Қудрати мо дар дӯстист”, “Сухан ва суханвар”, “Қадри китоб”, “Умумияти забонҳои тичикию ҳиндӣ”, “Саҳифаҳои таърихи тамаддун”, “Омилҳои инкишофи забони адабии тоҷик”, “Айни ва фолклор”, “Мухтасар аз вазъияти зарбулмасалшиносӣ” низ доштааст. Баъзе аз ин асарҳо дар дасти фарзандон ва баъзе дар бойгонии шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешавад. Ҳамчунин бояд ёдовар шуд, ки устод дар тарбияи фолклоршиносон низ саҳми арзанда доштааст, ки таҳти роҳбарии эшон Ф.Муродов, М.Миркамолова, К. Ҳисомов, Р. Саидов, С. Қосимов рисолаҳои номзадӣ ҳимоя кардаанд.

Инак, мо ният дорем, ки дар оянда шахсият ва фаъолиятҳои гуногуни Б.Тилавовро ба таври муфассал мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Китобнома

1. Амонов Р. Умри пурфайзу баракат / Р.Амонов // Ҷумҳурият. – 2003. – 25 феврал.
2. Амонов Р. Фидоии илм / Р.Амонов // Ҷумҳурият, № 34 (12155), 25.02.1992.
3. Бозори Тилавзод. Аз аз муаллифони «Алиф» // Алиф. – 1998. – 11 декабр.
4. Диловров М. Тилавов Бозор / М.Диловров // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе: ЭМТ, 2004. – С. 208.
5. Раҳимов Д. Ёди устод Бозор Тилавов / Д. Раҳимов // Суханшиносӣ. – 2012. – №1. – С.155.
6. Раҳимов Д. Умре бо мардум: мусоҳиба бо Бозор Тилавов // Садои Мардум. – 2002. – 14 март.
7. Раҳмонӣ, Р., Амонов Р. Зарбулмасалшинос / Р.Раҳмонӣ, Р. Амонов // Шохроҳи Ваҳдат. – Душанбе, 2002, № 1. – С. 12-14.
8. Раҳмонов Р. Доктур Бозор Тилавзод: баррасии зарбулмасалҳои тоҷикӣ / Р.Раҳмонов // Қанбарӣ Адевӣ Аббос. Зарбулмасалҳои машҳури тоҷикӣ (аз Бозор Тилавзод). Шаҳри курд: Ниюша, 1391 (2012) – С. 18-22. (Ба алифбои форсӣ).

ГУФТОРИ МУХТАСАР АЗ РӢЗГОР ВА ОСОРИ БОЗОР ТИЛАВОВ

Дар мақола ба таври мухтасар оид ба рӯзгор ва осори фолклоршинос Б.Тилавов сухан ронда шудааст. Маълум гардид, ки Б.Тилавов аз давраи наврасӣ ба хондану навиштан майли зиёд доштааст. Таҳқиқ нишон дод, ки

Б.Тилавов бештар ба гирдоварӣ, наشر ва таҳқиқу таҳлили зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ машғул будааст. Ҳамчунин ӯ асарҳои публитсистӣ ва бадеӣ низ таълиф намуда аст.

Б.Тилавов аз мактаби шарқшиносии Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) сабақ гирифтааст. Аз ҷумла аз дарсҳои олимони шинохта А.Н.Болдырев ва А.Розенфелд, В.Я.Пропп баҳра бурдааст. Ӯ дар гирдоварӣ ва дар бойгонӣ нигоҳдоштани зарбулмасалу мақол, ибораҳои фразеологӣ, таъбиру мафҳумҳои гуногуни мардумии сирф тоҷикӣ нақши босазое дорад. Б.Тилавов то охири умр ба таври мунтазам бо гирдоварии матнҳои фолклорӣ машғул буда, маводи ҷамъшударо ба Фонди фолклори тоҷик месупорид. Рӯзгор ва осори Б.Тилавов омӯзанда аст.

Вожаҳои калидӣ: Бозор Тилавов, Раҷаб Амонов, фолклоршиносӣ, зарбулмасал, асар, гирдоварӣ, таҳқиқ, адабиёт.

КОРОТКО О ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВЕ БОЗОРА ТИЛАВОВА

В статье коротко говорится о жизни и творчестве Б.Тилавова. Выяснилось, что Б.Тилавов с юности имел сильную тягу к чтению и учебе. Исследование показало, что Б.Тилавов занимался, в основном, сбором, изданием, исследованием и анализом таджикских пословиц и поговорок. Он также создал публицистические и художественные произведения.

Б.Тилавов обучался у востоковедческой школы Ленинграда (ныне Санкт-Петербург). В том числе учился у таких известных ученых, как А.Н.Болдырев, А.Розенфельд, В.Я.Пропп. Он сыграл большую роль в сборе и хранении в архиве исключительно таджикских пословиц, поговорок, фразеологических выражений, различных народных понятий и словочетаний. Б.Тилавов до конца своей жизни регулярно собирал фольклорные тексты и сдавал их в Фонд таджикского фольклора. Жизнь и творчество Б.Тилавова являются поучительными.

Ключевые слова: Бозор Тилавов, Раҷаб Амонов, фольклористика, поговорка, исследование, собрание, изучение, литература.

A BRIEF INFORMATION ABOUT THE WORKS BRIEFLY ABOUT BOZOR TILAVOV'S WORKS

This article briefly talks about the B. Tilavov's life and heritage. From his young age B. Tilavov has a strong aspiration of learning and writing. The studies showed that B. Tilavov was mainly engaged in collecting, publishing, researching and analyzing of Tajik proverbs and sayings. He also was involved in researching journalistic and artistic works.

B. Tilavov was graduated Leningrad's (Sankt-Petersburg) school of Oriental studies. He attended the lectures of prominent scientists like A.N. Boldyrev, A. Rozenfeld, V.Y. Prop and etc. He has a great role in collecting and documenting proverbs, sayings, phraseological units, Tajik believes and folk connotations. Until the late ages B. Tilavov collected mostly the folk texts, and contributed them to the Tajik folklore funds. There are might be research works and analysis about his personal life and heritage.

Key words: Bozor Tilavov, Rajab Amonov, folkloristics, proverb, scientific works, documenting dates, analysis, literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Умарова Насиба - аспиранти Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллои Рӯдакӣ: тел: +992 989 06 90 02; Email: nasiba141094@mail.ru.

Сведения об авторе: Умарова Насиба - аспирантка Института языка и литературы имени А. Рудаки: тел: +992 989 06 90 02; Email: nasiba141094@mail.ru.

About the author: Umarova Nasiba – post-graduate of the Institute of language and literature by name Rudaki, Phone: +992989069002. Email: nasiba141094@mail.ru

ҲИҚМАТ РИЗО – ШОИРИ ХАЛҚИИ ГӢЉҒУЛИСАРО

Фатҳуллоев Салоҳиддин

Институти забон ва адабиёт ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

*Бо дуои мӯйсафедони худотарсу баор,
Бесавод, аммо саводомӯзи сад омӯзгор.
Ман аз ин сон бесаводон сӯхтан омӯхтам,
Дар қатори сураи Қуръон суҳан омӯхтам. (Лоиқ)*

Ровиён дар ғани гардонидани ганчинаи (фонди) фолклори тоҷик саҳми арзандае доранд. Ба шарофати хотира ва зеҳни расои онҳо тайи садсолаҳо осори шифоҳӣ ҳифз шуда, то замони мо омада расиданд. Маҳсули эҷодии онҳо аз тафаккури бадеии оммаи захираҳои ибтидо мегирад. Донишмандии зиндагии мардум, омӯхтани чараҳои ҷаҳонро он пуштвонаи асосии офаридаҳояшон ба ҳисоб меравад. Ровиён дар ягон мактаби тақмили ихтисос таҳсил накардаанд, онҳо ҳар он чизро шунидаанду дидаанд, дар хотирашон сабт кардаанд. Тафаккури бадеии ровиён ҳамеша ғаъл будааст.

Ҳикмат Ризо гӯяндае буд зақӣ ва донандаи босалиқаи осори шифоҳӣ. Садҳо адад рубоӣ, латифаю ривоятҳоро медонист. Лаҳни гуфтораш самимӣ ва хушоянд буд. Ҳини сухан кардан табассум аз лабонаш канда намешуд. Ё марде буд лоғару хурдҷусса, вале вақте дутор ба даст мегирифт «ҳӣ» мегуфт, тасаввур мекардед, ки дар рӯ ба рӯягон паҳлавони ниҳоят азимҷусса нишастааст. Хондани ривоятҳо аз саргузаштҳои пурмӯҷарои ҳамосаи «Гӯрғулӣ» ба ӯ илҳом ва қувваю матонат мебахшид. Набардҳои родмардони Чамбули Мас-тон алайҳи душманони ғаддор илҳомашро ба ҷӯш меовард. Пайваста меҳонд. Дар байни мардум шухрат пайдо карда буд.

Дар замони Шуравӣ ба ноҳияҳо рафта, маъруза кардани лекторҳо ба ҳукми анъана даромада буд. Мардумро дар хирманҳо ҷамъ карда, сухбат меоростанд, вале на ҳама майли иштирок кардан дар чунин сухбатҳоро доштанд. Барои ҳамин мардумро ҷамъ кардан қорре буд бас мушқил. Ин воқеиятро лекторон хуб дарк карда, Ҳикмат Ризоро бо худ мебарданд. Мардум овозаи «Ҳикмат Ризо омадааст»-ро шунида хурду калон, пиру ҷавон сӯйи хирман мешитофтанд. Ҳатто занҳои хонанишин тифлонашонро гирифта, ба хирман ҳозир мешуданд. Нахуст лектор маърузаашро хонда, сипас навбатро ба Ҳикмат Ризо медод. Ҳикмат Ризо пораҳое аз достони «Гӯрғулӣ»-ро бо овози форами ширадораш меҳонд. Хонандаи зақӣ шояд пурсад, ки чаро занҳо ба шунидани «Гӯрғулӣ» мароқ зоҳир мекарданд? Ба ин савол танҳо муҳаққиқи ин асар ҷавоби муносиб хоҳад дод, вале мухтасар ҳамин қадар гуфта метавонем, ки ровиён, дар тӯли садсолаҳо образҳои чун Ширмоҳ ва Қаракуз офаридаанд, ки қалби ҳар касро метавонанд тасхир намоянд. Масалан Ширмоҳ ва Қаракуз дар як саф бо баҳодурон – Аваз ва фарзандонашон Нуралӣ ва Шералӣ истода, бо душманон набард карда, Чамбулро муҳофизат менамоянд. Дар тасвири ҳусну ҷамоли занҳо ровиён чунон маҳорат нишон додаанд, ки кас дар ҳайрат мемонад. Масалан, ровиён либосҳои қиматбаҳо ба бар кардани занон, пӯшидани кафшҳои булғорӣ ва хиромидану нозу адои онҳоро чунон самимона тасвир кардаанд, ки наққоши ҷирадаст аз рӯйи ин тасвирот метавонад сурати зани соҳибҷамолеро бикашад. Чунин тасвирҳо эҳсоси зебоипарастии шунавандагонро бедор карда, шунидани суханони «Худо-

ванд ба касе доштани чунин зани зеборо муяссар гардонад» завқи эстетикӣ оноҳо тақвият меёбад.

Ҳикмат Ризо ҳамосасарои варзида буд. Ӯ завқи бадеии шунавандагонро, талаботи маънавии онҳоро хеле хуб дарк мекард. Бинобар ин, ӯ пеш аз огози сурудани достон дар боби бевафоии умр, ғанимат донишони ҳаёт, шукргузори аз доштани ватани ободу хушам суҳанони пандомез мегуфт. Шунавандагон ба фикр фуру рафта, ҳар кадом дафтари сарнавишташонро варақгардон мекард.

Ҳикмат Ризо сипас ба сароидани достони Гӯрғули шурӯ мекард. Шунавандагон кайҳост «ҳӣ» гуфтани ӯро интизоранд. Бале, ҳама меҳоянд аз корнамоии Аваз огоҳӣ дошта бошанд. Аваз ҳимоятгари Чамбули Мاستон ба ҳисоб мерафт. Аваз ва фарзандонаш Нуралӣ ва Шералӣ мекушиданд, ки Чамбули Мастон ҳамеша ободу хушам бошад. Ровиён дар тӯли садсолаҳо тавассути ситоиши сарзамини афсонавии Чамбули Мастон меҳри ватану ватандориро сутудаанд. Ҳикмат Ризо марде буд хоксору шикастанафс. Дар бораи маҳорати гӯрғулихонии дигарон, масалан Ҳақназари Кабуд, Замири Талб, Қурбоналӣ Раҷаб бисёр суҳбат мекард, вале дар бораи ҳадаш, ки устои беҳамто буд, ҳарфе ба забон намеовард, худситоиро бад медид.

Бино ба гуфти ӯ, гӯрғулихонҳои Сари Хосор ба Оби Гарм рафту омади зиёде доштанд, зеро роҳшон наздик буд, фақат як ағбаро паси сар карда, ба Оби Гарм мерасиданд. Ҳикмат Ризо ба гӯрғулихонҳои Сари Хосорӣ эътиқод ва ихлоси ҳоса дошт. Ҳамчун ҳамосасаро ба маҳорати сарояндагии онҳо баҳои арзанда меод. Тарзи хондани онҳоро меписандид. Шунавандагони Оби Гарм ва деҳоти гирду атрофи он муҳлисони ҳамешагии гӯрғулихонҳои Сари Хосорӣ буданд. Масалан, дар ин хусус Ҳикмат Ризо чунин изҳор доштааст: «Эҳа, омад-омади Салими Кулулаи Сари Хосорӣ ва ё Шукурмаст мешуд, мардуми Оби Гарм тӯй пеш мегирифтанд. И говкушиву гӯсфандкушира медидӣ, ҳисобаш гум. Ҳар қишлоқ навбат мегирифт. Ҳаққи хизмати гӯрғулихонҳо зиёду барзиёд мепардохтанд. Ана ҷуволҳои гандуму нахуд ва наску ҷаву мошро медидӣ, ки ба ҳарҳо бор карда, ағбаҳо паси сар карда, ба Сари Хосору Балҷувон мебарданд. Баъзе одамони доро мегуфтанд, ки ҳамин шаб маъракаи маро обод кун, пагоҳ як гови ба гӯсолааш садкаи сарат, моли ҳало-

лат шавад, насибат кунад, гирифта бубар. Чӣ хеле ки мардум гӯрғулихонҳоро пешвоз мегирифтанд, ягон бандаи дигари хокиро ин қадар хуш намепазируфтанд».

Инсон бояд кори савоберо ҳам анҷом диҳад. Ҳикмат Ризо ҳар лаҳзаи умрро ғанимат шумурда, хӯрдану хобиданро амали шайтон медонист. Ҳақ бар ҷониби Ҳикмат Ризост. Дар кӯҳистони тоҷик зимистон 4-6 моҳ давом мекард, аз зиёдии барф роҳҳо баста мешуданд ва мардум аз ноилҷӣ маҷбур мешуданд ба шугле худро андармон созанд. Бинобар ин, бо кӯмаки кадхудоҳои деҳот маҳфилҳо ороста зимни суҳбатҳои гуворо мушкилоти ҳамдигарро мешуниданд ва роҳи ҳалли онҳоро ҷӯё мешуданд. Панду андарзҳои ровиёни чунин шабнишиниҳо дар вучуди инсонҳо хислатҳои хуб, аз ҷумла родмардиву ҷавонмардӣ пайрезӣ мешуд. Барои ҳамин мардум дар шабҳои дарози зимистон, маъракаҳо ороста шоҳномаҳои, амирҳамзаҳои, фалакҳои, гӯрғулиҳои мекарданд. Ровиён пайвандгари наслҳоянд. Дар нақлу ривоятҳои онҳо дониш, ақлу заковат ва ҷаҳонбинии оммаи заҳматкаш таҷассум ёфтааст.

Ҳикмат Ризо тамоми умри бобаракати худро дар хизмати халқ сипарӣ кардааст. Ӯ марде буд порсо. Порсоёро ҳама дӯст доранд. Онҳоро метавон зебу фари ҷомеа номид. Ҳатто Ҳофизӣ бузургвор фармудааст: «Порсоён, мададе то хушу осон биравам».

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, ҳулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои қор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва қор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳоии дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шахр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

2. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шахр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо қўтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если та-

ковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**Rudaki Institute of Language and Literature of the
Academy of Sciences of Tajikistan**

**№ 4.
2018**

Established in
2010 published
quarterly

Quarterly journal established in 2010 by the
Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor
Askar Hakim,
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Rahmatullozoda Sakhidod,
Doctor of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev,

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, office 11, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 372) 21-22-40; E-mail: iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ МЧ- 97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)
M. Imomzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)
N. Salimi (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)
M. Mulloahmad (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
J. Nazriev (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
D. Saymiddinov (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)
A. Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences, professor)
H. Rajabov (Doctor of Philological Sciences, professor)
O. Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences, professor).
P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences, professor)
O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)
T. Mardoni (Doctor of Philological Sciences)
Kh.Kalandariyon (Doctor of Philological Sciences)
Sh.Rahmonov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan 2017.

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan.

*Ба матбаа супорида шуд _____
Барои нашр имзо шуд _____
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100^{1/8}.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №__.*

*Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АИ ҶТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айни, 299/2.*

Дар матбааи «Дониш Граф» ба чоп расидааст.